

OCJENE I PRIKAZI

Britanski autor Alun Munslow u ovom djelu raspravlja o shvaćanjima povijesti i historije,¹ o kojima daje svoju perspektivu i preporuke. Već po naslovu vidljiv je žanrovski smještaj u teoriju i filozofiju historije. Munslowov je pristup poststrukturalistički, a on koristi i odrednice *dekonstruktivizma* i *multiskeptičnog historičara*. Značajno se, i uglavnom afirmativno, referira na suvremene teoretičare i praktičare poststrukturalističke historije, kao što su Hayden White, Keith Jenkins, Robert A. Rosenstone, Sande Cohen i Frank R. Ankersmit.

Ontološka pozicija povijesti i historije središnje je pitanje koje zaokuplja Munslova. Zbogovara shvaćanje da je ljudima u sadašnjosti prošlost u bitnom nedostupna, nedohvatljiva, pa su svaka historija (kao postupak) ili povijest (kao produkt) nužno konstrukcije historičara/ki. Na razini najjednostavnijih informacija mogu se spoznati neke činjenice o prošlim događajima, procesima i osobama, no opširniji iskazi samo su jedna od mogućih interpretacija. Oni nastaju i dobivaju neko značenje putem postupaka, koncepata i pretpostavki koje primjenjuje historičar/ka. Za Munslova ne postoji „povijesna istina“ koju bi bilo moguće otkriti, ili jedno inherentno, „ispravno“ tumačenje prošlosti, nego samo više ili manje opravdana vjerovanja i vjerojatnosti.² Po svom obliku, historija je vrsta literarne tvorevine (temeljena na činjenicama), narativni diskurs. Budući da nastaje u sadašnjosti, radom pozicioniranih historičara/ki, povijest je njome oblikovana; vlastite sustave tumačenja, pretpostavke, motive i etičke vrijednosti projiciramo u prošlost, stoga od prošlosti ili povijesti nije moguće „učiti“ (posebno ne potpuno neovisne ili objektivne pouke). Sukladno tome, Munslow smatra da je moguće pristupiti prošlosti, ali ne njezinim „oživljavanjem“, već jedino kao subjektivno iskustvo (koje proživljava netko u sadašnjosti), nastalo posredstvom ostataka prošlosti ili raznih vrsta historijskih narativa.

Munslow kritizira postavke tradicionalnih historičara/ki, odnosno i danas dominantnog empirijsko-analitičko-reprezentacionalističkog pristupa. Tako on ne priznaje njihove tvrdnje o postojanju i dostupnosti *značenja* u prošlosti samoj, o međusobnoj zamjenjivosti *prošlosti* i *povijesti*, o jeziku kao preciznoj reprodukciji (prošle) stvarnosti, o objektivnosti historije, o tradicionalnoj metodologiji historijske znanosti kao jedinoj ispravnoj, uz ignoriranje narativne prirode historije. Prema Munslowu, čak ako su i prihvatili/e neke teoretske inovacije u historijskoj znanosti (poput neizbježnosti pozicioniranosti autora/ice ili korištenja narativnih tehnika, mogućnosti postojanja više objašnjenja ili tumačenja nekih činjenica), tradicionalni/e historičari/ke i dalje skrivaju svoje autorstvo nad poviješću te vjeruju da su njihov narativ i metode najvjerojatniji i najtočniji, najbliži otkrivanju „prave istine“ o prošlosti.

Primarni cilj Munslowove (multi)skeptične kritike nije ukidanje (metoda) tradicionalne historije, nego postizanje transparentnosti i (auto)refleksivnosti. Tradicionalni/e historičari/ke trebali/e bi prihvatiti da postoje i drugi legitimni načini bavljenja historijom te preispitati svoje pretpostavke, posebno kako se i zašto uspostavljaju veze prošlosti i povijesti. To bi doprinijelo, osim čvršćoj teorijskoj utemeljenosti tradicionalne historijske znanosti, smanjivanju nesporazu-

---

1 U ovom osvrtu, u skladu s poststrukturalističkim pristupom, razlikovat će se ta dva pojma. *Povijest* će se koristiti za konkretan narativ o prošlosti, odnosno njegov sadržaj, što dijelom odgovara Munslowovu pojmu „the-past-as-history“. *Historija* će se koristiti za bavljenje prošlošću i poviješću, uključujući povijesnu/historijsku znanost, ali ne samo ograničeno na nju.

2 U tom smislu, Munslow zagovara ontološki idealizam i epistemološki relativizam, nasuprot realizmu i reprezentacionalizmu tradicionalne pozitivističke historiografije.

ma i neproduktivnih sukoba oko različitih interpretacija povijesti, pluralizmu historijske produkcije, većem oprezu i odgovornosti pri korištenju povijesti.

Općenito govoreći, slažem se s autorovim pogledom na bit povijesti i kritikom ekstremnih pretpostavki tradicionalnih historičara/ki.³ Njegova su razmatranja dostatno obrazložena i potkrijepljena, s osloncem na etablirane koncepte u filozofiji (historije). S druge strane, principi tradicionalne historije u svom su klasičnom obliku toliko temeljito osporavani da je većina suvremenih historičara/ki prihvatila (barem u teoriji) neizbježnost korekcija nastalih na temelju uvida poststrukturalizma.

Upravo iz toga proizlazi i moja najveća zamjerka Munslowovoj karakterizaciji „tradicionalnih historičara/ki“. Njegov je ton oštar, ponekad i pejorativan, ali ostaje nejasno tko su ti/e historičari/ke, ili uolikoj mjeri zauzimaju stavove koji im se pripisuju. Tom dojmu doprinosi i struktura knjige, pri čemu autor često polemizira s pretečama tradicionalnih historičara/ki, počevši od 18., a posebno u 19. stoljeću. I sam navodi da su neka od tih shvaćanja zastarjela, no ipak pronalazi njihove, barem implicitne i ublažene, ostatke kod suvremenih historičara/ki.⁴

Ovdje se javlja i problem implicitnog/eksplicitnog odnosa teorije i prakse, odnosno praktičnog realizma. U kojoj su mjeri historičari/ke svjesni/e problema na koje upućuje poststrukturalizam, ali ih, iz raznih razloga, odabiru više-manje ignorirati u svom uobičajenom radu?⁵ Naravno, Munslow bi mogao komentirati da takva svijest ne znači mnogo ako nije praćena odrazom u praksi, u najmanju ruku na simboličkoj ili deklarativnoj razini. Doista, primjećuje da historičari/ke imaju interesa u održavanju trenutnog sustava koji daje prednost određenoj metodologiji, jer održavanje iluzije „povijesne istine“ daje moć onome tko je posjeduje (ili tvrdi da je može posjedovati). Ne manje važno, jasne kategorije i metanarativi te dojam svrhovitosti i „značenja“ pružaju psihološki osjećaj sigurnosti, za razliku od pluralizma, nedeterminizma i relativizma postmodernizma. Stoga popularnost tradicionalne historije nije iznenađujuća.

Odgovarajući (potencijalnim) kritičarima/kama, Munslow pojašnjava da njegov pristup nije radikalno relativistički, da narativno-diskurzivna bit povijesti/historije ne znači nužno da su historičari/ke intelektualno, politički ili moralno kompromitirani ni da je sva povijest empirijski netočna, zlouporabljena ili izmišljena. Neke principe tradicionalne historije smatra dobrim idealima; upravo stoga njemu je važno procjenjivati njihov (ne)uspjeh, radi stalnih poboljšanja i omogućavanja novih razmišljanja o prošlosti.

Ipak, konkretni zahtjevi od tradicionalnih historičara/ki i doseg djelovanja prilično su nedorečeni. Ostaje dojam da Munslow traži prvenstveno simboličko prokazivanje zabluda i priznanje validnosti ostalih oblika historije. Međutim, nisam sigurna koliko su zahtjevi za većom podrškom uvjerljivo značajni, u društvenom kontekstu gdje već postoje alternativni načini bavljenja

3 Dakako, na to ne utječe samo kvaliteta njegovih argumenata, nego i niz mojih predispozicija u konkretnoj prostornoj, vremenskoj i društvenoj sferi, prethodnih iskustava i saznanja, interesa i motivacija, ontoloških, epistemoloških i moralnih uvjerenja itd.

4 To je zorno predočeno u opisu i klasifikaciji historije na *rekonstruktivističku*, *konstruktivističku* i *dekonstruktivističku*. Doduše, to bi odgovaralo postupnoj i fragmentarnoj naravi inovacije u historiografskoj metodologiji i produkciji.

5 Kako će se odrediti koristi li historičar/ka fraze – o „oživljavanju prošlosti“, „povijesnoj istini“, „govoru izvora“ i sl. – iz vlastitog ontološkog uvjerenja, kao žanrovsku ili publicističku konvenciju, pod utjecajem popularnog ili novinarskog diskursa, radi literarne ekspresivnosti, promicanja svoje struke, političkog probitka, ili koje druge (ne)svjesne motivacije?

prošlošću (akademski, umjetnički, amaterski ili komercijalni). Uz to, eventualno inzistiranje na napuštanju tradicionalne historije ne bi bilo u skladu s načelom pluralizma.

Sam Alun Munslow mogao bi se smatrati uspješnim primjerom primjene poststrukturalističkog pristupa u historiji. Uz brojne članke i knjige, od 1997. godine jedan je od osnivača i urednika znanstvenog časopisa *Rethinking History: The Journal of Theory and Practice*, koji je usredotočen upravo na odmak od tradicionalnog te na teorijsko-metodološko promišljanje i inovacije u historiji. I ova analizirana knjiga odličan je prikaz autorefleksivnosti. Autor poziva čitatelja na dekonstrukciju vlastitog teksta, ukazuje na mehanizme stvaranja i namjeru svog narativa, svoje osobne inklinacije, ograničenja jezika i vlastitih interpretacija. Zanimljivi su i epigrami preuzeti na početku svakog poglavlja, čiji obrat uvijek upozorava da je izgled varljiv, pa upućuju na fiktivnost, figurativnost i korištenje književnih tehnika u historiji.

Navest ću još neke primjere iz historije/historiografije koji ilustriraju pojedine aspekte i potencijale poststrukturalističke dekonstrukcije. Iako bi se zbog njihova opsega to moglo očekivati, povijesne sinteze rijetko uključuju značajnija teorijska razmatranja (barem onog tipa koji Munslow potiče). Posebno je to slučaj ako su namijenjene i široj publici, pa nastoje prikriti svoju metodologiju i pozicioniranost autora/ice te bez ikakvog oklijevanja „razotkriti“ neki fenomen i predstaviti „ispravne“ interpretacije. Slično tome, udžbenici su često najveća propuštena prilika razvijanja kritičkog razmišljanja o historiji.⁶ Tematski zbornici mogu pružiti urednicima/ama priliku za komentar o različitim perspektivama i suprotstavljenim tumačenjima.⁷ Karakter raspoloživih izvora može navesti na raspravu o narativima.⁸ Referiranje na vlastitu pozicioniranost i dalje je relativno rijetko, možda nešto prisutnije ako je autor/ica sam/a suvremenik/ca ili sudionik/ca nekog fenomena.⁹ Prezentizam se češće tumači kao učenje od prošlosti, iako se ponekad naglašava da upravo naša historijska interpretacija postavlja okvir za moguće pouke.¹⁰

Munslowov način shvaćanja biti povijesti i historije kao narativnih diskursa utemeljenih u sadašnjosti uvjerljiv je, ali ne bi trebalo očekivati da ga prihvate svi/e i u relativno kratkom razdoblju. Moglo bi se pretpostaviti da njegova polemika nije namijenjena samo promjeni mišljenja etabliranih historičara/ki, već prije svega razvoju novih generacija multiskeptičara/ki, s novim teorijskim okvirom bavljenja poviješću. Povezano s tim, kritičko razmišljanje ključna je vještina koja bi se trebala razviti tijekom obrazovanja, s posebnim naglaskom na primjenu u (ne nužno profesionalno znanstvenom) bavljenju historijom ili u kontaktu s poviješću u svakodnevnom životu.

Petra Pajtak

6 Ako i uključuju skepticizam, on je u pravilu usmjeren prema izvorima, ili rijetko prema notornim zlouporabama povijesti, ali ne prema historiji kao takvoj.

7 Primjerice, *Major Problems in American Environmental History* (ur. Carolyn Merchant, 2. izd., 2005) donosi ne samo izvore raznih provenijencija, već i eseje historičara/ki koji se razlikuju u shvaćanjima poželjnih načina korištenja zemljišta i resursa, uzroka degradacije okoliša, (ne)uspjeha pojedine ekonomske djelatnosti itd.

8 Primjerice, ako su izvori uglavnom nastali „izvana“, predstavljajući svoje viđenje nekog povijesnog fenomena, ili ako su nastali s poznatom namjerom, kao što analizira Catherine Wendy Bracewell u *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, 1997. Razmatranje narativa historičar/ki u prošlosti lako se može proširiti i na novije i suvremene narative.

9 Ovdje je zanimljiv primjer *Danas kada postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, 2015., u kojem autor Igor Duda detaljno analizira vlastito sudjelovanje u predmetu svog proučavanja, iako je utjecaj sudjelovanja eksplicitno naveden kao ograničen na jedno poglavlje.

10 Timothy Snyder to objašnjava u *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*, 2015, pri čemu različita viđenja faktorā Holokausta povezuje s različitim reakcijama na suvremene političke izazove.

Michael Antolović (prir.), *Intelektualna autobiografija i historijska antropologija Arona Gureviča, Dijalog s povodom 8, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2015, 165 str.*

Malo je povjesničarki i povjesničara sposobno suočiti se s vlastitim neznanjem i ograničenjima koje im nameće struka unutar koje djeluju, a još ih je manje željno uputiti ili prihvatiti (dobronamjernu) kritiku svojstvenu autorefleksivnosti i želji za učenjem, bilo da ona dolazi iznutra (znanstvenog *ja*) ili pak izvana (akademske zajednice u kojoj se pojedinac afirmira). Aron Gurevič, čini se, odstupa od takve navike, uporno se približavajući idealu dobrog znanstvenika i prokušanog čovjeka bogatog životnog iskustva. O tome, između ostalog, govori knjiga *Intelektualna autobiografija i historijska antropologija Arona Gureviča* koja je 2015. godine objavljena kao 8. svezak biblioteke Dijalog s povodom Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Gurevičeve tekstove, odnosno, opširnije eseje, priredio je i preveo Michael Antolović, pobrinuvši se da pravilnu strukturu Gurevičevih osobnih izlaganja prekine tek razgovor Yelene Mazour – Matusevich s njime o pisanju srednjovjekovne povijesti.

Razmišljajući o pročitanim, stalno mi se nametala misao o raznolikoj percepciji, ali i prihvaćanju učenja „škole“ *Anala* kada su u pitanju istraživači i njihove sredine koje su geografski i politički udaljene od ishodišne Francuske. Gurevič je medievist (zamalo bizantolog), a njegovo je inicijalno područje specijalizacije skandinavski povijest srednjega vijeka, što je zatim proširio na opću sliku srednjovjekovne kulture. Međutim, posao mu otežava Staljinova vladavina i vulgarni marksizam čija klasna borba dijalektički obuhvaća povijest do najbizarnijih detalja kroz ustaljenu matricu *baza – nadgradnja*. Osim zatvorenog društva i kolega koji uglavnom svoje radove ne boju tek izvana jugoslavenski crveno (u skladu s navodnom uputom „pišite isto kao i prije, samo malo prebojite crveno“), već ih zaista crveno produciraju, Gurevič je i asimilirani Židov. Iskusišvi pljusku antisemitizma pri upisu na posljediplomski studij i pokušaju zaposlenja, Gurevič je uz malo neobjašnjive sreće ipak uspio održati svoj znanstveni status, gledajući svakodnevicu ponešto inventivnijim očima.

U jednom „posve drugačijem hladnom mjestu“, kako sam ističe, divio se svojim zapadnim kolegama Georgesu Dubyju, Jacquesu Le Goffu, Philippeu Arièsu, Lucienu Febvreu, Marcu Blochu i ostalima, istovremeno s njima polemizirajući i razmjenjujući različite ideje o proučavanju povijesti. Nastojeći od sebe odbiti odiozni marksizam kao jedinu metodu proučavanja (gledajući u Marxu filozofa čija znanstvena metoda nikada nije trebala postati dogmom, nego jednim od mogućih učenja – silno zamjerajući Dubyju na njegovom marksizmu) te ujedno inspiriran zavišću prema „staroj gardi“ ruskih znanstvenika koji su imali priliku iskusiti znanost prije Revolucije, Gurevič se približava ideji historije kakvu poznajemo (ili bismo trebali poznavati) danas: kao otvorenu disciplinu koja ne gubi svjesnost o sebi te koja samu sebe u različitosti naspram *Drugog* uvijek iznova konstituira.

Nekoliko je razloga upisanih u Gurevičeve eseje zbog kojih smatram da ga ne možemo u potpunosti odrediti kao *analista*, već istraživača inventivna pristupa povijesti koji kao poštovatelj i pratitelj *Anala*, inspiriran polemikom s njezinim sljedbenicima, uspostavlja originalne hipoteze unutar specifičnog konteksta u kojemu stvara. Prije svega to se odnosi na kritiku učenja Mihaila Bahtina. Bahtinove postavke o *karnevalu* i *narodnoj kulturi* Gurevič modificira držeći da je Bahtin bio zaveden nasljedem simpatizirajućeg odnosa prema narodu/puku kod Tolstoja i Dostojevskog, dok probleme koje donosi isticanje zasebne *narodne kulture* Gurevič odbacuje u

korist shvaćanja jedne srednjovjekovne kulture u sebi podijeljene na dva međusobno povezana sloja – visoki i donji. Ipak, Bahtinov pojam *chronotoposa* Gurevič dodatno raslojava na vrijeme (*chronos*) i prostor (*topos*), želeći time postaviti model za vlastito istraživanje skandinavske kulture (konkretno ovdje *Pjesme o Nibelunzima*).

To me dovodi do druge Gurevičeve specifičnosti u odnosu na francusku „školu“, a to je proučavanje zaboravljene povijesti Skandinavije u srednjemu vijeku. Primijetivši fokusiranost francuskih kolega na Europu, a marksizma na ekonomsku podlogu, Gurevič je pokušao pokazati da isti mehanizmi motivacije (pogotovo ekonomski) ne vrijede za područje Skandinavije. Posljedično se stoga nameće iduća razdjelnica između Gureviča i njegovih zapadnih uzora, a to je brisanje marksističkog pojednostavljenog shvaćanja povijesne zbilje (razlog zbog kojeg Gurevič kritizira Le Goffovo djelo *Nastanak čistilišta*). Gurevič priznaje proces dugoga trajanja i totalnu historiju lišenu puke sinteze, ali u njima uporno traži čovjeka vođenog „osjećajima, strahovima i ranijim religijskim uvjerenjima“. Osim što poseže za Weberovim *idealnim tipom* pri početku svakog istraživanja, Gurevič ujedno nastoji pronaći način da obrne hijerarhiju *baza – nadgradnja* u korist potonje te u tome svakako uspijeva.

U tom smislu on pristupa izvorima bez anakronizma i kategorizacije klasne borbe te sa ljupko patetičnom željom da mu izvori progovore svojim jezikom. Gurevič ih ispituje na temelju problema vlastita vremena jer je svojom osobom vezan za ideologiju svoje sadašnjice koju je prema njemu nemoguće prevladati (moguće je tek uspostaviti bahtinovski dijalog s prošlom kulturom). Govor i jezik još su jedan segment Gurevičeve posebnosti u odnosu na Francusku jer se u svojim razmišljanjima oslanja na tadašnja dostignuća škole semiotike iz Tartua okupljene oko J. M. Lotmana. Navedene posebnosti također navode na zaključak o posebnoj upotrebi inherentno lingvističkih, ali i književnih metoda (ne smijemo zanemariti Bahtina) u svrhu proučavanja povijesti, čime nam Gurevič postaje interdisciplinarno bliži i teorijski uvjerljiviji.

Kako bi pronašao čovjeka u povijesti, Gurevič pristaje na moralno-znanstvenu metodu historijske antropologije, pridajući veliku važnost upravo ovom moralnom aspektu. Iznova poklanjajući prošlim „klijentima“ mogućnost izbora, ironijske zabune i djelovanja unutar *miljea*, Gurevič ih oslobađa naknadno projiciranih mehanizama povijesne zakonitosti i omogućava im individualno djelovanje. *Čovjek* ovdje podrazumijeva svaku jedinku bez obzira na spol, porijeklo i imovinski status čija se svijest nadaže u apstraktnom sustavu vrijednosti koje potiču njegovo ponašanje. Ponekad je to poticanje različitog ljudskog djelovanja, prema Gureviču, vanjsko (materijalno), ponekad „potencijalno“ (iz okoline), a ponekad ono ima „stvarni“, konkretan izvor. Bez obzira na sve čimbenike istraživanja, konačan proizvod uvijek bi trebao biti kompleksno istraživanje poštenog znanstvenika. Upravo zbog toga u povjesničaru leži najveća moralna odgovornost za (prošloga) čovjeka koji nije idealan, a niti sličan nama.

U jednom je trenutku prošloga stoljeća postojala mogućnost (ako ne i opasnost) da se svaka (imalo apstraktnija) pojava podvede pod historiju mentaliteta. Na sličan se mamac nespretno ulovio i Carlo Ginzburg kada je Menocchijevu herezu pokušao opravdati šarolikim pojmom narodne kulture. Da bi izbjegao slične nesporazume u terminologiji, Aron Gurevič paradoksalno ostavlja mogućnost za nejasnoću i pogrešku, odnosno za odsustvo definicije. Stoga će ostaviti generalno otvorenim definiranje *feudalizma* i donekle *mentaliteta*. Mogli bismo polemizirati s Gurevičevim stavom da „mentalitet sigurno nije ideologija, premda su oni povezani“, ali smatram da je bitnije istaknuti ono što mentalitet za njega svakako jest: poseban mentalni svijet na koji niti jedan povjesničar nema pravo primjenjivati svoj „zdrav razum“, povijesni karakter koji oblikuje ljudsku svijest te „mehanizmi društveno-kulturnog ponašanja čovjeka i grupe“. Ukrat-

ko, specifični postupci duboko ukorijenjeni u povijesnost ljudskog bivanja. Mentalitet možda više nije lako određiva komponenta, ali je zbog toga traganje za njim ono što Gurevič smatra najvrednijim.

Iako izbjegava pojedine definicije – kada govori – Gurevič radi čvrstu razliku između pojmova, uvijek stavljajući svojevrsnu autofusnotu na vlastitu upotrebu termina. Njegovoj će publici zato u svakom trenutku biti jasno zašto dotični koristi termin *kultura*, a ne *civilizacija* ili pak *hipoteza*, a ne *teorija*. Pri tome Gurevič postiže jasnoću i izbjegava pojmovno razmimoilaženje za vrijeme vlastita izlaganja. Nije naodmet istaknuti da ovakva vrlina olakšavanja međusobne komunikacije uvelike nedostaje današnjoj historiografiji.

Doživješi starost od 82 godine, Aron Gurevič umire u Moskvi ispraćen opadajućim strahom i razočaranjem da sovjetska, odnosno tada već ruska historiografija nije uspjela iskoristiti znanstvenu slobodu koja joj se krajem 20. stoljeća donekle otvorila. Prezirući svoje marksističke kolege zbog uskog okvira unutar kojeg su svakodnevno izdavali plemenitu struku povjesničara, Aron Gurevič pokušavao je pronaći način da premosti razlike koje su dijelile njegovu historiografiju od one dominantno francuske „nove historije“, ali i da ponudi drugačiji model svojstven podneblju u kojem se našao. Iako stilski prepun sofisticiranog patosa ruske duše koju bismo mogli, slijedeći Bahtinovu *heteroglosiju* pri proučavanju *Zločina i kazne*, identificirati s plemenitom Sonjom Marmeladovom, Aron Gurevič formulira gorku kritiku djelovanja znanstvene zajednice u SSSR-u, pronalazeći tek minimum razumijevanja za moguće postojanje dubljih osobnih ili profesionalnih razloga zbog kojih ti vulgarni marksisti jednostavno nisu mogli ili željeli drugačije pisati povijest.

Bez obzira na Gureviča kao djelomičnog proizvoda svoje okoline, ipak je hvalevrijedan njegov pokušaj staloženog kombiniranja teorije i prakse jer, kako ističe Le Goff a prenosi naš ruski medievist, „suviše često povjesničar koji prezire teorije postaje žrtva neprepoznatih i pojednostavljenih teorija“. Zbog toga je važno posegnuti za ovom knjigom. Ako među čitateljima i postoje različita mišljenja o tome, u svakom slučaju vrijedi otvorena uma posegnuti za njom i pročitati je.

Lucija Bakšić

Dean Škopac-Patocan, *Fameja Scopaz, Skopac, Scopazzi, Scopas, Škopac, Gornji Rabac* 2015, 330 str.

Pred čitateljima se nalazi novi uradak o istarskoj zavičajnoj prošlosti – opsežna monografija Deana Škopca o vrlo čestom i u Istri poznatom prezimenu, koje je u povijesnim vrelima zabilježeno od davnina.

Rezultati istraživanja koje je autor ovdje predstavio odnose se na razdoblje od XVI. stoljeća do danas. Osim intenzivnim i marljivim radom u državnim i župnim arhivima te matičnim uredima, veliki je dio podataka prikupio i istraživačkim obilascima na terenu, na kojima su mu na raspolaganju bili mnogobrojni kazivači.

Prezime Škopac, koje nosi i sam autor knjige, jedno je od najmnogobrojnijih na Labinščini. No, također je i vrlo staro. Povezuje ga se čak s grčkim kiparom Skopasom iz V./IV. stoljeća pr. Kr. Međutim, najstariji pisani spomen prezimena nalazi se u knjizi koju je tijekom XVI. stoljeća sastavio labinski javni bilježnik Bartolomeo Gervasio.

Osim stručnjacima koji proučavaju rodoslovnu problematiku, knjiga je namijenjena i mnogobrojnim žiteljima Labinšćine i to onima koji je danas nastanjaju, kao i drugima koji već dugo godina žive u inozemstvu i možda dobro ne poznaju naš jezik. Upravo su zbog ovog potonjeg razloga za pojedine izraze, osim na hrvatskom književnom jeziku, navedeni i oblici na latinskom, talijanskom i engleskom, te na labinskoj cakavici. Osim toga, pojedini dijelovi knjige objavljeni su trojezično: na hrvatskom, talijanskom i engleskom jeziku.

Monografija je obogaćena i s nekoliko starih razglednica Rapca, a slijedi migracije ljudi iz Gorenjeg Rapca po Labinšćini, ali i po svijetu, jer su mnogi napustili svoja stara ognjišta i tražeći bolje uvjete života otišli svojoj rodbini u daleke zemlje ili se u njih uputili sami. Najviše ih ima, kako veli autor, u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Australiji i na Novom Zelandu.

Budući da se Dean Škopac prihvatio posla rekonstruiranja obiteljskog stabla, a za to su svakako najbolji izvor matične knjige, valja i o njima napisati nekoliko rečenica. Iako najstarije matice potječu još iz rimskog doba, obvezu njihovog vođenja propisao je 1563. Tridentinski koncil (za krštene i vjenčane), odnosno Rimski obrednik pape Pavla V. iz 1614. (za umrle). U početku su se sastavljale narativno, a od reformi prosvijećenog apsolutizma u drugoj polovici XVIII. stoljeća (odnosno u Istri od prve polovice XIX. stoljeća, u doba Napoleona) pisale su se u tabličnom obliku, tj. prema točno određenim rubrikama. Matice se obično čuvaju pohranjene u državnim i župnim arhivima te u matičnim uredima.

Istražujući zapise o obitelji Škopac, autor je radio na građi iz Državnog arhiva u Pazinu, Arhiva Biskupije porečke i puljske te Matičnog ureda Labin. Između ostalih važnih vrela, obradio je matične knjige Labina, Sv. Lucije, Sv. Nedelje, Sv. Martina, Šumbera i Kršana. Istaknuo je činjenicu da se prezime Škopac, poput uostalom i mnogih drugih prezimena, bilježilo u različitim varijantama, primjerice kao Scopazzi ili Scopcich. U doba talijanske vlasti, između dva svjetska rata, oblik prezimena uglavnom je bio Scopas.

Budući da se radi o vrlo razgranatoj obitelji, mnoge su njezine loze bile poznate po nadimcima, a tako je, dakako, i danas. Međutim, ima i rodova koji su u međuvremenu izumrli, pa ih sada više nema.

Obilježje je ove knjige, inače podijeljene u 17 poglavlja, i činjenica da autor, analizirajući zabilježenost rodova Škopac u povijesnim vrelima, neprestano citira arhivsku građu, pa nam na vidjelo izlaze svi važni podatci zabilježeni u maticama. Vrijednost publikacije leži i u velikoj količini priloženih faksimila i rodoslovnih stabala.

Knjiga je, dakle, nastala kao plod autorove želje i nastojanja za detaljnijim genealoškim istraživanjima žiteljstva na području Labina i Rapca, pri čemu je glavni cilj bio zapisati i tako spasiti od zaborava mnogobrojne podatke o obiteljima koje nose prezime Škopac koji postoje u povijesnim izvorima.

No, osim iz arhivske građe, koja čini okosnicu knjige, Dean Škopac je veliki broj podataka crpio i iz sjećanja mnogobrojnih nasljednika pojedinih obitelji ili njihovih poznanika. Osim što će postati izvor novih spoznaja o labinskom i rabačkom kraju, ova će knjiga nedvojbeno pobuditi i dodatni interes za daljnja istraživanja, što je činjenica koju valja osobito istaknuti.

Radi se o lijepo sročenoj i informativnoj monografiji, u kojoj je izlaganje stalno popraćeno slikovnim priložima, odnosno faksimilima. Tekst je u cijelosti koncipiran i sastavljen jasno i pregledno. Odlikuje se analitičkim stilom i antropološkim pristupom, odnosno svim vrlinama tipične pučke knjige u najpozitivnijem smislu riječi.

S obzirom da autor i sam potječe iz kraja koji je predmet ove knjige, a u njemu i živi, jasno je da dobro poznaje problematiku o kojoj piše. Zato ova knjiga predstavlja vrijedan znanstveni i stručni doprinos istarskoj i hrvatskoj historiografiji.

Zainteresirani će pojedinci u njoj naći korisne podatke za opsežnija istraživanja vlastitih korijena. Monografija nije zanimljiva samo povjesničarima, već i etnolozima, antropolozima, jezikoslovcima i mnogim drugim stručnjacima. Osim toga, knjiga posebice upozorava i na matične knjige kao osebujna povijesna vrela kojima u sadašnjosti i budućnosti valja posvetiti primjerenu skrb, jer su nam ona uvijek oslonac i putokaz za daljnja iscrpna istraživanja.

Slaven Bertoša

Anette Völker-Rasor (ur.), *Rani novi vijek, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2016, 511 str.*

Kako i za koga pisati, razumljiva su i neizbježna pitanja koja si svaki autor određenog teksta, stručnog ili popularnog, mora postaviti, tražeći najprikladniji način prenošenja informacija kojima raspolaže. U tom smislu, profil udžbeničkog naslova *Rani novi vijek*, izvorno objavljenog 2000. godine na njemačkom jeziku, sasvim je jasan jer, kako stoji u uvodnom poglavlju urednice Anette Völker-Rasor, knjiga „se u prvom redu obraća studenticama i studentima povijesti, ali i onima koji studiraju srodne discipline“ (str. 7). Dakako, primjena ove publikacije može biti i puno šira od navedenog te služiti nastavnicima ili profesionalnim povjesničarima ovisno o njihovim interesima. Naime, zahvaljujući kolaborativnom radu čak dvadeset i šest povjesničara kroz više od petsto stranica razmotren je impozantan broj različitih ranovjekovnih fenomena, rezultirajući knjigom koja je i dalje, unatoč činjenici da je proteklo šesnaest godina od njezinog prvog izdanja, iznimno svjež i inovativan historiografski alat. Drugim riječima, rijetko koji udžbenik ovako vješto spaja faktografske preglede povijesti (kronologije, grafički prilozi itd.) s pojedinim uvidima u metodološke mogućnosti istraživanja. Uspjeh je tim veći, prije svega za samu urednicu, jer su doprinosi svih suradnika ujednačeni i smisleno pozicionirani unutar konačnog korpusa knjige.

Zasluge za predstavljanje *Ranog novog vijeka* širem hrvatskom čitateljstvu, osim prevoditeljicama Milki Car Prijić i Vlasti Švoger, svakako idu i recenzentima te stručnim redaktorima, Dragi Roksandiću i Zrinki Blažević, odavno etabliranim imenima domaće historiografije, prije svega u pogledu ranovjekovnih i metodoloških pitanja. Nadalje, nije čudno niti to da je izdavač upravo Golden marketing – Tehnička knjiga uz čiju nakladu većemo vrijedne naslove kao što su *Uvod u komparativnu historiju* (2004.) i *Kultura pamćenja i historija* (2006.), ali i Blochove, Le Goffove te Dubyjeve studije.

Dakle, unatoč njemačkom predznaku ova knjiga, podijeljena u četiri velika poglavlja (1. *Faze ranog novog vijeka*, 2. *Pristupi ranom novom vijeku*, 3. *Istraživački postupci*, 4. *Istraživačke ustanove*), nije germanocentrična te je, kako je istaknuto i u predgovoru hrvatskom izdanju, otvorena za suočavanje s globalnohistorijskim izazovima multiperspektivnosti, poststrukturalizma, teorijskih obrata i multimedijalnosti.

Na samom početku, unutar još jednog uvodnog teksta, Winfried Schulze ističe kako rani novi vijek „kao razlikovno povijesno razdoblje postoji tek od sredine dvadesetog stoljeća“, tvrdeći da je u SAD-u 1940-ih godina bilo riječi o tzv. „early modern“ periodu dok je tek u Saveznoj Republici Njemačkoj 1951. na Freie Universität u Berlinu osnovana prva katedra pod

tim imenom (str. 9). Kako god bilo, inicijalna razmatranja o ranom novom vijeku nastala su već početkom 19. stoljeća kada je, primjerice, 1803. godine teolog Johann Gottfried Eichhorn (1752. – 1827.) napisao *Povijest posljednja tri stoljeća*, obrazlažući kako ona „čine jednu u sebi zatvorenu i za sebe postojeću povijesnu cjelinu“.

Prvo veliko poglavlje, *Faze ranog novog vijeka*, otvara osvrt na trodiobu povijesti Zapada na stari, srednji i novi vijek predloženu od Christophu Cellariusu (1638. – 1707.) iz Hallea 1685. godine. Pritom, problematizira se pitanje demarkacijskih odrednica ovih razdoblja s naglaskom na rani novi vijek gdje je, uz veći ili manji konsenzus povjesničara, početak Francuske revolucije iz 1789. godine prihvaćen kao krajnja točka epohe dok se oko one početne i dalje „lome koplja“. Postavlja se pitanje, koji događaj odabrati kao početak ranog novog vijeka? Treba li to biti pad Carigrada, otkriće tiska, Kolumbova putovanja, objavljivanje Lutherovih teza, izbor Karla V. ili nešto šesto?

U daljnjem tekstu analizira se utjecaj reformacije na europsku ranovjekovnu povijest uz komentar kako je 1517. bila godina „tvorbe identiteta“ za protestantizam. Naglašeno je da reformacija nije bila „akademsko“ pitanje rijetkih specijalista, što pokazuje i brzina kojom su se teze reformatora širile u gradu i na selu. „Potraga za duhovnim mirom povezivala je učenjake i nepismene, plemiće i seljake, muškarce i žene.“ (str. 19) Autori ističu da je stupanj pismenosti na početku 16. stoljeća bio toliko nizak da se ne smije precjenjivati djelovanje pisanih sažetaka na narodnim jezicima; stanovnici gradova i sela o novim su idejama zbog toga ponajprije doznawali iz propovijedi reformatorskih duhovnika, čitanjem spisa na pučkom jeziku naglas i preko zajedničke interpretacije slikovnih prikaza u drvorezima tog doba (str. 20). U jednoj od brojnih popratnih natuknica, na primjeru Kneževine Saske shematski je ilustriran luteranski crkveni ustav s pojašnjenjem uloge pastora, konzistorija, zemaljskog kneza (prema Lutheru, „biskupa u nuždi“) i drugih instanci reformacijske hijerarhije u njemačkim zemljama (str. 22-23). Dakako, nije izostavljen niti osvrt na katoličku obnovu te dalekosežne posljedice tridentskog koncila, a kroz kraće odlomke opisano je djelovanje isusovaca u Poljskoj, važnost Krakova kao središta katoličke reforme, obrasci djelovanja onovremene inkvizicije te potencijali razmatranja tridesetogodišnjeg rata kroz prizmu socijalne historije. Autori problematiziraju i intenziviranje religijskog prožimanja svakodnevice nakon reformacije (str. 30) kao i fenomen čuda („Vizije Hansa Keila“, str. 31).

Naravno je zanimljivo polemičko razlaganje pojma „apsolutizam“ i njegovih višestrukih implikacija, ovisno o historiografskoj tradiciji i povijesnim iskustvima. Na tom se tragu naglašava sljedeće: „Tako je u Francuskoj dugo vremena apsolutizam korišten u jednakom značenju kao i despotizam, a time je sve do 20. stoljeća ostao usko povezan s predodžbom o bespravlju. Suprotno tome, u Njemačkoj je jednako tako dugo obrađivan pod pozitivnim predznakom kao predstapanje nacionalne države (...). Lišeni iskustva vlastite 1789., njemački su historičari vidjeli državno-pravne zasade koje francuski historičari sa svojim iskustvom reza nisu mogli vidjeti“ (str. 36-37). Osim toga, kao neizostavna referenca navodi se studija Nicholasa Henshalla *Myth of Absolutism* (1992.) kojom je autor apsolutizam nastojao odbaciti kao ahistorijsku konstrukciju dok su ostali povjesničari, s druge pak strane, predložili njegovo zadržavanje jer „na raspolaganju nemamo alternativni pojam koji bi na sličan način odražavao procese koncentracije vlasti i sve veće uloge vladara“ (str. 36).

Nakon nekoliko crtica o Luju XIV., palači u Dresdenu te korelacijama između apsolutističke vladavine i racionalizacije arhitekture prožete težnjom za ovladavanjem prirodom, slijedi analiza značaja formiranja ranovjekovne stajaće vojske. Ovim su potezom, kako se tvrdi, monarsi

postali neovisniji o staležima, poboljšali su uvjete za ispunjavanje svoje najvažnije zadaće (zaštita državnog teritorija) te su na opasnosti mogli reagirati brže i s manje oklijevanja. Uz to, vojska se ispostavila kao zatvoreni državni instrument; uvedene su jedinstvene odore, počele su se graditi vojarnje, uspostavljena je vojna služba, stvarana su skladišta oružja i utvrde. Jedna od očiglednih posljedica uvođenja i održavanja goleme stajaće vojske, među ostalim stvarima, postala su i sve veća porezna opterećenja pučanstva (str. 40). Uz to, s centralizacijom uprave stvorena je nova socijalna grupa – činovništvo, obrazovani muškarci iz redova građanstva koji su služili isključivo državi, tj. kralju šireći mrežu relativno učinkovitog „socijalnog discipliniranja“ pučanstva kao ključnog receptora novih zakonskih regulativa (str. 43).

Naravno, nisu izostavljeni niti najveći ratni sukobi ranog novog vijeka, odnosno 18. stoljeća (Rat za španjolsku baštinu, 1701. – 1714.; Nordijski rat, 1700. – 1720.; Šleski ratovi, 1740. – 1745.; Sedmogodišnji rat, 1756. – 1763. itd.), uz nekoliko komentara na teoriju o belicizmu epohe Johannesa Burkhardta prema kojoj se ranovjekovna koncentracija oružanih sukoba može objasniti na sljedeći način – što je država bila slabije izgrađena, to je bila ratobornija. S razvojem unutrašnjih struktura, odnosno čvrstih institucija kudikamo je rasla spremnost za mir i diplomaciju (str. 44-45). Stalnim diplomatskim odnosima, tehnikama posredovanja, kompromisnim rješenjima i sigurnosnim jamstvima oblikovao se instrumentarij za međudržavno očuvanje mira.

Prostor u knjizi dobili su i prosvjetiteljstvo te važnost obrazovanja, izgradnja građanskog društva te iskustvo života u gradu, dok je s posebnom pozornošću sagledana 1789. godina kao prekretnica u europskoj ali i svjetskoj povijesti. U kolažu različitih tema, čitatelj se upoznaje s kontekstom razvoja i značaja političke pornografije (str. 56), transferima „revolucionarne kulture“ (str. 61), odjekom Francuske revolucije u jugoistočnoj Europi (str. 63) itd.

Francuska s kraja 18. stoljeća sagledana je kroz prizmu revolucionarnog mesijanizma i tzv. aporiju „krvi slobode“, najbolje sročenu u svjedočanstvu jednog pripadnika Nacionalne garde, podrijetlom iz Bretanje, 11. kolovoza 1792. godine: „Ukočeni smo od iscrpljenosti – manje zbog toga što smo dvije noći proveli pod oružjem a kudikamo više zbog duševnih boli. (...) Nebesa! Koliko krvi i suza Francuze stoji sloboda!!!“ (str. 64).

Kolumbova otkrića te ostala istraživačka putovanja s kraja 15. i početka 16. stoljeća, kao i uzročno-posljedični splet okolnosti vezan uz navedeno, čvorišni su trenuci ranovjekovnog razdoblja pa im je sukladno tome posvećeno sasvim dovoljno prostora, bilo u pogledu važnosti razvoja „dva dinamična kraljevstva“, Portugala i Španjolske (centraliziranih država, čiji je izvor identiteta bio katolicizam, s apetitom za ekonomskim širenjem), uspona Osmanskog Carstva što je rezultiralo porastom cijena proizvoda koje su gornjotalijanski trgovci tradicionalno kupovali na Levantu i distribuirali diljem Europe, ili posljedičnog razvoja kartografije, interkontinentalne razmjene dobara, te uloge crkve i misionara u ovim procesima. Potonja je tema popraćena tekstom o nasilnoj evangelizaciji i svjedocima vremena koji su iza sebe ostavili prvorazredne izvore, poput dominikanca Bartoloméa de Las Casasa (str. 77), a sagledane su i poteškoće pri prevođenju temeljnih pojmova kršćanskog nauka na nazive iz jezika domaćina. Sasvim razumljivo, kratko je predstavljen i razvoj akomodacijske metode uz koju danas prvenstveno vežemo isusovce poput Alessandra Valignanija, Roberta de Nobilija i Mattea Riccija, vođenih mislju svetog Pavla iz 9. poglavlja Prve poslanice Korinćanima, koja glasi: „Svima postati sve, kako bi na taj način spasili neke“.

Zatim, pojašnjava se koncept Ursa Biterlija o četiri idealno-tipska temeljna uzorka interkulturnog susreta, distinktivnih prema „trajanju“ i „nasilnosti“ (dodir, sudar, odnosi, prožimanje) (str. 80), a pisano je i o sinkretizmima i pojavi novih identiteta. Elaborirana je i ekonomska uvje-

tovanost Španjolaca za radnom snagom kao i katastrofalan utjecaj bolesti poput boginja, kuge, tifusa, malarije, žutice, gripe, kozica, zaušnjaka ili difterije koje su na južnoamerički kontinent donijeli Europljani i Afrikanci i protiv kojih je imunološki sustav Indijanaca bio bespomoćan.

Podnaslov „Povratni učinci u Europi“ posvećen je gospodarskim i društvenim promjenama koje su uslijedile nakon velikih geografskih otkrića, što vrlo dobro ilustrira sljedeći navod: „Uvezene, kao i aklimatizirane prehrambene i luksuzne namirnice nisu Europi u sljedećim stoljećima donijele samo nove potrošačke navike nego i nove oblike življenja, npr. *five o' clock tea*, stanku za pušenje ili prostor za komunikaciju u obliku *kavane*.“ (str. 83) Također, nastali su novi stereotipi ali i utopijska viđenja drugih kultura – od percepcije Indijanaca kao krvožednih kanibala do straha od prijeteće mase mravljih Azijaca ili pretjerane idealizacije plemenitog divljaka. Otkrivanje azijskih kultura, a naročito Kine, predstavljalo je specifično iskustvo za svakog Europljanina. „U Aziji su se Europljani suočavali s pitanjem kako su indijski brahmani uspjeli postići visoke moralne predodžbe bez kršćanske objave. Konfucijeva su učenja poslije izazvala slična promišljanja. Pri bavljenju kineskom poviješću otkrilo se da tamošnji anali vremenski nadilaze biblijsku priču o stvaranju svijeta (...). Kontinent je postao i element uznemiravanja, sposoban potresti previše samouvjeren europski osjećaj nadmoći.“ (str. 85)

Nakon toga, autori pišu o uključivanju Engleske, Nizozemske i Francuske u međunarodnu kolonijalnu politiku s ciljem rušenja monopolističkih zahtjeva Španjolske i Portugala, uz popratne procese oblikovanja međunarodnog prava (Hugo Grotius) kao i nastanka golemih trgovačkih društava, prije svega engleske Istočnoindijske kompanije (1600.) te nizozemske Ujedinjene istočnoindijske kompanije (1602.). Obrazloženi su temelji nizozemske prevlasti u trgovini s Azijom u 17. stoljeću (str. 91-92), jačanje engleske konkurencije u 18. stoljeću te posljedice aktivnosti europskih kompanija i privatnih trgovaca na azijsku privredu i društvo.

Nekoliko riječi posvećeno je piratstvu u Indijskom oceanu pri čemu je životopis kapetana Richarda Sieversa (umro 1700.) iz Hamburga poslužio kao egzemplarni primjer za dočaravanje nesigurnosti i brojnih rizika gusarske karijere (str. 93). Kroz narednih nekoliko stranica, ispod podnaslova „Nova kolonijalna društva u Sjevernoj Americi i na Karibima“, na primjeru Massachusetts Baya, Virginije i Barbadosa vješto su ilustrirane mnogostranosti engleskih kolonija koje su varirale od puritanskih zajednica do mjesta naseljenih velikim plantažerima i robovlasnicima. Kako god bilo, ističe se da su engleske kolonije dijelile i brojne zajedničke karakteristike poput primjetnog demografskog rasta, socijalno-ekonomske diferencijacije (formiranje elite sačinjene od trgovaca, veleposjednika, odvjetnika) te oponašanja britanskih institucija i održavanja životnog stila engleskog plemstva (str. 101).

Protoglobalizacijska iskra svoje je početke imala u evidentnom svjetskom optjecaju dobara. „Američko je srebro u velikim količinama teklo preko Europe u Aziju, dok su istočnoindijski pamučni materijali postajali sve važniji za europsku trgovinu s Afrikom i Amerikom“, navodi se u knjizi (str. 102). Dakako, opće je poznato kako su kroz 17. i 18. stoljeće Amsterdam i London postali svjetska trgovačka središta, prateći trendove širenja potrošačkih krugova utemeljenih u dobrima kao što su šećer, kava, čaj, kakao, duhan, i pamučni materijali s otisnutim uzorkom. Ne smijemo zaboraviti niti da su baš tada ratovi između europskih sila poprimili globalne dimenzije pa se, primjera radi, Tridesetogodišnji rat nije ograničio samo na europska bojna polja već se odvijao i u Brazilu, na Karibima, te pred zapadnom obalom Afrike.

Zatim, izvršena je višestruka analiza američkog rata za neovisnost i njegovih revolucionarnih potencijala, jasnih uvjetovanosti europskom političkom tradicijom kao i evidentnih kontradikcija u vidu proklamiranih republikanskih ideala izravno suprotstavljenih pravnom i društvenom

položaju znatnog dijela stanovništva (zadržavanje zakonski regulirane institucije ropstva, isključivanje indijanskog stanovništva iz društvenog ugovora, vrlo ograničena prava žena itd.). „Budući da su potpuna građanska prava isprva bila zadržana samo za (muške) građane i posjednike, SAD se zbog toga može promatrati kao posljednja antička republika.“ (str. 108)

U kontekst je postavljeno i djelovanje Thomasa Painea (1737. – 1809.), „glavnog ideologa“ revolucije prema čijim je riječima sloboda trebala pronaći svoje utočište u SAD-u, dok je kroz jezgrovitu natuknicu pojašnjena važnost uzgoja duhana koji je tijekom 18. stoljeća, odnosno do rata za neovisnost, postao najvažniji izvozni proizvod kopnenih kolonija Sjeverne Amerike (između 1725. i 1775. izvoz je porastao više od 250%). Uz pregled vojnih zbivanja između 1775. i 1781. godine, koncizno je pojašnjen ustavni razvoj i federalne strukture u novoj republici, uz zanimljive detalje poput navođenja trzavica nastalih pri odabiru glavnog grada SAD-a, i sličnog. Slijedi osvrt na zapadnu ekspanziju praćenu idejom o formiranju republikanskog imperija, a artikulirana je i američka percepcija Francuske revolucije pri čemu valja navesti ovaj paragraf: „Francuska [je] revolucija u SAD-u pozdravljena s entuzijazmom, a nakon proklamacije prvog ustava u Francuskoj iz 1791., Amerikanci su bili uvjereni da je revolucija u Francuskoj takoreći dovršila transfer slobode od Europe – Engleske – preko Sjeverne Amerike, ponovno natrag u Stari svijet.“ (str. 120).

Cjelokupno poglavlje završava s nekoliko općenitih naputaka o historijskoj metodi uz primjere iz radova povjesničara poput Julesa Micheleta, ili reference na teorijske tekstove E. H. Carra i drugih. Podnaslov posvećen pitanjima o interpretativnosti historiografije, važnosti definiranja istraživačkih teza kao i postizanju što šireg bibliografskog uvida, mlade povjesničare poziva na pisanje prikaza knjiga tvrdeći kako je historijska znanost stanoviti dijalog a „pobijanje znanstvenih teza tradicionalna je zadaća znanstvene zajednice“ (str. 138).

Drugo poglavlje, *Pristupi ranom novom vijeku*, posvećeno je mogućnostima primjene pojedinih aspekata „nove“ kulturne historije (povijest mentaliteta, povijest svakodnevice, povijest iskustva, mikrohistorija, rodna povijest, historijska demografija, historijska antropologija) pri istraživanjima zbivanja između 16. i 18. stoljeća. U tom smislu, razmotren je čitav niz zanimljivih tema poput, da navedem samo neke, ranovjekovnih pravila odijevanja i njihove korelacije sa socijalnom stratifikacijom, percepcije „nečasnih“ zanimanja (krvnici, živoderi, grobari), fenomena rastućeg siromaštva i institucionalizirane skrbi o potrebitima, kriminalizacije „onih koji nisu željeli raditi“ a bili su radno sposobni u 17. i 18. stoljeću itd. „Aspekt kršćanske ljubavi prema bližnjima povukao se pred socijalnim discipliniranjem ljudi doživljavanih i ocijenjenih osornima i besramnima, lijenima i drskim, neposlušnim i lakomislenima, punima grijeha i nemoralnim i bogohulnim.“ (str. 162)

Osnovne zamisli povijesti mentaliteta razložene su s obzirom na doprinose škole Anala te projekte njemačkog povjesničara Petera Dinzelbachera, urednika goleme studije *Europäische Mentalitätsgeschichte*, prema čijem mišljenju ova historiografska grana „preispituje društveno znanje određenih historijskih kolektiva i istražuje mijenu načina spoznaje i imaginarnih svjetova što obilježavaju dano povijesno biće na intersubjektivnoj razini. (...) Historijski mentalitet je skup načina i sadržaja mišljenja i osjećanja koji obilježava određeni kolektiv u neko određeno vrijeme. Mentalitet se manifestira u djelovanju.“ (str. 169) Kako bi čitateljima približili konkretne mogućnosti ovakvih istraživanja, suradnici knjige *Rani novi vijek* postavljaju ili predlažu naoko banalno no po svoj prilici složeno istraživačko pitanje – što se događalo u glavama onovremenih seljaka? Nadalje, pitaju i što su o rođenju i smrti osjećali ljudi koje povijest „velikih muškaraca“, od Luthera do Rousseaua, nije obuhvatila, što su mislili o seksualnosti i ljubavi?

Što je dovelo do toga da su žene i muškarce optuživali da su vještice i vješci? Zašto su francuske žene 18. stoljeća prosječno radale manje djece od žena u drugim europskim zemljama? Kako objasniti mladenačko nasilje? „Tisuće pitanja bez zadovoljavajućih odgovora“ (str. 170), naoko je defetistički zaključak no u podtekstu se da iščitati entuzijizam spram nedovoljno iskorištenih pristupa koji i dalje čekaju svoju punu afirmaciju.

Preletom preko podjele te pojašnjenja nekoliko osnovnih tipova izvora (individualni, serijski, ikonografski izvori, ego-dokumenti, glazba, arhitektura itd.) dobivamo kratki uvid u talijansku mikrohistoriju (Carlo Ginzburg), nakon čega na red dolazi podnaslov o rodnoj povijesti ispisan kroz analizu ranovjekovne borbe između muškarca i žene za prevlast u kući, pojavu tzv. „Skimmington-jahanja“ i društvenog sankcioniranja preljuba ili brakolomstva (str. 184), a tu je i prikaz sve oštrijih podjela na muška i ženska radna mjesta, odnosno procesa prevrednovanja žene u častu suprugu, majku i domaćicu te njezino potiskivanje s tržišta rada.

Opsežni pokušaji regulacije moralnog i ćudorednog ponašanja svih građana od strane ranovjekovne države u središtu su zanimanja sljedećeg podnaslova koji problematizira fenomene kao što su alkoholizam, bogohuljenje, kockanje, neprimjereno seksualno ponašanje, bračna stega (preduvjet zaštite socijalne hijerarhije, vlasništva i obiteljske časti) ili kršenje naredbi o odjeći i luksuzu. Naglašava se kako je reformacija utjecala na pojačano traženje moralne regulacije svakodnevnog života, a poseban su izazov predstavljali sve brojniji skitnice, naročito u vremenima oskudice životnih namirnica. „U svakodnevicu i za vlast su lutalice bili privredni, moralni izazov te izazov političkog poretka. Popravilišta i kaznionice bile su odgovor na proširenu predodžbu da prosvačenje nije uvjetovano sudbinom nego je posljedica lijenosti.“ (str. 191)

Slijedi petnaestak stranica posvećenih etnološkim istraživanjima „narodne kulture“, uz neizostavne filozofske reference na Herdera (*Völklied*) i Hegela („Volksgeist“), dok su posljednji i pretposljednji podnaslov drugog poglavlja usmjereni na probleme tekstualnosti u vidu strukturalizma (Ferdinand de Saussure), poststrukturalizma (Jacques Derrida), diskurzivne analize (Michel Foucault), jezične konstruiranosti historijskog događaja (Hayden White), te načine na koje slike mogu biti legitimni izvori spoznaje.

Treće poglavlje, *Istraživački postupci*, polazi od točke da je historija produkt kompleksnog postupka rekonstrukcije koji nužno polazi od povjesničareve sadašnjosti (str. 277). „Ono što historijska znanost treba dati, a samo i može dati, prema tome je konačno proizvodnja priča koje prerađuju povijesno iskustvo i historijski osjećaj za sadašnje iskustvene i osjetilne potrebe na što je moguće više zadovoljavajući književno-narativni način.“ (str. 279) Narednih nekoliko stranica prožeto je natuknicama o historizmu (primjerice uvjerenju da se iz povijesnih događaja mogu izvoditi historijske zakonitosti i da se na tom temelju mogu sastaviti prognoze budućega povijesnog razvoja), pojavi tzv. radnih kazni u ranom novom vijeku (discipliniranje „kriminalnih“ podanika), kao i istraživačkim, tj. historiografskim problemima pri neopreznom izjednačavanju normativnih spisa s određenim povijesnim realitetom (str. 298).

Kao socijalno-historijski alternativni koncept za pojam „protureformacija“ predlaže se „konfessionalizacija“, svojevrsni proces mijenjanja cjelokupnoga društva kroz širenje multiplikatora prihvatljive konfesije (župnici, učitelji, pravnici itd.), pooštrenu cenzuru, izgradnju indoktrinacijskog obrazovnog sustava, razvoj represivnih postupaka (progoni pripadnika druge vjere, inkvizicija) i, generalno govoreći, birokratsko trasiranje puta za život u modernoj europskoj državi čiji je izvor snage, prema autorima knjige, isprva bila netolerancija (str. 301). Drugim riječima, raznovrsnost se percipirala kao bolna i ugrožavajuća pojava jer je dovodila u pitanje tradicionalne obrasce objašnjenja svijeta te naputke za individualno i kolektivno djelovanje (str. 304).

Još jednom je napravljen osvrt na globalizacijske elemente transatlantske trgovine i ranovjekovne kolonizacije (od 17. stoljeća meksički je srebrni pezos postao vodećom valutom u Kini gdje su Europljani kupovali začine i tkanine), uz zanimljivu opasku usmjerenu na nešto kasniji razvoj historijske znanosti. „Vrijeme u kojemu se historija razvila u znanost i etablirala na sveučilištima također je bilo vrijeme početaka imperijalizma, a time ujedno potpuno određeno predodžbom da Europi pripada uloga civilizacijskog predvodnika. Sukladno tomu *izvaneuropski* narodi isprva su se smatrali *narodima bez povijesti* i dodijeljena im je uloga znanstvenog objekta etnologije, znanosti o kulturi naroda.“ (str. 310)

Mukotrpan odnos između prošle stvarnosti, historijske znanosti i pisanja povijesti, prikazivanja i spoznaje, teorije i pripovijedanja, oblikovanja misli i imaginacije ilustriran je kroz rad američke povjesničarke Natalie Zemon Davis na knjizi *Povratak Martina Guerre* objavljenoj 1983. godine. Jezgrovito su predstavljene i rane promjene historiografskih paradigmi s obzirom na pitanje retorike i načina prezentacije dobivenih rezultata, od Leopolda Rankea („znanost istražuje što se dogodilo, a umjetnost oblikuje ono što se dogodilo.“) i Wilhelma von Humboldta (povjesničar je „stvaralac“) do Ernsta Bernheima (jedina zadaća historiografije je „priopćiti dobivene rezultate istraživanja što je moguće manje iskrivljeno“). Ponovno su navedene vrste izvora s kojima se svaki istraživač ranog novog vijeka može ili treba uhvatiti u koštac, s osvrtom na višegodišnji rad Fernanda Braudela u seviljskom arhivu. „Tamo je mukotrpnim radom iz knjiga računa, podataka o brodskim teretima, lučkih izvještaja, carinskih pregleda i trgovačkih spisa skupio golemu količinu podataka, a dobivenim statistikama i njihovim interpretacijama u djelu u tri sveska stvorio je novu sliku trgovine između Španjolske i kolonijalne Amerike.“ (str. 332)

Kao novija istraživačka područja ili teme ističu se pokušaji regulacije poljoprivrede te posljedni socijalni sukobi izazvani ovim koracima, formiranje redarstvene službe, povijest kriminaliteta, sukobi zbog časti, položaj vjerskih manjina (primjer protjerivanja Židova iz Frankfurta i Fettmilchov ustanak 1614. godine), i drugo. Nakon pruženih smjernica o računalnoj obradi podataka, korištenju digitalnih baza i sličnim pitanjima, poglavlje završava uvidom u različite mogućnosti prezentacije teme; od važnosti organizacije prikupljenih materijala, tumačenja rezultata i jezika korištenog pri prikazivanju sadržaja, do multimedijских te virtualnih prezentacijskih formi prisutnih na njemačkim sveučilištima, muzejima i arhivima.

Posljednje, četvrto poglavlje, *Istraživačke ustanove*, s namjerom, kako se tvrdi, svojevrstnog „otvaranja horizonta“, napušta europske okvire navodeći institucije, pojedince i metodološke koncepte prisutne na drugim kontinentima te primjenjivane pri istraživanjima ranog novog vijeka. U mnoštvu informacija tako se, primjerice, analizira razvoj moderne azijske historiografije početkom 20. stoljeća uvjetovane europskim historizmom, razlažu se modaliteti transfera znanja i oblikovanja „globalne historije u nastajanju“ (str. 441), kontekstualizira se uloga kolonijalnih službenika pri rekonstrukciji afričke povijesti i ističu se poteškoće pri radu s usmenom predajom afričkih društava uz navođenje značajnih doprinosa belgijskog povjesničara Jana Vansinae na tom području (*Oral Tradition. A Study in Historical Methodology*, 1965.). Nisu izostavljeni niti Australija i Oceanija te obje Amerike uz crtice o, da navedem samo neke upise, hijerarhijskom karakteru urođeničkih kultura pacifičkih otoka (str. 463), Jamesu Cooku kao arhetipskom istraživaču druge polovice 18. stoljeća (str. 466), utjecaju Aboridžina na okoliš koji su nastanjivali (str. 470), ili genezi ideja o američkom imperiju (*Imperium Americanum*) i pitanju multikulturalizma (str. 478-480).

Dakle, s prijevodom knjige, ili preciznije interdisciplinarnog zbornika radova *Rani novi vijek*, domaća je historiografska biblioteka neupitno postala bogatija za jedno vrijedno izdanje

ispunjeno rijekom zanimljivih podataka, tablica, ilustracija, praktičnih uputa za rad itd., čija aplikacija može biti uistinu široka – s jednakom težinom ona može služiti mladim i iskusnim povjesničarima, studentima ali i profesorima. Kako god bilo, ono što ovaj naslov čini izvrsnim svakako je otvaranje brojnih pitanja, bez imperativa pružanja konačnog odgovora te uz neskrivenu želju poticanja novih istraživačkih zamisli kod samog čitateljstva, čime se ustaljene historiografske paradigme ili dovode u pitanje ili se otvaraju „pukotine“ za sasvim nove doprinose na tragu zaboravljenih fenomena. Iako je riječ o jednom od važnijih prijevoda u posljednjih nekoliko godina, činjenica kako će publikacija originalno napisana prije petnaestak godina u Njemačkoj, zemlji goleme, relevantne i inovativne historiografske produkcije, u hrvatskom kontekstu za mnoge biti „posljednji krik“ stručnih kretanja, ostavlja gorko-slatki okus spoznaje o generalnoj poziciji domaće znanosti u europskom i svjetskom okružju. Drugim riječima, navedena studija zaslužuje postati najmanje obvezna studentska lektira ali i preporučljivi predložak za realizaciju sličnih kolaborativnih projekata historiografskog predznaka koji su nam toliko potrebni.

Luka Pejić

John T. Wing, *Roots of Empire: Forests and State Power in Early Modern Spain, c. 1500–1750*, Brill Academic Pub, Brill's Series in the History of the Environment, Leiden – Boston 2015, 268 str.

Povjesničar John T. Wing specijalizirao se u području ekohistorije i ranomoderne Španjolske pa time i ne čudi naslov njegove knjige. Danas predaje na College of Staten Island u SAD-u (The City University of New York). Njegova knjiga podijeljena je na uvodni dio te pet velikih poglavlja s malim potpoglavljima. Knjiga započinje uvodom pod naslovom pod naslovom *Introducing Spanish State Forestry* (Uvod u španjolsko državno šumarstvo) (1-43). Regulacija šuma od strane španjolske mornarice, pristup drvenoj građi u svrhu građenja brodova u 16. stoljeću bilo je od ključne važnosti za tadašnju svjetsku silu, a povezanost između imperija i resursa kao što je drvo bila je ogromna pa se iz tih razloga knjiga bavi upravo tom tematikom.

U ovoj vrlo zanimljivoj knjizi nalazimo podatke vezane za birokraciju toga vremena te saznajemo kako se prva birokracija vezana za šume stvarala za vrijeme vladavine Filipa II. (1556–1598) te je iz tih temelja Španjolska u ranom novom vijeku imala najbolje organizirano birokratsko očuvanje, planiranje i funkciju očuvanja šuma. Čitatelj će saznati kako je simbol autohtone lokalne vlasti bilo drvo što jednim dijelom dovoljno govori koliko je drvo bilo važno kao resurs, a s druge strane zbog krčenja šuma ljudi su počeli shvaćati koje opasnosti dolaze, ali i kako iz šume ne dolaze samo drva, nego i hrana odnosno meso i ljekovite biljke. Kako je vrijeme prolazilo javljalo se i pitanje očuvanja odnosno ljudstva koje bi čuvalo šume pa tako autor citira španjolskog nadzornika iz 17. stoljeća u vezi očuvanja šuma za buduće generacije. Wing nam u uvodnom dijelu prikazuje i nedostatke dosadašnjeg istraživanja ove tematike koji su na kraju njemu pomogli oblikovati i napisati ovu knjigu.

A New State Forestry for the First Global Age (Novo državno šumarstvo u prvom globalnom razdoblju) (44-84) započinje pričom o pragmatičnoj odredbi iz 16. stoljeća prilikom koje su šume bile zaštićene kao opće dobro, a u tom kontekstu bio je određen i kraljevski nadzornik koji je u Španjolskoj predstavljao prvu osobu zaduženu za zaštitu šuma. Autor u tekstu opisuje kasniji razvoj brodogradnje, veličine brodova te njihov utjecaj na šume. Osim toga, govori se i o stanju šuma i načinu ponašanja prema njoj od rekonkviste do Habsburgovaca, a posebno je zanimljiv

odnos različitih vojska prema tome resursu te odnos religije odnosno islama i kršćanstva prema toj temi. U istome poglavlju obrađuje se tema srednjovjekovne regulacije šuma te pomorstvo za vrijeme vladavine Karla I. (1516–1556) i pomorska strategija za vrijeme Filipa II. (1556–1598). Neki od problema vezanih uz šume protezali su se za vrijeme vladavine oba prethodno navedena vladara, a jedna od glavnih razlika je u financijskom pogledu. U ovome poglavlju saznajemo i kako se skupljalo znanje i informacije vezano uz geografiju i povijest, a zapravo je imalo svrhu utvrđivanja stanja kraljevskog područja. Jedan od kroničara bio je Juan Páez de Castro, a nakon njega Juan de Ovando. Svakako jedan od važnijih segmenata za kraljevstvo su karte pa nam autor Wing opisuje projekt mapiranja iz tog vremena. Karte su bile važne za vladare 16. stoljeća toliko da je Filip II. imao ucrtano na svojim kartama i najmanja sela koja su tada postojala. Ono što je svakako jedna od niti poveznica cijele knjige jest isticanje birokracije koja se brinula za šume pa tako i unutar ovog poglavlja čitatelj može saznati kako se Filip II. oslanjao na birokraciju koja je bila povezana s informacijama o stanju šuma i o stanju brodova. Možemo slobodno reći da je to bio jedan povezan sustav i vrlo impresivan za rani novi vijek. Na kraju poglavlja priča je o engleskom pomorskom poduhvatu i španjolskom odgovoru i oporavku. Saznajemo da se javila ideja o invaziji na Englesku 1583. te razvoj događaja kroz 16. stoljeće.

Forests of the Ultramar (Šume *ultramara*) (85-119) drugo je poglavlje ove knjige, a kao i prethodna i sljedeća podijeljeno je u nekoliko manjih tematskih povezanih dijelova. Ultramar je naziv za španjolske šumske jedinice preko oceana. Ovaj dio knjige analizira kako se u 16. stoljeću postupalo prema šumama i organizaciji šuma usporedno s onima u Španjolskoj. Kao i za Španjolsku, zemljopisne karte bile su suviše važne i za kolonije u novome svijetu, a informacije su često skupljali trgovci, istraživači i kraljevski birokrati. U tome kontekstu autor donosi i zapise koje nam je ostavio Kolumbo. Za mnoge istraživače novi svijet bio je pravi raj. Poglavlje se u nastavku bavi španjolskom brodogradnjom u novom i starom svijetu. Sama brodogradnja tražila je sustavno istraživanje šuma pa se prije sječe odlazilo u šume, tražio se pogodni materijal, vrste drveća, ali pazilo se i na bolesti koje su mogle biti prisutne na drveću. Regulacija šume bila je također važna pa nam Wing donosi sliku iz novog svijeta u kojoj regulacija na početku nije bila toliko važna, kako je konstrukcija brodova tekla u dva smjera te mjesta gdje su se brodovi gradili. U nastavku teksta donosi informacije o povezanosti obale i brodogradnje te navodi imena morskih luka pa tu spominje i ulogu Havane (Kuba) i Karipskog otočja, okreće se i Filipinima pa spominje kako Španjolci nisu prestali istraživati zapadne rute u Aziji. Čitatelju prilikom istraživanja mogu pomoći i karte sa ucrtanim lukama koje je autor priložio tekstovima.

Knjiga se nastavlja kroz treće poglavlje pod nazivom *The Struggle to Stay Afloat in the Seventeenth Century* (Borba za ostanak na moru u 17. stoljeću) (120-164) u kojemu možemo vidjeti jednu vrstu tranzicije u ranom novom vijeku. Autor analizira razdoblje od 1598. do 1700. godine za vrijeme španjolske linije Habsburgovaca. U takvom okruženju, gdje je pitanje opstanaka bilo vrlo važno, opet se javilo pitanje značenja šuma. Autor se u ovome poglavlju prvo bavi važnosti uprave šuma i kontrolom šume, a ne toliko pokrivenošću šumama i samom prirodom. Zanimljivo je kada autor piše kako brojčano manje brodova nije automatski značilo da su se počeli više brinuti za opstanak šuma i zaštitu prirode. Nastavak poglavlja donosi kraj vladavine Filipa II. te početak demografskih i ekonomskih problema u Španjolskoj. Nakon njega dolazi Filip III. (1598–1621) koji je povećao španjolsku vojnu prisutnost u Europi i na sjeveru Afrike. Zatim se na prijestolju pojavljuje Filip IV. (1621–1665), a autor opisuje stanje između plemića i birokracije u tome razdoblju. U ovom tematskom bloku čitamo o novoj generaciji šumskih nadzornika ili inspektora te stvaranju dinastije tih nadzornika. Čitatelj će saznati imena osoba koje

su obilježile birokratski razvoj španjolskih šuma te utjecaj nadzornika na nj. Ipak, kako je vrijeme polako teklo španjolska moć počela je opadati i to nakon 1627. godine jer je te godine Filip IV. proglasio bankrot pa su godine nakon tog događaja postale ključne u opstanku španjolskih Habsburgovaca. Nastavak poglavlja donosi opis ekonomske stagnacije kod stanovništva, status šuma koje su se nalazile u španjolskim kolonijama, status brodogradnje u 17. stoljeću na Tihom oceanu i Aziji te položaj šumarstva za vrijeme vladavine Karla II. (1665-1700).

Bottoming Out and Revival under the First Bourbon, 1700-1746 (Propadanje te procvat za vrijeme prvih Bourbona, 1700-1746) (165-202) naslov je četvrtog poglavlja koje nas uvodi u 18. stoljeće. Poglavlje se prvo bavi ekspanzijom državnog šumarstva za vrijeme vladavine Filipa V. (1700-1746) te analizira ciljeve, pokrete i izvještaje nekolicine časnika španjolske mornarice kao dio unutarnje strukture posebno od 1737. do 1739. godine. U nastavku se spominje traženje reformi na sjeveru, ozračje rata za španjolsku baštinu, manje brodova pod okriljem Španjolaca, uloga Antonia Gaztañeta za vrijeme Habsburgovaca i Bourbona te uloge drugih sudionika i njihov napor za španjolsko šumarstvo. Autor zatim donosi priču o José Patíñu, njegovim planovima za mornaricu, događajima na početku 18. stoljeća, ozračju nakon njegove smrti, na kojim područjima se utvrđivalo stanje šuma, gdje su se provodile šumske inspekcije, a uz to donosi i imena činovnika koji su radili taj posao. Osim u Španjolskoj, stanje šume utvrđivalo se i u kolonijama, a kao i prije, najviše se brinulo o stanju tih resursa zbog brodogradnje i mornarice. Iz teksta saznajemo i u kojim su se mjestima u novom svijetu gradila nova brodogradilišta, ali i za gradilišta u Aziji.

Peto poglavlje, ujedno i zadnje tematsko poglavlje ove knjige pod naslovom *The Triumph of State Forestry: 1748-1754* (Trijumf državnog šumarstva 1748-1745) (203-239), započinje s pričom o ponovnom uspostavljanju moći španjolske mornarice. Vrijeme je vladavine kralja Ferdinanda VI. (1746-1759), utjecaja markiza Ensenadae na španjolske šume, tadašnju metodologiju i njihovu budućnost, a jedna od bitnijih informacija jest uredba koja je izdana 31. siječnja 1748. godine kojom se nastojalo urediti španjolsko šumarstvo. Uredba počinje sa stanjem mornarice, ali i stanjem šuma, posebno onom koja se nalazila uz obalu. U tom se dijelu knjige govori o tom kako je u birokratskom smislu izgledala nova organizacija pa će čitatelj moći saznati za pojmove kao što su *intendentes* i *visitadores*, o novim planovima kao što je sadnja hrastovih šuma te mjesecima kada se sadnja odvijala. Zanimljive su informacije koje pokazuju kako su još od 15. stoljeća ljudi morali imati dozvolu za sječu drva, a ta se praksa nastavila i do 1748. godine. Jedan od glavnih uvjeta za sječu jest taj da su za svako posječeno drvo morali zasaditi tri nova. Nastavak ovog poglavlja donosi i druge šumske propise, od 1748. do 1751. godine, otpore koji su se javili zbog novih propisa. Iako su bili nenasilni, zanimljiv je jedan slučaj u kojem su ljudi šumske čuvare nazvali javnim kriminalcima. Analizirani su i šumski izvještaji nakon 1748. godine preko kojih saznajemo koliko je toga posađeno, po godinama, po osobama i koliko drveća po osobi. Analizirani su i mornarički izvještaji preko kojih se vide i regije koje se spominju u knjizi, količina posađenog drveća, ali i vrsta drveća. Poglavlje završava padom moći markiza Ensenadae i krajem vladavine Ferdinanda VI.

Povijest šumarstva kompleksna je tema koja može iznjedrati mnoge druge teme te se navođezati na političku, društvenu ili ekonomsku povijest. Prikazana knjiga ide u tome smjeru pa se tako nudi poveznica između širenja moći jedne svjetske sile i očuvanja šuma kao bitnog izvora resursa koji je omogućio širenje tadašnje Španjolske. Birokratizacija šumarstva jedna je od zanimljivijih informacija, kao i utjecaj povezanosti između šumarstva i brodogradnje na kasniji

ishod osvajanja novih područja. Knjiga je svakako vrijedna čitanja i daljnjeg proučavanja navedenih tema, kako u svjetskoj povijesti, tako i u hrvatskoj.

Matea Jalžević

Slaven Bertoša, *Barban i mletački Loredani: život u pokretu, ljudi i događaji, Pazin, Barban, Pula: Katedra Čakavskog sabora Pazin; Državni arhiv u Pazinu; Općina Barban; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2015, 319 str.*

Područje Barbana i njegove okolice, smješteno u sjeveroistočnom dijelu Puljštine, može se pohvaliti vrlo bogatom prošlošću, o čemu svjedoči i ova monografija. U razdoblju novoga vijeka Barbanu je pripadao i Rakalj te su dva teritorija bila ustrojena kao zaseban feudalni posjed u vlasništvu mletačke plemićke obitelji Loredan, točnije, njezinoga ogranka San Stefano koja ga je držala od 1536. godine pa sve do ukidanja feudalnih prava 1869. godine. Za ovu specifičnu gosposhtiju značajno je da se mogla naslijediti i u ženskoj lozi, što je svakako jedan od glavnih razloga zbog kojeg je tako dugo ostala u posjedu spomenute obitelji.

Monografija o Barbansko-rakljanskom feudu nastala je kao dio znanstveno-istraživačkih projekata Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli *Istarsko društvo XVI.-XIX. stoljeća: povijesne i kulturološke teme* i Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Rijeci *Povijest Zapadne Hrvatske: Istra, Kvarnersko primorje, Gorski kotar, Lika*. Osim povijesne raščlambe, u ovome je djelu po prvi puta objavljen niz novih arhivskih dokumenata o prošlosti ovoga dijela Istre. Također, povećani broj ilustrativnih priloga, među kojima se mogu naći faksimili arhivske i bibliotečne građe te suvremene fotografije, dodatno obogaćuju ovo vrijedno znanstveno djelo.

Knjiga je podijeljena u četrnaest poglavlja u kojima se obrađuju razne teme iz političke, društvene, gospodarske i crkvene povijesti Barbansko-rakljanskog feuda. Autor se pritom koristi raznim izvorima, među kojima se posebno ističu oni iz ostavštine nekadašnjeg barbanskog načelnika Josipa Antuna Batela (1827.-1889.) koji su danas pohranjeni u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Na kraju gotovo svakoga poglavlja priložena je transkribirana izvorna građa koja je korištena za rasvjetljavanje određene povijesne problematike.

Djelo započinje *Predgovorom* (5-6) u kojem autor ukratko predstavlja opća obilježja novovjekovne gosposhtije na području Barbana i Raklja te sam značaj ove monografije u kontekstu proučavanja ovoga prostora. Slijedi *Uvod* (7-9) u kojem se navodi geografski smještaj Barbana te prati njegov povijesni razvoj od prapovijesnog doba pa sve do ranoga novoga vijeka kada 1535. godine mletački Senat donosi odluku da se Barban i Rakalj pretvore u privatni feud i prodaju na javnoj dražbi.

Prvo poglavlje naslovljeno *Mletačka obitelj Loredan i njezini sredozemni horizonti* (11-29) upoznaje čitatelje s vlasnicima Barbansko-rakljanskog feuda, starom i uglednom mletačkom obitelji Loredan. Autor nabroja istaknute članove ove obitelji te opisuje njihovu političku i društvenu ulogu kroz mletačku povijest. Članovi te obitelji obnašali su razne važne funkcije unutar mletačkog državnog aparata, poput duždava, članova raznih državnih vijeća, providura, podestata, vojnih zapovjednika, pomorskih kapetana, crkvenih velikodostojnika, pisaca i pravnika. Posebna pažnja posvećuje se ogranku obitelji Loredan koji je vezan uz povijest Istre. Podatke za rekonstrukciju povijesti ove obitelji autor crpi iz raznih enciklopedija, bibliografija, rodoslovlja, plemićkih registara i onomastikona.

Slijedi poglavlje *Kratki povijesni pregled uz osvrt na historiografiju* (30-38) u kojem se daje pregled povijesti gospoštije Barban i Rakalj od prvoga pisanog spomena u srednjem vijeku pa sve do razvijenoga novoga vijeka. Naglasak je postavljen na organizaciji i izmjeni feudalne vlasti na ovom području. Ustroj ove gospoštije uspoređuje se s drugim mletačkim gospoštijama, kojih je u XVII. stoljeću bilo ukupno 17. U drugom dijelu ovoga poglavlja autor se osvrće na najvažniju sačuvanu građu važnu za proučavanje povijesti ovoga kraja. Riječ je o ostavštini tršćanskog horografa Prospera Petronija i novigradskog biskupa Giacoma Filippa Tomasinija te već spomenutog Josipa Antuna Batela, čija ostavština prema autorovim riječima „predstavlja pravo blago za proučavanje barbansko-raklanske povijesti“.

Treće poglavlje, *Teritorijalni, demografski i gospodarski podaci o barbansko-raklanskoj gospoštiji u drugoj polovini XVIII. stoljeća* (39-49), donosi raznovrsne statističke podatke koji oslikavaju društveno, gospodarsko i upravno stanje u barbansko-raklanskom kraju u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Podatci su ekstrahirani iz Batelove ostavštine te su priloženi u izvornom obliku na kraju ovoga poglavlja. Potom autor razmatra isprave javnog bilježnika Alessandra d'Elettija koje pokrivaju razdoblje između 1814. i 1822. godine u poglavlju *Povijesna antroponimija i toponimija (početkom XIX. stoljeća)* (49-98). Osim analize navedenih dokumenata s jezičnog stajališta, autor posvećuje pažnju i raznim antroponimima te toponimima koji se odnose na kaštel Barban i okolno područje koje je potpadalo pod kotar Vodnjan.

Slijedi niz poglavlja u kojima se na temelju prijepisa izvornih dokumenata iz Batelove ostavštine donose zanimljivi isječci iz crkvene povijesti barbansko-raklanskog kraja. U poglavlju *Crkvena prošlost Barbana i Raklja* (99-138) autor donosi popise barbanskih crkvenih funkcionera, poput župnika, arcipreta, kanonika i kapelana. Osim toga, predstavlja i neke druge isprave iz XVIII. stoljeća, poput odluke Catterine Loredan Mocenigo, gospodarice Barbansko-raklanskog feuda, o iznosu plaće svirača orgulja te popis barbanskih bratovština zajedno s njihovim prihodima. U šestom poglavlju *Prilozi poznavanju prošlosti župne crkve Sv. Nikole u Barbanu* (139-146) analiziraju se tri isprave iz razdoblja od druge polovine XVII. do polovine XIX. stoljeća koje detaljnije oslikavaju povijest svećenika i drugih djelatnika barbanske župne crkve Sv. Nikole, kao i povijest samoga sakralnog objekta. Svjedočanstvo o bogatom i raznovrsnom inventaru pronađenom u Batelovoj ostavštini predstavljeno je u poglavlju *Inventar crkve sv. Nikole u Barbanu iz 1640.* (147-151).

U poglavlju *O dvjema crkvama Barbanštine* (151-162) autor obrađuje dva lokaliteta na barbanskom području koja su zanimljiva iz aspekata gospodarske, vojne i društvene povijesti. Riječ je o Pisku koji je bio uzgajalište riba i luka te lokalitet na kojem su se pokušale izgraditi solna polja u XVII. stoljeću, kao i o selu Hreljići koje se ubrajalo među sedam sela koja su tvorila tzv. četu Bratulići, zaduženu za obranu mletačkog teritorija.

Spisi javnih bilježnika predstavljaju izuzetno vrijednu građu za proučavanje raznih aspekata lokalne povijesti svakog područja pa tako i barbansko-raklanskog kraja. U poglavlju *Barbanski i raklanski bilježnici (1502.-1811.)* (163-168) donosi se popis barbanskih i raklanskih bilježnika koje je zabilježio načelnik Batel. Autor iznosi neka zanimljiva obilježja vezana uz njihovo porijeklo, kao i titule i kratice koje se spominju u tim dokumentima.

Oporukama triju različitih društvenih slojeva iz barbansko-raklanskog kraja posvećena su tri poglavlja ove knjige. U svakom od tih poglavlja autor se osvrće na analizu sadržaja i općih obilježja samih dokumenata, a na kraju su priložene transkripcije izvornih dokumenata. U poglavlju *Oporuke barbanskih plemića (XVI.-XVII. stoljeće)* (169.-174) obrađene su tako oporuke Cecilije Vergerio iz 1583. godine te barbanskog kapetana Ottavija Magagnatija i njegove supru-

ge Giulije iz 1610. godine. Isječke iz svakidašnjeg života seljaka na području Barbanštine donose četiri oporuke koje su predstavljene u poglavlju *Oporuke barbanskih seljaka (XVI.-XIX. stoljeće)* (175-187). Posebno poglavlje, *Oporuka Antuna Sinčića (1799.): primjer buzetsko-barbanskih migracijskih veza (188-194)*, posvećeno je oporuci Antuna Sinčića, oca istoimenog barbanskog kanonika. Osim važnosti za gospodarsku, crkvenu i društvenu povijest kaštela Barbana, autor ističe da ovaj dokument također potvrđuje postojanje buzetsko-barbanskih migracijskih kontakata, s obzirom da je glavni akter bio rodom iz sela Cunja na Bužeštini.

Tema migracija obrađuje se u poglavlju *Migracijski kontakti između Barbana i Pule u novom vijeku (195-212)*. Na temelju analize matičnih knjiga grada Pule u razdoblju od prve polovine XVII. do prve polovine XIX. stoljeća autor ukazuje na činjenicu da je s područja Barbansko-rakljangskog feuda zabilježen značajan broj doseljenika u Pulu. Na kraju poglavlja priložen je cjeloviti kronološki popis doseljenika s područja Barbansko-rakljangskog feuda.

Posljednje poglavlje, *Mletačko-austrijska granica u dolini rijeke Raše koncem XVIII. stoljeća* (213-225) bavi se analizom raške doline, graničnog područja između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije u jugoistočnom dijelu Istre. Autor proučava gospodarsku aktivnost na ovome području, s posebnim osvrtom na mlinove u privatnom vlasništvu i proizvodnju riže. Osim toga, autor se osvrće i na granične prijepore između mletačkih i habsburških podanika s kraja XVIII. stoljeća te u tu svrhu prilaže dva službena izvješća o ophodima mletačko-austrijske granice na području Barbanštine, koje su poduzele mletačke vlasti kako bi utvrdile točno prostiranje granične crte.

Na kraju knjige mogu se naći *Bilješke* (226-267), *Popis korištenih izvora, literature i rječnika* (268-276), sažetci na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku (277-285), kazala mjesta i imena (285-310) te *Bilješka o piscu* (311-314).

Monografija *Barban i mletački Loredani: život u pokretu, ljudi i događaji* predstavlja izuzetno važan izvor informacija o povijesću vrlo bogatom istarskom kraju u razdoblju novoga vijeka. Slaven Bertoša rasvjetljava mnoge važne segmente iz političke, društvene, gospodarske, kulturne i crkvene povijesti ovoga kraja koji svakako mogu poslužiti pri nadopunjavanju i sagledavanju cjelokupne slike povijesti novovjekovne mletačke, kao i habsburške Istre. Iznošenjem karakteristika pojedinih izvornih dokumenata i prilaganjem izvorne građe u ovoj publikaciji, autor ne samo da educira druge znanstvenike i znatiželjnike, već i nudi materijal za daljnje istraživanje povijesne problematike lokalnog, ali i šireg spektra.

Juraj Balić

Marko Trogrlić, Konrad Clewing, Dalmacija – neizbrušeni dijamant. Habsburška pokrajina Dalmacija u opisu namjesnika Lilienberga, Leykam international, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Zagreb – Split 2015, 328 str.

Knjiga se sastoji od uvodne studije dvojice suautora, Konrada Clewinga i Marka Trogrlića, „Dalmacija i bečke središnje institucije u Predožujuškoj Austriji. Namjesnik piše svom caru“ (str. 1-45). Nastavlja se s „Detaljnim sadržajem ‘Prikaza pokrajine Dalmacije nakon službenog proputovanja u godinama 1832., 1833. i 1834.’“ na osam stranica. Detaljni sadržaj služi kao kazalo za samo izvješće koje je pripremio dalmatinski namjesnik Lilienberg, a koje je u zadarskom arhivu sačuvano pod naslovom „Prikaz pokrajine Dalmacije nakon službenog proputovanja u godinama 1832., 1833. i 1834.“ (str. 55-239). Potom slijede „Prilozi“ (str. 241-288). Na kraju knjige

nalaze se „Izvori i literatura“ (289-305 str.), „Kazalo osobnih imena“ (str. 307-314) te „Kazalo imena mjesta“ (str. 315-325), poslije čega slijede tri nenumerirane stranice fotografiranih isječka iz rukopisa Lilienbergova „Prikaza“.

Studija Konrada Clewinga i Marka Trogrlića „Dalmacija i bečke središnje institucije u Predožujskoj Austriji. Namjesnik piše svom caru“, podijeljena je na šest poglavlja. U prvome, „O smislu i svrsi službenih putovanja: neposredni uvidi u službi upravljanja“, pokazuje se kako je austrijski car Franjo I. osobne uvide o općim okolnostima, uključujući i administrativne, uzdigao na razinu administrativne strategije. Time je u sustavnosti i količini bilježaka nadmašio Josipa II., čijim su putovanjima povjesničari poklonili zamjetno više pozornosti. U razdoblju 1816.-1834., Franjo I. je proveo 4105 dana u Beču, a 2835 dana na putovanju. Takav pristup upravljanju slijedio je i namjesnik Dalmacije grof Wenzel Vetter von Lilienberg, koji je dužnost preuzeo u rujnu 1831. godine. Lilienberg je bio prvi dalmatinski pokrajinski poglavlar koji je intenzivno proputovao svaki kutak povjerene mu pokrajine, istražujući njezine različite aspekte, a posebno upravu. Upozorio je na nedostatno zanimanje bečkih središnjih institucija za Dalmaciju i njezine interese. Lilienbergov „Prikaz“ stoga predstavlja i važno vrelo za analizu predožujskog sustava vladanja u austrijskoj monarhiji. Namjesnik je svoje izvješće odnio u srpnju 1834. u Beč. Osnovna je teza izvješća da Dalmacija ima mnogo problema, ali i visok potencijal. Lilienbergov recept za rješavanje dalmatinskih problema sastoji se u jačanju pokrajinske uprave i povećanom angažmanu države, koja praktičnim primjerom i poticajima ima priliku izbrusiti Dalmaciju iz sirovog dijamanta u briljant. Kako bi postigao željene promjene apelirao je izravno na monarha, ključnu osobu u sustavu franciskejskog apsolutizma.

U drugom poglavlju Clewingove i Trogrličeve studije, „Napori i nade u dalmatinskom Namjesništvu 1834./35.“, autori razjašnjavaju okolnosti pripreme „Prikaza“ u razdoblju od svibnja do srpnja 1834. u krugu tek tri osobe, namjesnika Lilienberga, tajnog savjetnika Rossettija i dnevničara Rougiera. Prikazuju zatim Lilienbergovu audijenciju kod cara u kolovozu 1834. te iznenađujuće brzo napisana carska pisma kao reakciju na pitanja iznesena u „Prikazu“. No, careva smrt u ožujku 1835. bila je kraj Lilienbergovih nada u pozitivno rješavanje njegovih prijedloga, jer je Lilienberg, koji se caru obraćao neuobičajeno izravno, tada dospio u žrvanj nenaklonjene mu središnje birokracije.

U trećem poglavlju „Namjesnik i njegov Car: u labirintu austrijske birokracije“ opisan je život Lilienberga kao djelatnog vojnog časnika, rođenog 1767., teško ranjenog za napoleonskih ratova, kojemu je poslije pobočnik i autor prve biografije bio Josip Jelačić. Autori bilježe kako Nikola Tommaseo s prezirom piše o Lilienbergu kao provoditelju predožujskog apsolutizma, što ne začuđuje jer je Tommaseo bio među osumnjičenicima pod političkim nadzorom njegove vlasti. Isto tako prikazali su Lilienbergove motive i napore za širenje crkvene unije u Dalmaciji, što mu je priskrbilo osudu i Tommasea i srpske historiografije. Pritom opisuju i upravne funkcije koje je Lilienberg obnašao prije namjesnikovanja u Dalmaciji. Posebno ističu razdoblje od 1822. do 1826. na Siciliji, kao i službe u Trstu i hrvatskoj Vojnoj krajini. Lilienberg je bio vrlo učinkovit upravitelj: ubrzao je izgradnju ceste preko Velebita, uveo poštansku vezu preko te ceste, pokrenuo novine „Gazzetta di Zara“, i sve to u prvoj godini službovanja. Osnovao je Povijesni muzej u Zadru, samostalno donosio naputke o uredskom poslovanju, a posebno se zalagao za izgradnju infrastrukture i razvoj poljoprivrede. Na temelju careva naloga iz kolovoza 1834. nastao je i drugi Lilienbergov elaborat iz siječnja 1835. gdje je razložio probleme nastale iz dotadašnjega kadrovskog izbora ljudi koji su trebali nadzirati razvoj poljoprivrede u Dalmaciji.

Pogreške ili propusti u kadrovskom izboru na koje je Lilienberg ukazao dovode autore i do pitanja historiografske obrade samoga cara Franje I., koji je prilično zanemarena ličnost čak i u historiografiji na njemačkom jeziku, jeziku obilnih primarnih izvora o njemu. Lilienberg je uživao carevo povjerenje i simpatije, a car je 1818. i sam posjetio Dalmaciju, što objašnjava ne-uobičajenu izravnost Lilienbergova „Prikaza“. Za careva života Lilienberg je mogao računati na carevu naklonost kako bi u središnjim bečkim institucijama postigao svoje ciljeve. Nakon careve smrti, krug oko državnog ministra Kolowrata jasno je stavio do znanja Lilienbergu da je u Beču neomiljen.

U četvrtom poglavlju „O vrijednosti ovog izvora“, Lilienbergovo izvješće ocjenjuje se službenim dokumentom ne-uobičajene dubine i otvorenosti. Za ovo kritičko izdanje Lilienbergova „Prikaza“, autori su se poslužili i djelom Lilienbergova suvremenika Franza Pettera, koje je objavljeno 1857. u Gothi pod naslovom „Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen“, tj. „Dalmacija u svojim raznim aspektima“. Povod za Lilienbergovo putovanje bilo je pitanje Kleka i Sutorine, koji su austrijsku Dalmaciju dijelili na tri teritorijalno nepovezana dijela. Lilienberg je preporučio da se u zamjenu za Neum i Sutorinu koji su nužni austrijskoj Dalmaciji, osmanskom sultanu, koji je bio njihov tadašnji suveren, odstupi dio Krivošija u zaleđu Boke Kotorske.

U petom poglavlju, „O načinu priređivanja izdanja Lilienbergovog ‘Prikaza’“, autori ističu da je tekst uređen na temelju prvotnog koncepta sačuvanoga u Državnom arhivu u Zadru. Rukopis ima 481 stranicu. Hrvatski prijevod nastojao je jezično i stilski slijediti njemački izvornik kako bi čitatelj doživio njegove izričajne osobitosti. To u prvome redu znači zadržavanje različitih talijanskih titula uobičajenih u tadašnjim austrijskim službenim dokumentima. Navode i zanimljivost da je pri samome kraju priprema za kritičko izdanje Lilienbergova koncepta Konrad Clewing u Beču pronašao čistopis, u digitaliziranoj rukopisnoj bazi podataka Austrijske nacionalne knjižnice, nakon uzaludnih potraga po bečkim arhivima. Čistopis nosi modificirani naslov „Najponiznije izvješće o službenom putovanju u Dalmaciji, načinjenom u godinama 1832., 1833. i 1834.“.

U šestom poglavlju „O prilogima ovom izdanju“, autori kratko predstavljaju priloge, a posebnu pozornost poklonjaju spisu iz 1844., što su ga pronašli u ostavštini Franje I. koji je preminuo 1835. godine! Autori smatraju da postoji dovoljno argumenta da se kao pisca tog dokumenta o kotarskim poglavarstvima u Dalmaciji može identificirati nadvojvodu Franju Karla, oca kasnijeg cara i kralja Franje Josipa I., pa koriste priliku, kao i srodnost dokumenta s Lilienbergovim izvješćem, za njegovu objavu i upozoravanje na važnost Franje Karla u upravnom sustavu carstva za vladavine njegova nesposobnog brata Ferdinanda I. Ovo šesto poglavlje završava zahvalama autora onima koji su im pomogli u radu.

Samo Lilienbergovo izvješće „Prikaz pokrajine Dalmacije nakon službenog proputovanja u godinama 1832., 1833. i 1834.“, čiji naslov na njemačkom izvorniku glasi „Darstellung der Provinz Dalmatien nach der ämtlichen Bereisung in den Jahren 1832, 1833 und 1834“, podijeljeno je na dvije velike cjeline, „Opis zemlje Dalmacije“ i „Sadašnja politička podjela zemlje“.

Gradivo je u prvoj cjelini, „Opis zemlje Dalmacije“, podijeljeno na 137 paragrafa. Dalmacija je u poglavlju Povijesne natuknice, od šest paragrafa, podijeljena na Dalmaciju, na Boku kotorsku i na Dubrovnik kao tri sastavna dijela. A poseban paragraf posvećen je antičkim ostatcima. To nije slučajno jer je upravo Lilienberg osnovao Povijesni muzej u Zadru.

U poglavlju Karakteristika upravnog sustava pod prethodnim vladavinama, od devet paragrafa, dotaknute su mletačka vlast, prva austrijska vlast, talijanska vlast pod kojom se podrazumijeva epizoda napoleonske Kraljevine Italije, zatim francusko-ilirska vlast te stajalište tadašnje

pokrajinske uprave. Lilienberg zaključuje da je težnja austrijske vlasti suprotna težnjama svih prethodnih vlasti, jer da joj je cilj zemlju uzdignuti do višeg stupnja civilizacije te do fizičkog i moralnog osjećaja zadovoljstva.

U poglavlju Geografsko-statističke napomene, u devet paragrafa, težište je na prikazu granica i graničnih sporova. U sljedećim poglavljima otocima su posvećena dva paragrafa, planinama tri, a rijekama pet paragrafa, od kojih po jedan otpada na Zrmanju, Krku, Cetinu i Neretvu. Jezera su prikazana u deset paragrafa, a za bolje razumijevanje u knjizi se nalaze i kartografski prilozi u boji koji su bili dio izvornog izvješća. Močvare su prikazane u devet paragrafa, a iznose se prijedlozi o načinu njihove regulacije i melioracije. Doline i ravnice prikazane su u pet paragrafa, a osobine tla i klima svake u po dva paragrafa. Ceste su prikazane kroz tri paragrafa, a za snalaženje čitatelju od velike su pomoći kartografski prilozi. Primarna proizvodnja, a poljoprivreda je bila jedna od velikih Lilienbergovih briga, dobila je četrnaest paragrafa. Njih odlikuje iscrpnost te brojni prijedlozi za poboljšanje stanja. Sjetvi žitarica posvećena su tri, a vrtnom i drugom izvrsnijem poljskom bilju dva paragrafa. Pašnjaci su poglavlje podijeljeno na deset paragrafa, koji obuhvaćaju i osvrte na duhan, vinovu lozu, kesten, dud te šumarstvo. Životinjsko carstvo, u jedanaest paragrafa, obuhvaća sve vrste domaćih životinja te lov i ribolov. Razni drugi morski proizvodi, u pet paragrafa, obuhvaćaju školjke, koralje, morske spužve te sol. Rudna blaga, u šest paragrafa, obuhvaćaju pitanja ruda, asfalta, mramora, mineralnih voda i industrijske proizvodnje. Komercijalna proizvodnja, pod kojom Lilienberg podrazumijeva trgovinu i promet, analizira se u šest paragrafa. Fizičke i duševne osobine stanovnika, u trinaest paragrafa, analiziraju podrijetlo stanovništva, njihove fizičke osobine, narodne običaje i svakodnevni život, problem krvne osvete, praznovjerja, svojeglavost, kriminalitet, kao i izgleda za budućnost.

Druga cjelina, „Sadašnja politička podjela zemlje“, koja obuhvaća paragrafe 138-240, u prvih osam paragrafa analizira okružja, kotareve i općine, iznoseći konkretne slučajeve kao zorne primjere problema. Osobitosti i teškoće upravljanja pokrajinom općenito objašnjava u devet paragrafa, pri čemu se Lilienberg ne susteže od oštre kritike središnjih institucija u Beču. Sredstva za najveće moguće opće unapređivanje administracije u ovoj zemlji Lilienberg je predložio u pet paragrafa. Ta sredstva obuhvaćaju ubrzano popunjavanje upražnjenih mjesta, ispomoc u osoblju, smanjenje piskaranja, odgoj vičnih i kvalificiranih činovnika te postavljanje civilnog namjesnika. Općine su dobile petnaest paragrafa, u kojima su izložene vrste općina, osobine osoblja i općinskih službi po gradovima i okružjima – Zadarskom, Splitskom, Dubrovačkom i Kotorskom. Dotaknuti su seoski glavari, imovno stanje općina i stanje javnih zaklada. Temeljito se analiziraju i kotarska poglavarstva. Okružna poglavarstva dobila su devet paragrafa, koji uključuju osvrte na svako poglavarstvo pojedinačno, zatim na poglavarstva općenito, te na katastar, teritorijalne snage i vojsku, čiju je brojnost Lilienberg želio povećati. Svećenstvu – dušobrižništvu Lilienberg je posvetio trinaest paragrafa, a redovničkom kleru još dodatnih pet paragrafa, imajući u vidu vitalni utjecaj svećenstva na moral stanovništva i posljedično na stope kriminaliteta. Javnim, odgojnim i nastavnim ustanovama posvećeno je trinaest paragrafa, a uz različite vrste školskih ustanova obuhvaćeni su i paragrafi o policiji, sirotištima, zalagaonicama, služinčadi i divljim brakovima. Sigurnosna policija je podijeljena na tri paragrafa. Tajna i viša policija dobila je četiri paragrafa, a sanitarna policija sedam paragrafa, uključujući karantene i bolnice. Javne građevine dotaknute su u dva paragrafa, a financijska uprava razrađena je u deset paragrafa.

U „Prilozima“ je naveden „Popis spisa koji se navode u Lilienbergovu ‘Prikazu’ (1815.-1834.)“. Oni su kronološki poredani, a za svaki spis, uz datum i naslov, naveden je i paragraf u „Prikazu“. Slijedi Popis spisa o Dalmaciji koje je 1834. rješavalo Državno vijeće na temu Dalma-

cija i Albanija koji su se nalazili u Kućnom, dvorskom i državnom arhivu, ali su izgubljeni tijekom Drugog svjetskog rata, njih 26. Zatim dolazi Popis priloga izvornom rukopisu (u čistopisu i konceptu), njih 23. Slijedi Popis karata koje su priložene u ovom izdanju, njih 16, a neposredno zatim i njihovi preslici u boji.

Zatim slijedi Dodatak iz izvora 1., „O vrlo žalosnom usudu dase bude namjesnik Dalmacije“ s nacrtima odgovora Josepha Pipitza i ministra Kolowrata. Dodatak iz izvora 2. jest već spomenuto izvješće o kotarskim poglavarstvima Dalmacije, pripisano nadvojvodi Franji Karlu iz 1844. godine.

Knjiga završava s nekoliko pomagala. To su „Popis kratica i pokrata“ i „Izvori i literatura“, koji se dijele na Neobjavljene izvore, Objavljene izvore, podijeljene na Periodiku iz 19. stoljeća i Ostale objavljene izvore, pa Sekundarna literatura te Kazalo osobnih imena i Kazalo imena mjesta.

Ova knjiga je vrijedan prilog poznavanju Dalmacije u 1830-im godinama, a svaka od njezinih sastavnica: uvodna studija Clewinga i Trogrlića, Lilienbergovo izvješće te popratni prilozi omogućuju čitatelju stjecanje novih znanja te potiču interes za taj prostor i vrijeme. Knjiga svjedoči da je namjesnik Lilienberg bio oštroman u sagledavanju stanja na terenu te pouzdan u nuđenju primjerenih rješenja.

Petar Bagarić

Petr Stehlík, *Između hrvatstva i jugoslavenstva. Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832-1878, Srednja Europa, Zagreb 2015, XIII + 212 str.*

Bosna i Hercegovina zauzimala je važno mjesto na dnevnom redu hrvatske političke povijesti 19. stoljeća, dakako tu u obzir možemo uzeti i susljedni početak 20. stoljeća kao organski nastavak započetih procesa, uz manje vremenske oscilacije. Letimični pogled na opuse istaknutijih političara toga dinamičnog razdoblja uvjeravaju nas da su oni bili iz različitih pobuda duboko prožeti tim složenim kompleksom, koji nije bio samo odraz pitanja samoizražavanja identiteta pojedinih zajednica i nastojanje za ispunjenjem njihovih težnji, nego i sastavni dio znatno šireg, međunarodnog Istočnog pitanja i sudbine dugotrajno posrnutog Osmanskog Carstva kojim su se intenzivno bavile tadašnje velesile Europe, napose Habsburška Monarhija i Rusko Carstvo, tražeći poželjne odgovore svaka za sebe i iz svoje perspektive. U tom su smislu unutarosmanska previranja poticala permanentne rasprave i postale sastavnim instrumentom politike.

S aspekta hrvatske sastavnice sa sjedištem u Zagrebu problem preuređenja tog područja „preko Save i Une“ pokrivaio se u znatnoj mjeri s položajem Hrvata u tadašnjoj Habsburškoj Monarhiji, bilo da je riječ o razdoblju Austrijske Carevine ili Austro-Ugarske. Premda je Bosna i Hercegovina bila do 1878. pod osmanskom upravom, brojni nas pokazatelji upućuju na činjenicu da su eminentni članovi iz hrvatskog javnog života, bez obzira na svoju ideološku pripadnost, neprestano raspravljali o integrativnim idealima i afirmaciji hrvatskog imena kojima se nastojalo prevladati pokrajinsku razjedinjenost, a s vremenom su se sve više zanimali i za aktualne prilike u Bosni i Hercegovini, uočavajući dolazak neminovnih promjena. U takvom kontekstu težilo se kod mnogih istaknuti potrebu obnove Trojedne kraljevine i u njoj uspostaviti ustavne i građanske slobode, a uz nju su se postavljale i aspiracije prema Bosni i Hercegovini o čemu nam najbolje govore poznata *Zahŕtĕvanja naroda* iz 1848. kada se zatražilo ujedinjenje Dalmacije, Vojne granice „kao i svih ostalih tečajem vremena izgubljenih stranah domovine naše“, što je

autor ove knjige protumačio opaskom da su „sastavljači tog dokumenata u prvom redu imali na umu Tursku Hrvatsku“, odnosno barem jedan dio Bosne koji je nekada bio u hrvatskom sastavu (str. 49). U svakom slučaju, povijest i svijest o predosmanskim vremenima su neprijepono bili jedan od temelja težnji za dijelom ili cjelokupnom Bosnom koje je dominiralo do kraja 19. stoljeća uz važnu napomenu da nije bio među istaknutim ideolozima postignut jedinstveni pogled o interpretaciji povijesti, a počeli su se pojavljivati i primjeri poput onoga Franje Račkoga koji je, nakon nekog vremena, počeo osporavati „samu relevantnost koncepta povijesnog prava“ (str. 103), ali još uvijek u privatnoj korespondenciji, a ne u službenim spisima.

Za hrvatske je povjesničare zanimljiva okolnost što se navedeni, intrigantni problem odnosa hrvatskih ideologa prema Bosni i Hercegovini u ovoj knjizi sagledava sa strane, iz očista predavača s Filozofskog fakulteta Masarykova sveučilišta u Brnu. Stehlík ga obrađuje u ograničenom vremenskom okviru, kao što nam to označava i podnaslov knjige. Dakle, u rasponu od početaka hrvatskog narodnog preporoda (ili ilirskog pokreta), objave Draškovićeve naputka za hrvatske delegate na požunskom Saboru i postupnog izlaska iz staleški uređenog društva u Monarhiji do austro-ugarskog zauzimanja vojnom silom Bosne i Hercegovine slijedom odredaba Berlinskog kongresa i vremena kad je svoje korijene u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji počelo dublje puštati građansko društvo. U tih nešto manje od pola stoljeća nositelji političkih ideologija iznosili su sve učestalije svoja stajališta o Bosni i Hercegovini, pokazajući da ju smatraju nezaobilaznim dijelom svojih javnih i tajnih nastupa jer se bez nje urušavaju geopolitičke osnove bilo kojeg nacionalnog programa. U naslovu je inače istaknuta samo Bosna, premda je jasno da autor obuhvaća prostor koji se danas službeno naziva Bosnom i Hercegovinom. A takvo autorovo rješenje u znatnoj je mjeri podudarno s gledištima onodobnih hrvatskih ideologa koji su također uglavnom pisali o Bosni ili u nešto manjoj mjeri o Herceg-Bosni.

Stehlíkova studija pokazuje da je vrlo dobro obaviješten o historiografskoj produkciji, kako onoj starijoj, tako i onoj nedavno objavljenoj literaturi. Kao poznavatelj povijesti kojom se bavi, on pokušava dati zaokruženu sliku, komparativno istražuje izvore i zaslužuje našu pozornost, pogotovo onda kada suočavajući se sa zamršenim sustavom ideologija elaborira u skladu s teorijama o nacijama i orijentalizmu tako da nam ova knjiga može biti i dobar vodič za njihovo pregledno upoznavanje ili ponavljanje gradiva. U središtu njegove pozornosti je propitivanje dvaju ideoloških sustava koji oblikuju proces hrvatske nacionalne integracije. Riječ je o jugoslavizmu i pravaštvu ili prvome sustavu koji nasljeđuje ilirizam i baštini slavenofilstvo te drugome koji se doživljava kao „ekskluzivni hrvatski nacionalizam“ bez primjesa južnoslavenske solidarnosti, a neki mu istraživači pronalaze poticaje u ranijoj svehrvatskoj promidžbi Pavla Rittera Vitezovića. Od pojavnosti dvaju suprotstavljenih ideologija dolazi i naslov knjige koji ima pomalo prizvuk lutanja u našoj povijesti jer ne ističe samo protivnosti u svjetonazorima uobičajenima za to razdoblje, nego i na području nacionalnog određenja, premda autor smatra da je u oba slučaja riječ o ideologijama koje su utjecale na proces integracije hrvatske nacije. U tom bismo smislu onda mogli govoriti i o posebnom tipu hrvatskog jugoslavenstva jer je ono trebalo poslužiti afirmaciji hrvatske nacionalne ideologije u sklopu Habsburške Monarhije, napose stoga što su hrvatske zemlje bile upravo razjedinjene.

Poznavajući dobro evolucijsku prirodu obaju ideologija, Stehlík donosi dodatne klasifikacije pa tako piše o izvornom pravaštvu, ali i o izvornom jugoslavizmu što i nije bio običaj u historiografiji. Time ukazuje da su obje koncepcije s vremenom mijenjale svoje načine djelovanja pa i revidirale neka polazišna načela poput onih o potrebi federalizaciji Monarhije ili kvaliteti odnosa s Bečom („aula est pro nobis“) ili Budimpeštom („bratski savez obrane“), što je uglavnom bila

posljedica neuspjeha u provedbi zacrtanih programa. Kod obje ideologije, unatoč nesložnosti njenih zastupnika, nalazimo uz primjenu narodnog načela i legitimistički način argumentacije kao važnu polugu za provođenje politike i ispunjenje ciljeva u okviru Monarhije, pri čemu Stehlík slijedi mišljenje Ive Banca (str. 10) da je riječ o tumačenju povijesnog državnog prava kao djelotvornom osloncu za obranu vlastitog položaja, a pridodao bih i vođenja legitimističke taktike koja nije mogla u tadašnjim vremenima računati na demokraciju i načelo samoodređenja naroda. U tom bi pogledu zasigurno bilo zanimljivo u budućim historiografskih istraživanjima usmjerenim na kasnije habsburško razdoblje više pažnje posvetiti unionističkim političarima za koje ne možemo reći da su posve zanemarili bosansko-hercegovački kompleks jer su slijedom savezništva s mađarskom stranom, naročito tijekom dualizma, neizbježno zahvaćali i historička prava krune sv. Stjepana koja su se, kako su i sami pisali, prostirala sve do granica s Crnom Gorom.

S pravom autor upućuje čitatelje da izvjesna kolebanja u određivanju nacionalnih ciljeva nastaju zbog nedostatka pouzdanijih definiranja narodne pripadnosti za vrijeme preporoda ili poslijepreporodnih razdoblja, a prijepori se produbljuju zbog negiranja postojanja Hrvata (Šafařík, Kopitar) ili tuđih presizanja na područja na kojima su živjeli. Navodi niz primjera kako su i pobornici ilirizma (Ožegović, Gaj) računali na uklanjanje osmanske vlasti i pripajanje Turske Hrvatske ili sjeverozapadnog dijela Bosne kao nekadašnjeg dijela Hrvatske, ali su se morali istovremeno suočavati s bečkom politikom koja je određivala u kojoj će se mjeri ispunjavati ili ograničavati nacionalno-emancipatorske težnje. Drugim riječima, stvaraoci i promicatelji nacionalno-integracijskih ideologija morali su uzimati u obzir interese dinastije koji ih je vezao uz praksu dinastičke lojalnosti. Nadalje, on ukazuje na primjere isticanja vjerskog elementa u politici, koji je trebao poslužiti da se oko rješavanja statusa Bosne i Hercegovine angažira ne samo Beč kao simbol katoličke monarhije, nego i drugi europski državnici od kojih se očekivalo da interveniraju u ime kršćanske civilizacije u prilog zaštite bosanskih kršćana. Autor naglašava i neuspješne pokušaje tajnih politika Gaja i biskupa Strossmayera da se zajedno s političkim predstavnicima neovisne srpske države poduzimaju akcije u Bosni. Drugim riječima, Bosna i Hercegovina trebala je po tim viđenjima postati mjesto spajanja Hrvata i Srba, a time i potvrde jugoslavizma. U tom je smislu naročito važna pojava Ante Starčevića koji je nasuprot narodnjačkih kultova o Sigetu, popularnih književnih djela poput spjeva *Smrt Smail-age Čengića* ili puto-pisa po Bosni iz pera Matije Mažuranića i političkih pogleda zagovornika jugoslavenstva učinio zaokret u prikazu islama, muslimana i Turske. Starčević je prvi među istaknutijim nacionalnim integralistima u bosansko-hercegovačkim muslimanima vidio svoje sunarodnjake koje bez obzira na vjersku različitost treba poštivati a njihovu kulturnu baštinu vrednovati kao sastavni dio hrvatske kulture. Za razliku od izražene protuosmanske tendencije Strossmayera i Račkoga, on nije unaprijed osuđivao muslimane i nije pristajao na podržavanje sukoba kršćanstva i islama, čime je pripremio uvjete za suradnju koja je do izražaja došla nakon 1878. i kasnije, kad je već određeni broj muslimana otvoreno pristao uz hrvatsku nacionalnu ideju, a pravaštvu otvorio vrata Bosne i Hercegovine. Stoga i ne čudi da je Stehlík na kraju svog zaključka iznio ocjenu da je Starčevićovo „shvaćanje hrvatskoga nacionalnoga identiteta bosanskih muslimana (...) ostalo najduže djelotvornim elementom analiziranih hrvatskih nacionalno-integracijskih ideologija 19. stoljeća.“ (str. 183)

Svima onima koje zanima ova tematika može se preporučiti da pročitaju ovu knjigu u koju je uloženi zamjetan trud. A nadam se da će autor nastaviti s istraživanjem hrvatske povijesti i dalje tragati za odgovorima na sva ona pitanja što ih otvaraju teme vezane uz nju. Nastavak bi pratio

što se sve događalo od okupacije do aneksije Bosne i Hercegovine, Sarajevskog atentata i sloma Dvojne Monarhije, kad je brojnost rasprava o spomenutim temama postala još intenzivnija.

Stjepan Matković

Samanta Paronić, *Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i proširskih „evakuiraca“ (1914.–1918.)*, Pula 2015, 116 str.

Upravo u godinama kada se obilježava početak, tijek i završetak Prvog svjetskog rata, velikog sukoba tako nazvanog zbog niza država koje su u njemu sudjelovale, ali i golemog područja koje je zahvatio, istarska i hrvatska historiografija obogaćene su vrijednim znanstvenim uratkom nastalim iz pera mlade istarske istraživačice Samante Paronić, mag. philol. croat. et hist., koja se već na početku svoje znanstvene karijere specijalizirala za proučavanje bogate barbanske prošlosti.

Prije jednog stoljeća dogodili su se, naime, prijelomni trenuci koji su značajno promijenili povijesni tijek i odredili životni smjer mnogobrojnih žitelja južne Istre, koji su se prema planu austrougarskih vlasti morali iseliti u različita područja Habsburške Monarhije nezahvaćena ratnim vihorom.

U ovoj se istraživačkoj prigodi autorica, dakle, opredijelila za zanimljivu, a za područje Barbana i okolice gotovo neproučenu temu o tzv. evakuircima, žiteljima koji su morali napustiti svoj rodni zavičaj, završivši u srednjoeuropskim logorima poput Wagne i Gmünda. Njihove je različite sudbine opisala posluživši se bogatom arhivskom i bibliotečnom građom, detaljno proučivši razne uredbe, zakone, propise i napise u tisku, ponajprije u listovima „Naša sloga“, „Polaer Tagblatt“ i „Hrvatski list“.

U župnim uredima u Barbanu i Krnici pronašla je i istražila vrijedno arhivsko građivo, s pomoću kojeg je skladno nadopunila podatke iz literature. Tragediju napuštanja rodnoga kraja, boravak u zloglasnim prenapučenim logorima i smrt od neizlječivih zaraznih bolesti opisala je smještajući ih u odgovarajući povijesni kontekst. Navela je podatke o razlozima prisilne evakuacije, prehrambenim i gospodarskim prilikama, smještaju i životnim uvjetima u tuđini, organiziranju duhovne i materijalne pomoći, kao i o okolnostima povratka raseljenika.

Istaknula je i ulogu novina u očuvanju nacionalne svijesti Istrana, potom uzroke, pripreme i početke iseljavanja te je opisala životne prilike „evakuiraca“ u Ugarskoj, Austriji, Moravskoj i Češkoj. Naglasila je i postojeću brigu državnih vlasti, osobito oko prikupljanja pomoći, uz mnogobrojne intervencije istaknutih političkih prvaka i svećenika.

Naposljetku je razmotrila okolnosti i tijek povratka južnoistarskih „evakuiraca“, osvrnuvši se i na posljedice evakuacije. Naime, pretrpjevši različite patnje, koje su u njihovim sjećanjima nedvojbeno ostavile duboke i neizbrisive ožiljke, preživjeli stradalnici doživjeli su nov udarac nakon povratka u rodni zavičaj, naišavši na zapuštena polja, uginulu stoku te prazne, hladne i napola srušene kuće.

Knjiga započinje autoričnim Uvodnim napomenama (str. 7-8), potom slijedi njezina Riječ zahvale (str. 9-10) te predgovor recenzenta prof. dr. sc. Slavena Bertoše naslovljen „Od istarskog zavičaja do dalekih ratnih logora“ (str. 11-12) i izvadak iz recenzije prof. dr. sc. Nevija Šetića, drugog ocjenjivača (str. 13).

Rukopis je podijeljen u 13 poglavlja: Uloga novina u očuvanju nacionalne svijesti Istrana (str. 15-18), Zakoni i uredbe – regulacija prava južnoistarskoga stanovništva (str. 19-23), Uzroci, pripreme i počeci iseljavanja (str. 24-29), Životne prilike „evakuiraca“ u Ugarskoj (str. 30-32),

Životne prilike „evakuiraca“ u Austriji (logor u Wagni, Gmündu, Ostala odredišta u Donjoj Austriji) (str. 33-49), Životne prilike „evakuiraca“ u Moravskoj (str. 50-70), Životne prilike „evakuiraca“ u Češkoj (str. 71-72), Briga državnih vlasti za „evakuirce“ (str. 73-77), Prikupljanje pomoći – intervencije istaknutih političkih prvaka i svećenika (str. 78-88), Povratak južnoistarskih „evakuiraca“ i posljedice evakuacije (str. 89-100), Zaključak (str. 101-102) i Izvori i literatura (str. 103-105). Opremljen je s 20 slikovnih priloga, a na kraju ima i sažetke na hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkom jeziku (str. 106-113) te autoričin životopis (str. 115-116).

Traženi metodološki kriteriji za takvu vrstu rada ispunjeni su kroz cijeli tekst knjige. Problemskim i analitičkim, multidisciplinarnim i interdisciplinarnim pristupom obradi pojedinih pitanja i tema, autorica je u sintetiziranom obliku obradila vrlo zahtjevnu problematiku, ukazavši na važnost historiografskog osvjetljivanja tragične epizode istarske prošlosti prve polovice XX. stoljeća, koja je u kolektivnom sjećaju svakako ostavila neizbrisiv trag.

Cjelovitosti teksta pridonosi i autoričino strukturiranje poglavlja u sustavnom i logičnom slijedu, a njezino je sadržajno izlaganje popraćeno vrlo lijepim slikovnim priložima. Laganog, jasnog i preglednog stila pisanja, knjiga je pristupačna i široj čitateljskoj publici.

Valja istaknuti i činjenicu da je za područje Barbanštine i Proštine ovo prvo sustavno istraživanje i prva monografija o navedenoj problematici, koja donosi niz novih podataka koje je otkrila, analizirala i zapisala upravo autorica ove knjige.

Osim što je iskoristila postojeću literaturu o „evakuircima“ iz razdoblja Prvog svjetskog rata, Samanta Paronić vrlo je kvalitetno upotrijebila i dostupno arhivsko gradivo iz nekoliko pismohrana koje su i inače vrlo značajne za povijest južne i jugoistočne Istre – župnih ureda u Barbanu i Krnici. Do mnogih je vrijednih detalja došla marljivo pregledavajući i članke iz već spomenutih novina.

Pronađene je podatke ispravno i kvalitetno uklopila u povijesni kontekst navedenog vremena i time pokazala da izvrsno poznaje političke, društvene, etničke i kulturne prilike područja o kojem piše. Zbog toga knjiga predstavlja zanimljiv i vrijedan znanstveni i stručni doprinos istarskoj i hrvatskoj historiografiji te vrlo dragocjeni prilog poznavanju društveno-demografske povijesti Istre i njezinih žitelja. Također se lijepo uklapa i u model sastavljanja malih monografija koje težište imaju na danas vrlo popularnim i cijenjenim temama mikropovijesti pojedinih krajeva (u ovom slučaju Barbanštine i Proštine).

Slaven Bertoša

Mrvoje Čapo, *Kraljevina čuvara: represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918.-1941.)*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2015, 411 str.

Kako i sam autor navodi u predgovoru, temelj ove knjige je doktorska radnja obranjena 2012. na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Knjiga je podijeljena na šest većih cjelina koje su dalje podijeljene u manje dijelove. Na kraju knjige nalazi se značajna zbirka fotografija iz promatranog razdoblja te *Prilozi* u kojima se mogu pronaći popisi brigada oružništva. Kao najznačajniji dio Priloga izdvojio bih prijepise odabranih dokumenata Državnog tajništva SAD-a o stanju u Kraljevini SHS/Jugoslaviji.

U *Uvodu* (9-44) autor analizira spoznaje o navedenoj problematici te izvore i literaturu koju će u svom radu koristiti. Zatim opisuje vladavinu kralja Aleksandra, njegovu povezanost s vojskom i preuzimanje neposredne vlasti nakon uspostave diktature. U sljedećem potpoglavlju

(24-29) ukratko analizira Vidovdanski i Oktroirani ustav, njihove sličnosti i razlike s osvrtom na stvari vezane uz represiju. U dva sljedeća potpoglavlja autor prikazuje važnost represivnog aparata za samu vlast (29-34) te općenito politički sustav kroz promatrano razdoblje (34-39). U zadnjem dijelu uvodnog poglavlja prikazan je razvoj oružništva na području hrvatskih zemalja i na području Srbije prije uspostave zajedničke države (39-44).

Kao što i sam naslov govori, poglavlje *Ustrojstvo* (47-70) prikazuje ustroj Ministarstva unutrašnjih poslova, njegove ovlasti i zaduženja te suradnju s lokalnim vlastima. Analizirane su i promjene koje su nastupile uspostavom diktature te uloga vojske u unutarnjim poslovima.

Treće poglavlje pod naslovom *Upravljanje* (73-119) započinje potpoglavljem *Buka političke arene* (73-97) u kojem je prikazana povezanost politike, političara, represivnog aparata i političkih borbi oko kontrole Ministarstva unutrašnjih poslova. Posebno je zanimljiva borba između radikala i demokrata oko MUP-a pri sastavljanjima vlada kao i uloga Svetozara Pribićevića kao ministra. *Tišina po kraljevu ukusu* (97-104) pomalo je poetičan naziv i odlično se nadovezuje na prethodni. Autor analizira i prikazuje djelovanje i metode kojima se represivni aparat služi tokom diktature. Stanje nakon atentata u Marseillesu i stanovito popuštanje prikazano je u poglavlju *Prilazak dogovoru* (104-119). Ipak, represivni je aparat i u vrijeme Jeftića i Stojadinovića također bio duboko politiziran i korišten u političke svrhe.

Sljedeće poglavlje naslovljeno je *Usmjerenost* (121-195). U prvom dijelu naslovljenom *Pogrešne ideje* (123-152) prikazani su idejni neprijatelji nove države, prije svega komunizam, čiji su simpatizeri od samog početka apostrofirani kao neprijatelji i kao takvi bili nadzirani i progonjeni. Ništa manje nisu progonjeni ni „hrvatski nacionalisti“ kao ni simpatizeri Hrvatske seljačke stranke. Eskalacije nasilja represivnog aparata posebno su bili vidljivi kod izbora. U posebnom potpoglavlju obrađeni su *Bjegunci i odmetnici* (152-169), borba protiv zelenog kadra na samom početku postojanja Kraljevine SHS i raznih odmetnika. Pažnja je posvećena i pitanjima dezertera i drugih vojnih bjegunaca, kao i uloga vojske u redarstvenim poslovima. Pitanje odnosa prema nacionalnim manjinama analizirano je u potpoglavlju knjige pod naslovom *Sumnjiva odanost* (169-178). Nacionalne manjine smatrane su neprijateljima i njima se bavila Državna tajna policija. Prikazana su praćenja i deportacije Mađara i Bugara koji su smatrani posve nepouzdanim elementima, a od 1938. primjetno je i antižidovsko raspoloženje i djelovanje. U posljednjem dijelu ovoga poglavlja naslovljenom *Bez rukavica* (178-195) analizirana je represija kao „temelj državnog djelovanja“. Ukratko su prikazani mnogi incidenti koji su obilježili promatrano razdoblje. Na samom kraju četvrtoga poglavlja analiziraju se metode otpora koje je Hrvatska seljačka stranka poduzimala nakon 1935. Tu se prije svega vide promjene u općinama te organiziranje Seljačke i građanske zaštite.

Peto poglavlje nosi naslov *Periferija* (197-287) i podijeljeno je na tri veća potpoglavlja, *Oružništvo* (199-236) i *Redarstvo* (237-260) koja se dalje dijele na još nekoliko manjih te *Pomoćnici* (261-287). U potpoglavlju *Na sliku države* (199-217) prikazane su zakonske osnove, ustroj, financijski problemi, stanje opremljenosti, planovi za budućnost te promjene nastale uslijed stvaranja Banovine Hrvatske. Zatim u potpoglavlju pod naslovom *Značaj privrženosti* (216-227) autor analizira opremu koju oružništvo koristi, školovanje oružnika, časnika i dočasnika, sastav oružništva i promjene nastale uspostavom nove države, česte pritužbe na rad oružnika te primjere oružničkog nasilja. U dijelu knjige *Rado viđeni gosti* (227-236) autor analizira odnos oružništva i lokalnih vlasti koje su konstantno tražile povećanje broja oružnika i postaja na svojim područjima te zatim prikazuje način i ustroj „oružničkih gospodarstava“. Sljedeća veća cjelina nosi naslov *Redarstvo* (237-260) i podijeljena je na dva dijela. U prvom su prikazane zakonske

osnove i nadležnost redarstva kao i problemi s kadrom, opremom i infrastrukturom. U drugom dijelu prikazan je zatvorski sustav, kaznionice i štrajkovi zatvorenika koji su bili česti. Uz to prikazane su i promjene nastale u sustavu uspostavom Banovine Hrvatske. Zadnja veća cjelina ovog poglavlja naslovljena je *Pomoćnici* (261-287) – autor na početku prikazuje prve dane nove države, nepostojanje uređenog i jasnog sustava policije, djelovanje vojske kao represivnog aparata te protezanje srbijanskih zakona koji su u ovim krajevima bili nepoznati što je stvaralo znatne probleme. Nadalje, navedeni su primjeri neslaganja vojnih i civilnih vlasti te primjeri dijeljenja oružja stanovništvu koje je provođeno u pretežno srpskim krajevima. Ukratko su prikazani djelovanje i sukobi između ORJUNA-e i SRNAO-a kao svojevrsnih stranačkih snaga; njihovu ulogu kasnije preuzimaju četničke organizacije koje su osnivane na čitavom području Hrvatske. Kasnije se pojavljuju još neke vaninstitucionalne postrojbe, prije svega HSS-ove Seljačka zaštita i Građanska zaštita, koje imaju značajnu ulogu u vrijeme Banovine.

U *Zaključku* (289-299) autor rezimira rezultate istraživanja, prikazuje četiri razdoblja koja možemo razlikovati u Kraljevini Jugoslaviji te opće podatke o stanju oružništva i redarstva na području Hrvatske. Također prikazuje i utjecaj političkih promjena, diktature, atentata i uspostave Banovine, na djelovanje i ustroj represivnog aparata. Uspostavom Banovine ulogu obavještajno-represivnog oslonca režimu od oružništva i redarstva preuzima vojska.

Knjiga *Kraljevina čuvara* svakako je značajno djelo koje istražuje i rasvjetljava važnu temu koja do sada nije bila dovoljno istražena. Autor je na temelju opsežne građe i literature analizirao djelovanje i ustroj represivnog aparata za kojeg se sa sigurnošću može reći da je bio jedan od glavnih oslonaca režima. Kao izrazitu vrijednost knjige naveo bih korištenje diplomatskih izvora, prije svega izvješća veleposlanika Sjedinjenih Američkih Država. Ovom je knjigom svakako otvoren niz pitanja koja zahtijevaju dodatna istraživanja.

Ivan Milec

Michael Burleigh, *Treći Reich – Nova povijest*, preveo Vuk Perišić, Fraktura, Zaprešić 2012, 1200 str.

Što se dogodi kada elite i mase običnih ljudi olako odustanu od vlastitog prava na kritičko mišljenje te prigrlje ideologiju utemeljenu na mržnji i utopizmu pokazuje nam knjiga Michaela Burleigha *Treći Reich – Nova povijest* koja progovara o suradnji koju je nacionalsocijalizam ostvario s njemačkim konzervativnim elitama koje su mu omogućile dolazak na vlast, o političarima koji su diljem okupirane Europe surađivali s Nijemcima te tako pomogli u održavanju stabilne situacije koju je Hitler mogao iskoristiti da bi vodio osvajačke ratove od predgrađa Moskve do predgrađa Kaira.

Burleigh je autor značajnih monografija od kojih izdvajamo *The Racial State: Germany 1933-1945* (1991.) i *Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich* (1998. i 2001.). Za knjigu *Treći Reich – Nova povijest* nagrađen je 2001. prestižnom britanskom nagradom Samuel Johnson.

Knjiga ima deset poglavlja uz detaljni niz karata, prevoditeljeve napomene, predgovor Tvrtka Jakovine *Fašizam našeg doba i zadaća povjesničara* hrvatskom izdanju i autorov predgovor pod naslovom „*Silovanje duše*“: *nacionalsocijalizam, političke religije i totalitarizam*. Nazivi poglavlja su: *Weimarska Republika i NSDAP 1918.-1933.*, *Smrt vladavine prava*: „*Gospođice Becker, vaša glava je na kocki, vaš život visi o koncu*“, *Zamjena mosta: novi čovjek i nova vreme-*

na, *Život u zemlji bez budućnosti: njemački Židovi i njihovi susjedi 1933.-1939.*, „Iskorjenjivanje zastarjelih ideja“: eugenika i „eutanzija“, „Danac nije Poljak, ipak je Teuton“: okupacija i kolaboracija u Europi 1939.-1943., *Nemoć Blitzkriega: njemačka invazija i okupacija Sovjetskog Saveza 1941.-1943.*, „Na ljutu ranu, ljutu travu“: rasistički rat protiv Židova, „Ako Bog da, i metla će postati puška“: pokret otpora u Njemačkoj, „Bit će to dobar i potresan film“: rat i mir, 1943.-1948. Na kraju knjige nalaze se opširne bilješke po pojedinim poglavljima, izbor iz literature, autorova zahvala, popis korištenih kratica te kazalo imena. Knjigu je s izvornog engleskog jezika na hrvatski preveo Vuk Perišić.

Prvo poglavlje naslovljeno *Weimarska Republika i NSDAP 1918.-1933.* donosi veoma živu sliku burnoga razdoblja poslijeratne Njemačke sve do dolaska Hitlera na mjesto njemačkoga kancelara. Opisujući teške posljedice koje je Prvi svjetski rat donio njemačkom društvu minuciozno pronalazi uzroke kasnijih uspona totalitarnih tendencija njemačkog društva, a ključan faktor pronalazi u visokoj stopi nezaposlenih i očajnih ljudi spremnih da podrže radikalne partije više ne smatrajući da umjerene, liberalne i konzervativne građanske stranke mogu donijeti rješenja teške gospodarske krize.

U drugom poglavlju pod naslovom *Smrt vladavine prava: „Gospođice Becker, vaša glava je na kocki, vaš život visi o koncu“* autor opisuje tendenciju stvaranja totalitarne države razvojem razgranatog represivnog aparata, ali i donošenjem zakonskih propisa poput Zakona o ovlastima koji je donesen nakon paljenja Reichstaga. Razvoj doušničkog sustava omogućio je veoma dobru kontrolu represivnom aparatu uobičajenom u organizaciji Gestapa ili pak SD-a pod zapovjedništvom Reinharda Heydricha. Ono što iznenađuje jest zapravo discipliniranost malenog članstva represivnog aparata koje je kontroliralo uistinu zapanjujuće mnoštvo ljudi.

Treće poglavlje, *Zamjena mosta: novi čovjek i nova vremena*, započinje opisom uloge koju su nacisti davali vjeri, nadi, ali i možda začuđujuće za neke, milosrđu. Ono je postalo omiljena metoda mobilizacije masovne sentimentalnosti koja je imala odigrati veoma važnu ulogu u nacističkoj Njemačkoj koja je sebe vidjela prvenstveno kao socijalističku državu u nacionalsocijalističkom smislu te riječi. Dužnost takve države bila je pomoći svakom pripadniku rasnog *Volksgemeinschafta*. U Hitlerovu vrijednosnom sustavu ključna pozicija pripadala je radu. Treći Reich bio je zamišljen kao država koja radom odgaja svakog pojedinog člana ujedno uništavajući svako ludilo klasne nadmoći i arogancije statusa.

U četvrtom poglavlju pod naslovom *Život u zemlji bez budućnosti: njemački Židovi i njihovi susjedi 1933.-1939.* autor prelazi na sudbinu njemačkog židovstva nakon dolaska Hitlera na vlast. Obračunavanje sa Židovima je počelo gotovo odmah nakon preuzimanja vlasti iako je aktivističko nasilje pripadnika SA ili SS-a postojalo i otprije. Znaci budućega progona mogli su biti jasno očitani već u pozivanju na bojkote židovskih trgovina i ureda. Pravna diskriminacija tzv. Nürnberškim zakonima potaknuta je njemačkim nastojanjem da se održi privid legaliteta ako već ne i moraliteta. Razvoj odnosa spram „konačnog rješenja židovskog pitanja“ varira od pogroma u Kristalnoj noći 1938. preko koncepcija o preseljenju Židova na Madagaskar te sve do vrata Auschwitzta.

Peto poglavlje s naslovom *„Iskorjenjivanje zastarjelih ideja“: eugenika i „eutanzija“* autor započinje pregledom početaka eugeničkih nastojanja sve od kraja 19. stoljeća kada se općenito držalo da industrijsko, urbano društvo rađa biološku degeneraciju. Strah od slavenskih hordi i zahtjevi za jakom vojskom koja će omogućiti opstanak naciji smatrani su ključnim faktorima za razvoj nastojanja očuvanja kvalitetne, ali i kvantitativno brojne nacije. Ništa takvoga nije bilo specifično za Treći Reich iako je on sve to doveo do ekstrema. Danas nam može djelovati čudno

kako je upravo pionir i uzor Trećem Reichu bio američki eugenički pokret. Postizanje željenih rezultata nastojalo se pod svaku cijenu. Neke od metoda bile su prisilna sterilizacija osoba s mentalnim poremećajima ili pak onih koji su smatrani rasno inferiornima poput romske manjine. Kulminacija se dogodila u procesu eutanazije takvih ljudi. Uz sveopće proteste Katoličke crkve projekt T-4 morao je biti suspendiran iako su iskustva osoba uključenih u taj projekt, autor ga naziva medicinom masovnog ubijanja, dobro došla na drugom mjestu, naime u obračunu sa Židovima.

U šestom poglavlju „*Danac nije Poljak, ipak je Teuton*“: *okupacija i kolaboracija u Europi 1939.-1943.* autor se suočava s teškim i često zamršenim aspektima suradnje pojedinih pripadnika okupiranih zemalja sa svojim njemačkim okupatorima. Često siva slika tih događaja još je više postala mutna i teško shvatljiva poslijeratnim likvidacijama tzv. kolaboracionista. Primjerice u Francuskoj je više od 9000 ljudi pogubljeno po kratkom postupku nakon oslobođenja 1944. Dotičući se ukratko kompleksnih zbivanja i razračunavanja četnika i partizana na jugoslavenkom tlu autor se suprotstavlja tezi nekih srpskih intelektualaca kako su svi Hrvati bili ustaše, a svi Srbi antifašisti izravno se pozivajući i na antifašističko nasljeđe prvog hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana. Ključna stvar na koju su svi kolaboranti igrali bila je pobjeda Njemačke i poraz Saveznika iako nisu skrivali zabrinutost oko toga kakva je koncepcija „novog europskog poretka“ kojega je krojila Hitlerova Njemačka. Svi europski fašisti nisu bili ništa više od pijuna na Hitlerovoj velikoj šahovskoj ploči.

Sedmo poglavlje *Nemoć Blitzkriega: njemačka invazija i okupacija Sovjetskog Saveza 1941.-1943.* opisuje najveći vojni sukob modernog doba između dvije totalitarne države, dvije isključive ideologije. Multinacionalna invazija na Sovjetski Savez započela je 21. lipnja 1941. s uvjerenjem kako će kampanja u Rusiji biti okončana za svega nekoliko tjedana, ali ispostavilo se da će završiti nakon četiri stravično hladne zime s padom Berlina. Početni uspjesi *Blitzkriega* doista su bili zapanjujući, ali podcjenjivanje mogućnosti sovjetske industrije i vojnog angažmana Crvene armije pokazalo se kobnom greškom u strateškom planu zvanom *Barbarossa*. Surovost vođenja rata s obje strane bila je nešto još nevideno u ljudskoj povijesti. Politički komesari Komunističke partije strijeljali su se bez oklijevanja, a da i ne spominjemo pozadinski rat između zaostalih partizanskih boraca i Heydrichovog SD-a.

U osmom poglavlju „*Na ljutu ranu, ljutu travu*“: *rasistički rat protiv Židova* autor secira nacističko ratovanje koje je po njemu imalo dvojni karakter i dvostruku svrhu. Nacistima rat nije predstavljao tek sukob interesa na globalnoj razini već rat istrebljenja u kojemu će na kraju ili Nijemci ili Židovi zavladati svijetom, *tertium non datur*. Rat je preobražen u sredstvo rasnog očišćenja Europe što je podrazumijevalo preseljenja čitavih etničkih skupina i ubojstva svakog Židova koji bi im pao u ruke. Stotine tisuća ljudi raseljeni su sa svojih posjeda kako bi se stvorilo mjesta za projekt naseljavanja Nijemaca na ta istočna područja novoosvojenog *Lebensrauma*. Ono što autor naziva kontinentalnim holokaustom odražava se u vremenu koje je proteklo od odluke da se ubiju svi europski Židovi do kontinentalne provedbe te odluke, a započelo je s transportiranjem Židova na polja smrti na Istoku te završeno s industrijaliziranim logorima smrti u Poljskoj.

Deveto poglavlje „*Ako Bog da, i metla će postati puška*“: *pokret otpora u Njemačkoj* analizira pokušaje otpora Hitlerovom režimu. Prvi organizirani otpor kojega je nacionalsocijalizam u Njemačkoj susreo bio je u okviru ljevice. Tisuće komunista bilo je u zatvorima i nemilosrdno proganjano, ali s vremenom je razbijena ljevica počela prikupljati malobrojne pristaše. Otpor je također došao i iz redova njemačkih generala i visokih časnika Wehrmachta što je kulmini-

ralo u možda i najpoznatijem pokušaju atentata na Hitlera 20. srpnja 1944. kojega je pokušao počiniti Claus von Stauffenberg u Hitlerovoj Vučjoj jazbini u istočnoj Pruskoj, a sve u sklopu operativnog plana „Valkira – Faza II“. Atentat nije uspio, a malobrojni atentatori su brzo uhvaćeni i smaknuti. Nemali otpor nacionalsocijalizmu proizašao je iz okrilja Katoličke crkve, ali i protestantskih pripadnika kršćanstvu. Nacionalsocijalizam kao totalitarna ideologija preuzeo je mnoge eshatološke i liturgijske motive te je u kršćanstvu vidio glavnog rivala u totalnom osvajanju uma i srca čovjekovog.

U završnom desetom poglavlju „*Bit će to dobar i potresan film*“: *rat i mir, 1943.-1948.* autor 20. stoljeće naziva uistinu američkim stoljećem. Počevši od Hitlerove objave rata Sjedinjenim Američkim Državama kada ju je prisilio da se uključi u rat u Europi sudbina svijeta je visila o koncu, ali je s vremenom SAD pokazao koliku ekonomsku i vojnu moć može postaviti na bojišta te uistinu preokrenuti dotadašnji tok rata. U isto vrijeme započinje snažan ruski otpor njemačkom napredovanju kombinirano s neumornim savezničkim razarajućim bombardiranjem njemačkih industrijskih pogona što je dovelo do završetka rata i Hitlerovog samoubojstva. Nakon strašnih razaranja počeo je tegoban proces hvatanja ukoštac s prošlošću i to ne samo Nijemaca i njihovih saveznika već i Saveznika koji su svakako ostali prljavih ruku. Suđenja u Nürnbergu nisu previše pomogla da se raskrsti s prošlošću, ostavljajući mjesta raznoraznim interpretacijama „savezničke pravde“. Vrijeme je to u kojem dolazi do sve većih nesuglasica između liberalno-demokratskih zemalja sa Sovjetskim Savezom i Staljinom. Podjela Europe „željeznom zavjesom“ okončana je padom Berlinskog zida, ujedinjenjem dvije Njemačke i padom komunističkih režima diljem istočne Europe, a na koncu i u samoj Rusiji.

Jednostavnost i britkost Burleigheva stila suvereno čitatelja vodi kroz procese nastanka države, režima, represivnog aparata i sustava koji je obilježio Europu i svijet 20. stoljeća. Golemo autorovo znanje, uistinu zadivljujuće, vidljivo je tijekom cijele rasprave od Prvog svjetskog rata sve do procesa denacifikacije nakon Drugog svjetskog rata. Knjiga je pisana za čitatelje s razmjerno velikim predznanjem razdoblja prve polovice 20. stoljeća što vidimo kao mali nedostatak, a koji je naposljetku ipak uspješno prevladan prevoditeljevim napomenama. Autor u ovoj knjizi objašnjava genezu nacionalsocijalizma te posljedice do kojih je uspon takve totalitarne ideologije doveo. Služeći se brojnim dokumentima i izjavama svjedoka onoga vremena polako slaže dijelove mozaika u monumentalnu knjigu. Ne držeći se čvrsto političke povijesti, prednost u ovoj knjizi prije svega daje običnom čovjeku, njegovom pogledu na svijet i problemima s kojima se susretao tijekom Hitlerove vladavine. S punim pravom Burleigh svoje djelo naziva novom poviješću budući da baca novo svjetlo na proučavanje nastanka nacionalsocijalističke Njemačke te svakako stvara vrijedan dodatak modernim raspravama o ne tako davnom razdoblju ljudske povijesti. Osim što knjiga daje znatan doprinos istraživanju Drugog svjetskoga rata, ona bi svakako trebala izazvati i plodonosne rasprave na tu temu.

Ivan Smiljanić

Robert M. Edsel (s Brettom Witterom), *Odred za baštinu. Saveznički junaci, nacistički lopovi i najveća potraga za blagom svih vremena*, preveli Saša Drach i Antonija Handabaka, Fraktura, Zaprešić 2013, 496 str.

Iza pomalo senzacionalističkog naslova krije se zapravo fascinantna priča o maloj skupini ljudi zaduženoj za spašavanje znatne većine kulturnoga nasljeđa Europe. Ono što je još fascinantnije

od same te priče jest činjenica da za nju postoji veoma mali interes gotovo od samoga završetka Drugog svjetskog rata te ne mora ni iznenađivati mali broj ljudi koji su za nju čuli. Ta neobična skupina, zapravo vojnici u američkoj i britanskoj vojsci koji su po zanimanju bili ravnatelji muzeja, kustosi, arhitekti, povjesničari umjetnosti ili kipari, bila je organizirana u Odred za baštinu (*Monuments, Fine Arts and Archives section* pri Odjelu za civilne poslove savezničkih vojnih snaga). Od iskrcavanja na Siciliju pa sve do završetka rata pripadnici Odreda za baštinu marljivo su se utrkiivali s vremenom, odlazeći i u najdublje rudnike Merkersa i Altausseea te u najviše dvorce Bavarske poput Neuschwansteina kako bi spasili više od pet milijuna umjetnina koje je Treći Reich uzeo iz okupiranih država Europe i spremio u opasnosti od savezničkih bombardiranja. Kolika je bila važnost takve skupine ljudi možemo si približiti činjenicom koja govori sama za sebe. Uspjeli su spasiti i ponovno dovesti na svjetlo dana neprocjenjive slike Leonarda da Vincija, Jana Vermeera i Rembrandta, kao i skulpture Michelangela i Donatella te ih tako ne samo spasiti od zaborava, nego ponekad i od uništenja uslijed provedbe Hitlerove politike „spaljene zemlje“. Ova knjiga prilog je sprječavanju padanja u zaborav pothvata ljudi Odreda za baštinu i plod je autorova devetogodišnjeg rada i petogodišnjeg predanog istraživanja.

Robert M. Edsel osnivač je i predsjednik Fondacije za očuvanje umjetnosti koja je nagrađena i medaljom *National Humanities*, najznačajnijim odličjem u SAD-u koje se dodjeljuje za humanitarni rad. Također je nositelj odličja *Texas Medal of Arts* i *President's Call to Service* dok mu je Muzej Holokausta u Dallasu dodijelio priznanje u vidu nagrade *Hope for Humanity*. Autor je knjiga slične tematike jer je zbog obilja materijala i monumentalnosti građe bio prisiljen cjelokupnu priču o spašavanju umjetničkoga blaga ispričati u etapama. Tako je napisao i knjigu *Spašavanje Da Vincija* te *Spašavanje Italije* u kojoj se bavi Odredom za baštinu u Italiji za vrijeme invazije savezničkih snaga. Kako bi iznio napetu priču autor se ponekad u svome izlaganju koristi popularno prezentiranim dijalozima, filmskim stankama ili pak napetim pripovijednim tehnikama što sve doprinosi dojmu pitkosti samoga teksta. No, koliko god učinio na „romanziranju“ samih povijesnih činjenica, bitno je imati na umu kako se Edsel služi dnevnicima ljudi s terena, intimnim zapisima, vojnim izvještajima te sačuvanim pismima koje su vojnici tijekom rata slali svojim obiteljima. Našao je dobar omjer popularnog iznošenja priče i stvarnih povijesnih činjenica, iako nažalost ponekad vaga pretegne na stranu beletristike i publicistike. To mu međutim ne treba pretjerano uzimati za zlo budući da se doista radi o obilatome materijalu, a i autorov cilj je bila zapravo popularizacija pothvata tih ljudi, radije nego tek pokušaj zainteresiranja uže znanstvene sfere za tu, još uvijek u većoj mjeri, neistraženu problematiku.

Zadatak koji su pripadnici Odreda za baštinu imali pred sobom samo je naizgled bio jednostavan: spasiti što više kulturnog blaga Europe, naravno koliko je to tijekom borbi bilo moguće. Malo-pomalo slažući mozaik ove veličanstvene priče Edsel nam iznosi svojevrsnu pretpovijest najvažnijih članova Odreda koji su se kretali Francuskom, Belgijom, Nizozemskom, Njemačkom i Austrijom nakon Dana D i iskrcavanja u Normandiji 6. lipnja 1944. Jedan od vođa Odreda, poručnik George Stout, već je u lipnju 1942. predložio osnivanje upravo ovakve skupine koja bi imala legitimitet sačuvati kulturne zgrade, crkve i ostala umjetnička dobra od nepotrebnoga uništenja prilikom borbi. Boreći se s naizgled nepreglednom birokratskom organizacijom kakva je vojska, uspio je postići razmjerno puno. Iz mnogobrojnih njegovih podviga svakako je vrijedno izdvojiti onaj iz rudnika Bernterodea u kojima je uz satnika Walkera Hancocka iz I. američke armije uspio spasiti posmrtno ostatke pruskoga kralja-vojnika Friedricha Wilhelma I., njegovog sina Friedricha Velikoga te feldmaršala von Hindenburga. Iako pripadnici Odreda za baštinu nisu formalno imali nikakvo pravo zapovijedanja ili mijenjanja već otprilje donesenih vojnih

odluka na terenu, imali su savjetodavnu ulogu te su se najčešće i uspjeli izboriti za očuvanje spomenika kakav je primjerice katedrala Karla Velikoga u Aachenu. Važnost ovakvih nastojanja bila je i u neutraliziranju propagande koju je Goebbels nemilosrdno okrenuo protiv Saveznika zbog savezničkog uništavanja najstarijeg benediktinskog samostana u Montecassinu.

Američki i britanski muzeolozi već su i prije invazije na Normandiju bili u posjedu određenih informacija o tome koliko je doista umjetničkoga blaga preneseno u Njemačku zbog Hitlerove opsesije izgradnje Führermuseuma u Linzu, gradu od kojega je htio učiniti novu i veličanstvenu Firencu, kao što je od Berlina kojega je prekrstio u Germaniju htio napraviti novi i veličanstveniji Rim, novo središte golemoga germanskog imperija u Europi. Edsel pripovijedanje često prekida značajnim naredbama feldmaršala Keitela o prikupljanju umjetničkog blaga, izvješajima Alfreda Rosenberga koji je, uz to što je bio najpoznatiji rasni teoretičar i nacionalsocijalistički ideolog, u tom trenutku bio i načelnik glavne nacističke jedinice zadužene za otpremu umjetnina iz Francuske u Njemačku (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*) ili zahtjevima *Reichsmarschalla* Hermana Göringa za raspodjelu židovskog umjetničkog blaga od 5. studenog 1940., dakle nakon okupacije Francuske. To je blago bilo u posjedu bogatih židovskih obitelji poput Rotschilda, Seligmanna, Alphonse Kanna i Veil-Picarda.

Forma za koju se Edsel odlučio zbog kompleksnosti samoga predmeta jest iznošenje pojedinih dijelova puta koje prolaze različiti pripadnici Odreda za baštinu, ponekad se međusobno ispreplećući. Kako se ne bismo izgubili među impozantnim brojem imena koja se kroz knjigu provlače, Edsel je na koricama knjige prikazao put pripadnika Odreda za baštinu kroz čitavu Zapadnu Europu sve do krajnjih točaka Neuschwansteina i Altausseea. Da nije bilo riječi o bezopasnom pothvatu tih hrabrih ljudi svjedoče i dvojica poginulih pripadnika Odreda za baštinu na terenu. To su bili bojnici I. kanadske armije Ronald Balfour i satnik Walter Huchthausen iz IX. američke armije. Narativ je također isprepleten s privatnim pismima koje pripadnici šalju svojim obiteljima što nam nudi jedinstveni uvid u intimu, razmišljanja i dvojbe s kojima su se susretali vojnici ne samo zbog rata u kojemu se nalaze, već i zbog sudbine milijuna umjetnina ukoliko ih ne uspiju spasiti na vrijeme i vratiti njihovim pravim vlasnicima. Treba imati ipak u vidu da su pisma prolazila cenzuru te vojnici nisu mogli uvijek napisati svojim najmilijima gdje se u danom času nalaze niti što je konkretnije njihov zadatak.

Priča koja se vrti oko natporučnika Jamesa Rorimera iz VII. američke armije osobito je intrigantna. S oslobođenjem Pariza 25. kolovoza 1944. u grad dolazi i Rorimer te se njegov život od toga trenutka isprepleće s onim ravnatelja Francuskih nacionalnih muzeja Jacquesa Jaujarda i privremene kustosice muzeja Jeu de Paume, Rose Valland. Budući da se brzo pročulo za Rorimerov istinski zadatak na tlu Francuske, a to je prvenstveno pronalazak i povratak ukradenih francuskih umjetnina, uspostavljena je efikasna suradnja s obzirom da je Rose Valland tijekom okupacije brižno motrila sve aktivnosti Nijemaca iz Rosenbergove jedinice u muzeju te bilježila otuđene umjetnine prenoseći informacije francuskom pokretu otpora. Taj obavještajni zadatak bio je iznimno opasan jer je riskirala vlastiti život za francuske umjetnine, ali na kraju je to donijelo ploda budući da je većina otetog blaga iz Francuske bila smještena u dvorcu Neuschwanstein iz 19. stoljeća koji je dao sagraditi kralj „Ludi“ – Ludvig Bavarski. Ključni faktor u očuvanju francuskog nacionalnog blaga pokazat će se prof. dr. grof Franz von Wolff-Metternich koji je kao čelnik *Kunstschutza* u Parizu, njemačkog programa zaštite umjetnina i spomenika, često osujećivao planove dr. Bruna Löhsea koji je kao operativac ERR-a i Göringa bio ključna karika u pljačkaškim operacijama po muzeju Jeu de Paume.

Priča satnika Roberta Poseyja i pozornika Lincolna Kirsteina iz Pattonove ratnom slavom ovjenčane III. američke armije nije ništa manje ispunjena spektakularnim zapletima kojih se ne bi posramio ni odličan triler. Krajnja točka njihovih nastojanja bili su rudnici soli u gradiću Altaussee u kojima je među mnoštvom umjetnina spašena *Bogorodica i Gentski oltar* braće van Eyck i Vermeerov *Umjetnikov atelje* i *Astronom* što je samo djelić od 6577 pronađenih slika i 137 kipova. Njihov dolazak u to mjesto je bila prava utrka s vremenom budući da je lokalni *Gauleiter* Eisgruber htio uništiti rudnik skupa s neprocjenjivim umjetninama prema Hitlerovoj naredbi o „spaljenoj zemlji“ koju je tako spretno zaobilazio njegov ministar naoružanja Albert Speer. Ipak iz današnjih istraživanja, što je jasno i iz Hitlerove oporuke koju donosi Edsel u svojoj knjizi, vidljivo je da je Hitlerova naredba bila da umjetnine ne smiju pasti u savezničke ruke, ali ne smiju biti ni uništene. Eisgruberov plan spriječen je djelatnošću inženjera tih rudnika Pöchmüllera i Höglera koji su iznijeli dinamit prema naredbi šefa Gestapa i SD-a Ernsta Kaltenbrunnera. Evakuacija koja je provedena u iznimno kratkom roku bila je briljantno obavljena, pogotovo uzimajući u obzir i stisku s vremenom budući da je to područje formalno pripadalo sovjetskoj zoni utjecaja, ali zapadnim saveznicima nije padalo na pamet prepustiti Sovjetima europsko kulturno blago. Plemeniti cilj Edsela bio je uostalom i ovom epizodom iz Altausseea rehabilitirati Pöchmüllera koji nije našao zadovoljštinu zbog iskazane hrabrosti i junaštva za trajanja svoga života.

Mozaik koji je Edsel malo-pomalo izgradio iznoseći ratni put svakog od značajnih pripadnika Odreda za baštinu uistinu govori o jednoj od najvažnijih epizoda Drugoga svjetskoga rata i ujedno jednoj od onih koje su bile sustavno zanemarivane, što zbog nebrige samoga sustava, što zbog iskrene skromnosti većine njegovih pripadnika. Iako Edsel ponekad zalazi u nepotrebne simplifikacije pa čak i otvorene relativizacije pojedinih zločina savezničkih snaga na tlu Zapadne Europe, ipak je pokušaj rekonstrukcije rada Odreda za baštinu vrijedan pune pažnje historio-grafske zajednice, ali prvenstveno i šire javnosti. Vjerujemo da su Edsel i Witter uspjeli u svom naumu da priču ovih izvanrednih ljudi u nemirnim vremenima Drugog svjetskog rata iznesu na vidjelo te spase od zaborava jednako tako kao što su i sami pripadnici Odreda za baštinu od zaborava spasili umjetnine neprocjenjivih vrijednosti.

Ivan Smiljanić

***Polska i Jugoslavija w stosunkach międzynarodowych po II. wojnie światowej*, Momčilo Pavlović i Andrzej Zaćmiński (ur.), Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2013, 387 str.**

Momčilo Pavlović i Andrzej Zaćmiński urednici su ove monografije koja je nastala kao rezultat znanstvene konferencije održane 10. i 11. listopada 2013. na sveučilištu u Bydgoszczu (Poljska), na kojoj je sudjelovalo 9 izlagača iz Srbije te 15 izlagača iz Poljske. Radovi objavljeni u monografiji napisani su na jednom od jezika konferencije: poljskom, engleskom i srpskom jeziku te ih urednici donose u originalnom jeziku na kojemu su napisani.

Monografija je podijeljena u četiri dijela u kojima se obrađuju različiti aspekti i dodiri između Poljske i Jugoslavije u poslijeratnom razdoblju. Prvo poglavlje naslovljeno je „Poljska i Jugoslavija u posleratnoj Europi“ te govori o različitim problemima koji su se pojavili na međunarodnoj sceni u poslijeratnom razdoblju, a koji su izravno ili neizravno vezani uz Poljsku i Jugoslaviju. U prvom dijelu nalazi se sedam radova. Prvi je rad Jaceka Tebinke „Polska i Jugosławia w

polityce brytyjskiej 1945-1980“. Autor navodi sličnosti u politikama tadašnjih komunističkih zemalja Poljske i Jugoslavije, a one su redom: izbjegličke vlade u Londonu, utjecaj SSSR-a, partizani. Tebinka napominje kako je britanski Foreign Office već 1946. godine imao pripremljenu politiku za države koje su pale pod utjecaj SSSR-a te su se sukladno tome i ponašali. U radu autor daje svoje komentare na situacije u kojima su se nalazile Jugoslavija i Poljska. Naglašava kako je Velika Britanija zajedno sa SAD-om gospodarski i ekonomski više pomagala Jugoslaviji, te navodi planove različitih akcija kako Poljsku osloboditi utjecaja Kremļa. Drugi rad „Dunav kao *Berlinski zid* istoka: represija, propaganda i prijetnja na obalama rijeke tokom sukoba Jugoslavije sa zemljama Informbiroa“ djelo je Milana Gulića. U tom radu autor uvodi pojam tzv. *narodnog komunizma* kakav je razvila Jugoslavija te kakav je trebao biti primjer drugim komunističkim zemljama. Kao primjer sukoba s drugačijim navodi se primjer Đerdapskog sektora (Rumunjska i Jugoslavija) i problem prometovanja rijekom Dunavom koje je bilo ograničeno zbog političkih neslaganja tih dviju komunističkih država. Autor navodi pojedinačne primjere ubojstava i razbojstava na brodovima koji su prometovali riječnim pravcem na granici Rumunjske i Jugoslavije. Uz to navodi i Đilasov tekst *Nova klasa* koji uzima kao politički manifest. No, na kraju rada navodi se kako narodni komunizam nije bio moguć u svim komunističkim zemljama jer su mnogi na vlast došli upravo zahvaljujući SSSR-u. U trećem radu „Stanowisko Milovana Djilasa wobec wydarzeń w Polsce i na Węgrzech w 1956 roku“, autora Michała Zachariasia, zastupaju se slična mišljenja kao i u prethodnom radu Milana Gulića. Navodi se kako je Đilas bio pobornik teze da samo narodni komunizam može pridonijeti razvoju komunističkih zemalja, a svoja mišljenja je zastupao i u događajima koji su se odvili u Poljskoj i Mađarskoj. Autor napominje kako je Đilas, komunistički ideolog u Jugoslaviji, svoje teze izlagao i u intervjuima u stranim medijima. Nadalje, rad Vladimira Lj. Cvetkovića „The Yugoslav-Romanian relations in the light of the events in Hungary in 1956“ govori o normalizaciji odnosa Jugoslavije i Rumunjske od 1953. do 1956. nakon jugoslavenskog sukoba s Informbiroom 1948. Autor navodi kako, zbog normalizacije odnosa s Jugoslavijom, Rumunjska nije htjela pristupiti antijugoslavenskoj kampanji zajedno s SSSR-om i drugim članicama koje su bile u toj ligi. Članak Dragana Bogetića „Jugoslavija i događaji u Čehoslovačkoj 1968. Balansiranje između istoka i zapada“ donosi informacije o promjeni međunarodne politike Jugoslavije nakon nemira u Čehoslovačkoj 1968. godine. Autor zaključuje kako su tri komponente važne u tom zaokretu: bolja povezanost sa Zapadom (osobito SAD-om), odmjereni odnosi sa zemljama socijalističkog bloka (temeljeni na Beogradskoj deklaraciji iz 1955) te stvaranje Pokreta nesvrstanih. Na taj način se Jugoslavija osigurala od daljnjeg utjecaja SSSR-a. Slijedi rad Aleksandra Životića „Sovjetizacija ili ne? Jugoslavensko iskustvo (1945-1948)“ u kojemu autor navodi niz primjera u kojima se Jugoslavija povezala sa SSSR-om u političkom, kulturnom, vojnom, gospodarskom te drugim aspektima koji su bili važni za razvoj Jugoslavije u okviru SSSR-a i drugih komunističkih država koje su imale slične gospodarske planove po uzoru na SSSR. Posljednji rad prvog poglavlja je „Represija komunističkog režima u Srbiji i Jugoslaviji 1944-1953. s osvrtom na iskustvo Istočne Europe i Poljske“, autora Srdana Cvetkovića, podijeljen u dva dijela. Prvi dio naslovljen je „Revolucija koja teče“ te se u njemu autor osvrće na stanje u Jugoslaviji, Bugarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj, Istočnoj Njemačkoj i Albaniji neposredno nakon II. svjetskog rata. U drugom dijelu „Procesi protiv komunista“ navode se primjeri prakse komunističkih država koje su od 1948. godine provodile različite procese protiv pojedinaca i skupina ljudi za koje se smatralo da su prijetnja tim državama.

Drugi dio monografije naslovljen je „Poljsko-jugoslavenski odnosi – političke determinante“. To je i najopširniji dio knjige i u njemu se nalazi devet članaka koji problematiziraju poljsko-jugoslavenske odnose. Prvi članak napisala je Ewa Bujwid-Kurek „Stosunki polsko-jugosłowiańskie w świetle układów sojusznicznych i wzajemnych spotkań dyplomatycznych w latach 1946-1947“. Rad je podijeljen na tri dijela. Autorica u prvom dijelu navodi najznačajnije informacije o vanjskim politikama Poljske i Jugoslavije od 1946. do 1975. godine. U drugom su dijelu kronološki prikazani svi diplomatski posjeti i razgovori te ugovori potpisani između Jugoslavije i Poljske u navedenom razdoblju, da bi se u posljednjem dijelu autorica posvetila glavnim pitanjima bilateralne suradnje. Tim člankom autorica dokazuje kako je postojala suradnja između Jugoslavije i Poljske te da je ona varirala ovisno o političkim i drugim čimbenicima. Drugi rad je rad Pawela Wawryszuka „Rok 1956 w stosunkach polsko-jugosłowiańskich“. Autor tvrdi kako je 1956. godina bila važna za većinu zemalja središnje i istočne Europe. Iz te prizme promatra i poljsko-jugoslavenske odnose koji su se postupno razvijali od 1953. godine kada je Staljin umro. Autor navodi kako su odnosi 1956. godine bili prekretnica i početak normalizacije odnosa između Poljske i Jugoslavije. Slijedi rad Roberta Skobelskog „Stosunki polsko-jugosłowiańskie w okresie władzy Władysława Gomułki (1956-1970)“. Skobelski u radu analizira stanje poljsko-jugoslavenskih odnosa nakon Poljskog listopada. Jedan od razloga za poboljšanje je i povratak Władysława Gomułke. No, autor smatra kako je u jednom trenutku Titova politika ponovno postala opasnost za stabilnost socijalizma u Poljskoj, zbog čega se Poljska učlanila u antijugoslavenski blok. U daljnjem tekstu spominje se i ožujak 1968. kao period ponovnog pogoršanja odnosa jer su se Jugoslavija i Poljska međusobno optuživale zbog invazije u Čehoslovačkoj te miješanje u unutarnje poslove ovih dviju država. Autor zaključuje kako je do normalizacije došlo tek krajem 1969. te početkom 1970. godine. Četvrti je rad „Władze jugosłowiańskie wobec kryzysów społeczno-politycznych w Polsce: grudnia 1970 roku i czerwca 1976 roku“. Autor Mateusz Sokulski analizira radničke prosvjede u Poljskoj iz 1970. i 1976. godine te navodi kako su se jugoslavenski komunisti zanimali za unutarnje promjene u Poljskoj te veću neovisnost Poljske od Moskve iako su znali da je to malo vjerojatno. U to vrijeme Jugoslavija nije htjela svojim izjavama stvarati napetosti i produbljivati krizu, nego se ponašala diplomatski i suzdržavala se od javnih istupa o tom pitanju. U radu Nebojše Stambolije „Odnos jugoslavenske vlasti prema ratnom stanju u Poljskoj 1981-1983“ autor navodi kako su se jugoslavenski političari kritički osvrtnali na krizna stanja u Poljskoj, napose onim iz 1981.-1983. godine. Stambolija navodi kako se i na CK SKJ predlagalo da se smanji novinski broj članaka koji su se bavili krizom u Poljskoj. Nadalje, autor zaključuje kako odnosi među državama nisu bili znatno promijenjeni jer ti članci nisu bili direktno povezani s vladajućom strukturom u KPJ, nego su to bili članci profesionalnih novinara *Politike*, *Vjesnika*, *Dela* i *Borbe* te nisu bili uzimani kao temelj suradnje s Poljskom i poticanja sličnog ozračja u Jugoslaviji. Šesti rad je članak Bojana B. Dimitrijevića „The Yugoslav Polish military-technological relations 1918-1991“. U njemu Dimitrijević daje pregled jugoslaveno-poljske suradnje u vojnom smislu te analizira u kojem razdoblju je suradnja bila bolja, a u kojem uopće nije bilo suradnje ili, ako je bila, onda je svedena na minimum. Nakon Dimitrijevića, slijedi članak Tadeusza Wolsza „Proces gen. Dragoljuba Mihailowica w świetle polskiej publicystyki emigracyjnej (1946 r.)“ u kojemu autor analizira suđenje generalu Dragoljubu Mihailoviću u poljskoj izbjegličkoj publicistici iz 1946. godine. On suđenje Mihailovića uspoređuje sa suđenjem zapovjednicima Zemaljske armije (pol. Armia Krajowa) te u njima vidi sovjetski utjecaj. U radu se navode najvažniji poljski novinari koji su pratili temu suđenja u izbjeglištvu te donosi neke od njihovih članaka u isječcima. „Razmena omladinskih brigada poljske i jugosla-

vije 1946-1947“ rad je Momčila Pavlovića a obrađuje temu poljskih omladinaca na omladinskoj radnoj akciji u Jugoslaviji 1946. godine te akciju jugoslavenskih omladinaca koji su pomogli u raščišćavanju ruševina u Varšavi 1947. godine. U navedenom radu autor je prikazao kako su i omladinci surađivali odmah po završetku Drugog svjetskog rata te su na taj način i oni povezali ove dvije komunistički uređene države. Drugo poglavlje završava radom Andrzeja Zaćminskog „Od przyjaźni do wrogości – wizerunek Jugosławii w propagandzie Polskiej Partii Robotniczej/ Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1947-1949)“. Autor rad temelji na člancima dviju tiskovina: „Głos Ludu“ i „Trybuna Ludu“ iz perioda 1947.-1949. te više desetina članaka koji su obrađivali pitanja vezana uz Jugoslaviju iz drugih publikacija. Zaćminski sintetizira i obrađuje članke te daje sliku kakvu su stvarale tadašnje tiskovine. Ona je na početku bila pozitivna da bi s vremenom postajala sve negativnija, što je bio odraz političkih previranja i neslaganja.

Treći dio monografije naslovljen je „Kultura, umetnost i nauka u poljsko-jugoslovenskim odnosima“. Sedam autora obrađuje teme vezane uz kulturne sadržaje i znanstvena dostignuća. Slobodan Selinić u radu „From love and cooperation to rejection and resentment: Yugoslav-Polish cultural cooperation 1945-1949“ analizira kulturnu suradnju koja se zasnivala na političkim odnosima dviju država. Godine 1946. suradnja je bila na vrhuncu te su postavljeni temelji za njezino produbljanje, da bi kasnije došlo do netrpeljivosti te propagandnog rata, a 1949. ta suradnja potpuno je prestala. Nadalje, rad Zdzisława Biegańskiego „Kino puli specjalnej, Filmy jugosłowiańskie na ekranach kin Polski Ludowej“ bavi se suradnjom u produkciji i distribuciji filmova, dokumentima i drugim oblicima komunikacije među filmskim djelatnicima. Suradnja se mijenjala ovisno o političkim vezama, što je bilo uobičajeno za sve komunističke države. Na kraju rada autor donosi popis svih filmova koji su bili prikazivani u poljskim kinima od 1948. do 1989. godine i na taj način potvrđuje svoju tezu o postojanju plodonosne suradnje. Nadalje Piotr Zwierzchowski u djelu „Recepcja kina jugosłowiańskiego w polskim piśmiennictwie filmowym“ obrađuje tematiku jugoslavenske kinematografije u poljskoj filmskoj literaturi. U šest dijelova autor navodi na koji način su određeni filmovi percipirani te zaključuje da je najveći interes za jugoslavenskom kinematografijom bio u drugoj polovici 1960-ih te u 1970-im godinama XX. stoljeća. Malo drugačijom temom vezanom uz film bavi se Patryjusz Pająk u radu „Andrzej Wajda a kino serbskie“. Pająk obrađuje utjecaj Andrzeja Wajde na srpske filmske producente, posebice Živojina Pavlovića. Osim utjecaja, Pająk navodi i Wajdinu suradnju sa srpskim producerskim kućama te filmove koje je i Wajda režirao, a koji su postali jako popularni u srpskoj filmskoj umjetnosti. Peti rad trećeg poglavlja djelo je Magde Bogusławske: „Teatr jako przestrzeń praktykowania humanistyki (Jerzy Grotowski i Teatr Laboratorium na Belgradzkim Międzynarodowym Festiwalu Teatralnym)“. Autorica u radu analizira djelo Jerzyja Grotowskog, osnivača laboratorijskog kazališta u kojemu je implementiran ljevičarski izraz, jer je zasnivan na Marksovoj ideji humanizma kao aktivnog i kreativnog načina ljudskog ponašanja i postojanja. Zbog toga je to kazalište bilo dobro prihvaćeno na Međunarodnom beogradskom kazališnom festivalu 1967. godine. Posljednja dva rada u ovom poglavlju obrađuju poveznice vezane uz znanost. Prvi je rad Dragomira Bondžića „Saradnja jugoslovenskih i poljskih univerziteta 1945-1960“. Trima poglavljima autor predstavlja suradnju između jugoslavenskih i poljskih sveučilišta – od 1945. do 1948. je vrijeme uspostavljanja kontakata i njihovog postupnog jačanja; od 1949. do 1954. godine zbog političkih neslaganja dolazi do sukoba i prekida odnosa da bi od 1955. do 1960. godine došlo do obnavljanja odnosa i bolje suradnje između sveučilišta. Radom Nataše Milićević „Istoriografija o jugoslovensko-poljskim odnosima posle drugog svet-skog rata“ završava treće poglavlje knjige. U radu autorica prikazuje razdoblje suradnje od 1945.

do 1981. godine te zaključuje kako ne postoji velik broj radova koji se bave tematikom jugoslavensko-poljskih odnosa nakon Drugog svjetskog rata. Ono što postoji je šturo te je potrebno provesti opsežnija istraživanja o toj temi.

Posljednji dio knjige sastoji se od četiri rada te nosi naziv „Privreda“. U radovima autori obrađuju najvažnije događaje koji su obilježili jugoslavensko-poljske gospodarske odnose u drugoj polovici XX. stoljeća. Prvi rad „Polska i Jugosławia wobec planu Marshalla“ napisala je Maria Ewa Szatlach. Autorica donosi podatke o Marshallovom planu te njegovoj recepciji u Jugoslaviji i Poljskoj. Szatlach zaključuje kako je Poljska dosta toga izgubila jer je bila okrenuta Istočnom bloku i jer je vodila izolacionističku politiku prema Zapadu, dok je Jugoslavija prihvatila pomoć zapadnih zemalja te dobila približno 50 milijuna američkih dolara te pomoć iz drugih zapadnih zemalja. Zbog toga je Jugoslavija vodila gospodarsku politiku neovisno o SSSR-u, dok je Poljska ovisila o SSSR-u. Drugi rad „Napori partije na modernizaciji Jugoslavenskog društva (1945-1955)“, autorice Ivane Dobrivojević, obrađuje ulogu komunističke partije u procesu modernizacije Jugoslavije u socijalnom, političkom i ekonomskom smislu. Autorica zaključuje kako vlast nije birala sredstva kojima će postići svoje ideale te je na taj način koristila različite represivne mjere kako bi nasilno promijenila tadašnji sustav jer građani nisu olako prihvaćali sve zacrtane ciljeve. Nakon toga, slijedi rad Aleksandra Ciżmowske „Samorząd pracowniczy w Jugosławii – blaski i cienie“, koji problematizira uspjehe i neuspjehe radničkih vijeća u Jugoslaviji. Autorica u radu pojašnjava što su to bila radnička vijeća te kakva je bila njihova uloga. Osvrće se i na njihovu stvarnu moć te zaključuje kako je njihova uloga bila mala jer nisu imali moć koja im je trebala da bi ostvarili svoje upravljačke potencijale. Posljednji rad u monografiji „Współpraca miast partnerskich na przykładzie Bydgoszczy i Kragujevaca“ članak je Przemysława Biegańskiego, koji na primjeru Bydgoszcza u Poljskoj i Kragujevca u Srbiji prikazuje suradnju partnerskih gradova. U radu autor navodi sva mjesta s kojima su Kragujevac i Bydgoszcz sklopili ugovore o partnerstvu. Biegański smatra kako su u današnjem svijetu globalizacije partnerska mjesta poželjna. Rad se temelji na suradnji gradova prije 1989. godine te u razdoblju od 1997. do 2013. godine. Autor naglašava kako je suradnja vidljiva u različitim područjima: obrazovanju, kulturi, sportu i praksi.

Monografija je nastala kao plod suradnje Sveučilišta Kazimira Velikog u Bydgoszczu, Univerziteta u Beogradu i Instituta za suvremenu povijest u Beogradu te su u nekim radovima naglašeni poljsko-srpski odnosi. Zbog toga bi se ova tema trebala obraditi i iz aspekta drugih zemalja koje su činile Jugoslaviju (Hrvatske, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Makedonije). Nakon ove, 2015. godine izdana je i druga monografija koja se bavi sličnim temama, a koja se nadovezuje na ovu monografiju.

Josip Jagodar

Igor Duda, *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma, Srednja Europa i Sveučilište Jurja Dobrile, Zagreb–Pula 2015, 274 str.*

Danas kada postajem pionir Igora Duda monografija je objavljena krajem 2015. godine, dok je zagrebačkoj javnosti predstavljena u Knjižnici i čitaonici Bogdana Ogrizovića 28. siječnja 2016. godine. Autor je docent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, a ovim naslovom se nastavlja kretati u području svog istraživačkog fokusa koji obuhvaća povijest svakodnevice te društvenu povijest Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji, dakle u drugoj polovici 20. stoljeća. U tom smislu, iz dosadašnjeg autorovog opusa valja izdvojiti studije U

potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih (2005.) te *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih* (2010.), od kojih su obje doživjele drugo izdanje 2014., a potonja je osvojila nagradu Kiklop za znanstvenu knjigu 2010. godine. Igor Duda je i voditelj istraživačkog projekta *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenškoga socijalizma*, u sklopu Centra za kulturološka i povijesna istraživanja socijalizma na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, te je monografija *Danas kada postajem pionir* jedan od rezultata rada na navedenom projektu.

Sukladno s nazivom istraživačkog projekta *Stvaranje socijalističkog čovjeka*, knjiga problematizira nastanak, postojanje, ulogu te svrhu Saveza pionira kao jedne od dječjih organizacija osnovanih u poratnoj socijalističkoj Jugoslaviji s namjerom produciranja novog, socijalističkog građanina. U svakom slučaju, ova je monografija dašak svježine u hrvatskoj historiografiji jer predstavlja prvu cjelovitu znanstvenu studiju o Savezu pionira u obliku monografije, ali je i jedan od rijetkih doprinosa istraživanju povijesti dokolice i djetinjstva. Te historiografske discipline funkcioniraju u akademskim krugovima na Zapadu kao legitimna područja istraživanja, no u hrvatskoj historiografiji, nažalost, postoje tek rijetka ostvarenja tih pristupa. Pored istaknute uloge u obogaćivanju hrvatske historiografske produkcije, ono što čini ovaj naslov relevantnim jest sama tema Saveza pionira, s obzirom da je za vrijeme socijalističke Jugoslavije svake školske godine gotovo 70.000 djece na razini Savezne Republike Hrvatske primano u pionire. Pritom valja naglasiti da se radi o generacijama stanovnika rođenih između 1950-ih i početka 1980-ih, iz čega proizlazi da su većina nekadašnjih pionira danas odrasli ljudi te stoga djelo Igora Duda ima zaista širok tržišni potencijal.

Iako je i sam autor primljen u „Savez pionira u srijedu 23. studenog 1983. u sportskoj dvorani Osnovne škole *Bratstvo i jedinstvo* u Puli“ (str. VIII), valja odmah istaknuti da Duda nastupa kao povjesničar, a ne kao akter. Knjiga je podijeljena na osam poglavlja (*Savez pionira u povijesti djetinjstva; Društvena briga o djeci; Pravilan socijalistički odgoj; I mene će moja mati pioninom zvati; Za domovinu s Titom; Život pun sreće i radosti; Držanje dane riječi; Pioniri od izuma tradicije do potiranja rituala*) te je opremljena ilustracijama i pogovorom koji je baziran na usmenoj kulturi sjećanja. No usmena svjedočanstva koje je autor koristio u samoj knjizi zauzimaju rubni prostor u predgovoru i pogovoru te stoga djelo nije bazirano na oralnoj historiji. Autor svoje pisanje bazira na arhivskim izvorima dostupnim u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu te arhivu Saveza društava Naša djeca Hrvatske, a kao objavljene izvore koristi brojne publikacije Biblioteke Saveza pionira Hrvatske. Ovdje bi valjalo spomenuti i da znatan udio u bibliografiji zastupa i strana literatura, pogotovo kada se problematizira općenita uloga i odgoj mladih u autoritarnim i totalitarnim režimima, što je i razumljivo s obzirom na činjenicu da su ostvarenja te problematike prilično nezastupljena u domaćoj historiografskoj produkciji.

Već u početnim poglavljima autor postavlja stil kojeg se dosljedno drži tijekom čitavog djela. Taj stil karakterizira kombinacija narativnosti i interpretacije istraživačkih problema u smislu da svako poglavlje predstavlja jednu perspektivu problematike odgoja mladih u socijalističkoj Jugoslaviji od svojih začetaka, zatim promjena uvjetovanih društveno-političkim okolnostima te postupnog gašenja krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina.

Autor knjigu otvara kratkim pregledom stanja istraženosti Saveza pionira i uopće odgoja djece u socijalističkoj Jugoslaviji, dostupnih izvora te metodologije rada. Nakon toga slijedi poglavlje pretežno narativnog karaktera u kojem se opisuje začetak, organizacijski ustroj Saveza pionira te način na koji se ta organizacija mijenjala, sukladno sa trenutnim društvenim okolnostima, jer kao što autor ističe „Jugoslavija nije uvijek bila ista, mijenjala su se stajališta Saveza

komunista, novim se domaćim i inozemnim uvjetima prilagođavala i Titova politika.“ (str. 23) U istom su poglavlju identificirane poteškoće s kojima se pionirska organizacija susretala tijekom svog djelovanja, među kojima autor izdvaja problem nedostatka kvalitetnog kadra za rad s mladima, unutarorganizacijske i međurepubličke frikcije te manjak financijskih sredstava. No kao najveći problem autor ističe niz preklapanja ovlasti raznih institucija zaduženih za odgoj mladih u početnim godinama socijalističke Jugoslavije, dakle jedan birokratski kaos karakterističan za komunističke vlasti, što je i pomalo paradoksalno imajući na umu da su idejni tvorci komunizma Marx i Engels pred očima imali cilj odumiranja države i njenog aparata. U tom nezgodnom poslu prikazivanja razgraničenja ovlasti škola, Saveza pionira, Društva naša djeca te ostalih organizacija osnovanih s ciljem odgoja i osposobljavanja mladih u skladu sa proklamiranim socijalističkim sustavom vrijednosti autor se dobro snalazi, no ipak se taj dio djela ističe kao najteži za čitanje. Unatoč tome, te su stranice neophodne za prikaz transformacije Saveza pionira od organizacije nejasnih okvira utemeljene u sudjelovanju dječaka i djevojčica u Narodnooslobodilačkoj borbi do dobro uhodane i svrhovite organizacije kakva je postala u kasnijem periodu SFRJ.

Iduća cjelina analizira metodičko-didaktičke te ideološke postulate odgoja djece u Jugoslaviji koji su se bazirali na određenom kanonu vrlina koji je bio u skladu sa socijalističkim kursom koji je proklamiran od državnog vrha. I u ovom slučaju autor spretno opisuje interakciju vanjskih okolnosti i poželjnih vrlina te proklamiranih uzora kroz različite povijesne faze socijalističke Jugoslavije. Tako primjerice Duda razlikuje 1940-e i 1950-e kao formativne godine s naglašenijim militarizmom u odgoju te inzistiranju na poštivanju tradicija NOB-a, kao i ulozi djece u njoj. Takav je uzor preuzet od Sovjeta i trajao je do raskola s Informbiroom 1948., a otada se inzistiralo na drugačijim vrlinama te prije svega implementiranju samoupravljačkog ideala u odgoj djece, što je značilo poticanje kreativnosti, vlastite inicijative te važnosti učenja i obrazovanja. U tom smislu, u djelu su mogle biti naglašenije praktične posljedice proklamiranih vrijednosti, primjerice korelacije između porasta pismenosti i inzistiranja na idealu pionira kao marljivom i odgovornom đaku. No s druge strane, autor uspješno ilustrira suživot i borbu za prevlast socijalističkog kanona vrlina s onim tradicionalnim koji je potjecao iz klerikalnih krugova te na posljetku, ponajviše 1980-ih, sa prodorom potrošačkog društva i mentaliteta koji ga je krasio. Duda zaključuje da su svi ti izvori tvorili svojevrstan amalgam vrijednosti, s čime se treba složiti imajući na umu da su na djelu bili dugotrajni povijesni procesi koji su stvorili duboko ukorijenjene predodžbe o poželjnim dječjim vrlinama, na kojima je inzistirano mnogo prije 1945. i koje nisu mogle samo nestati unatoč radikalnoj promjeni društvenog diskursa nakon te godine.

Isto tako, dio monografije bavi se analizom samog članstva u Savezu pionira te ceremonijama i obredima koji su bili karakteristični za tu organizaciju, pa bi stoga mogao predstavljati najzanimljiviji dio za sve one koji su bili uključeni u pionirski pokret. Što se tiče same knjige, ona na ovom mjestu poprima multidisciplinarni karakter s obzirom da su pored povijesne ponuđene i etnološka te antropološka perspektiva koje inzistiraju na prikazu procesa stupanja u pionire kao jedne vrste društvenog ispita zrelosti. Također, autor analizira različite formule i oblike pionirskog zavjeta iz raznih perioda sa semantičke razine, pa bi se i u tom pogledu moglo govoriti o multidisciplinarnosti. Kao što je prethodno spomenuto, u ovom poglavlju detaljno su opisani ceremonija ulaska u Savez pionira i pionirska odora sa svojom simbolikom, te je na taj način potencijal ove cjeline u izazivanju nostalgije kod čitatelja koji su i sami nekada bili pioniri, no važno je naglasiti da sam Duda pisanjem ne implicira takvu vrstu osjećaja. Dapače, autor ne glorificira pionirske rituale poput samog obreda ulaska u pionire (koji se kroz razgovor sa bivšim

pionirima pokazao kao dio kojeg se većina najradije prisjeća), već se interesira za probleme koji su pratili te procese poput nabave opreme za pionirske odore te pitanja njezina financiranja.

U knjizi se govori i o tome kakva je bila povezanost najvišeg državnog dužnosnika, Josipa Broza Tita, sa pionirima. Zanimljivo je primijetiti kako se Titov kult личности i predodžba o „najvećem sinu Jugoslavije“ u odnosu sa pionirima transformira te državni vođa postaje uzoriti otac i primjer za sve pripadnike te organizacije. Pritom autor naglašava dvije strane tog odnosa, u kojem Tito predstavlja i „predsjedničko-očinsku brigu“, ali i „nešto ozbiljnijeg čovjeka u prostorijama dječjih vrtića i svakoj školskoj učionici.“ (str. 135) Državni vladar je predstavljao oličenje ideala kojeg treba slijediti ne samo u djetinjstvu, već tijekom čitavog života, što autor ne propušta istaknuti. Navodi brojne primjere iz odgoja djece poput *Knjige o Titu* Francea Bevka koja donosi niz epizoda iz Titova djetinjstva poput „one o psu Polaku koji je bio posebno pažljiv prema djeci, pa je i malome Joži pomogao prohodati, o svinjskoj glavi koju je Tito – sedmo od petnaestoro djece u obitelji Broz – uzeo s tavana i skuhao gladnoj braći i sestrama.“ (str. 140) Također, u knjizi je uspješno prikazana ne samo Titova uloga u životu pionira, već i njihova povratna informacija koja se svodila na iskaze ljubavi prema očinskoj figuri Tita, a vrhunac je doživjela u obliku Štafete mladosti, kao vrhovne manifestacije mladih koji su na taj način izražavali zahvalnost Titu. Pored Štafete mladosti, autor opisuje i ostala događanja u pionirskom kalendaru poput ljetnog logora na Sutjesci, posjeta Titovoj rodnoj kući u Kumrovcu te kasnijeg ustroja Spomenice rada i drugarstva. Pritom ne bježi od isticanja da je Savez pionira imao snažan ideološki pečat, no u tom smislu autorov stil je više interpretativan nego što je polemički, jer se ne inzistira na propitkivanju glorifikacije samog Tita kroz odgoj te njegovih gotovo nadljudskih sposobnosti koje su bile servirane mladima. Moglo bi se reći da je Josip Broz Tito bio prisutan u životima djece od najmladih nogu te je na taj način postajao ujedno uzor, ali i nedostižni ideal za sve mlade koji su kroz takav odgoj reproducirali ne samo njegov kult личности, već i opstanak socijalističkog uređenja.

Kada piše o samoj svrsi pionirske organizacije autor se metodološki i interpretativno bavi historijom dokolice i djetinjstva te kontekstualizira jugoslavenske pojave u svjetlu općih svjetskih civilizacijskih obrazaca i ističe da „kao u mnogim drugim zemljama, i u Jugoslaviji je širenje kulture slobodnog vremena i kulture putovanja, ili uvjeravanje u korisnost hobija i turizma, bila aktivnost u kojoj su sudjelovali i država i sindikati, i sve masovne društvene organizacije i mediji.“ (str. 169) I, zaista, Savez pionira od organizacije nejasnih zaduženja postao je u kasnijoj fazi svog djelovanja institucija sa razgranatom djelatnošću koja je obuhvaćala organizaciju ljetovanja i zimovanja, gradnju igrališta te izdavanje knjiga. No isto tako, što autor s pravom ističe, valja smjestiti rad Saveza pionira u realne okvire i zaključiti da je dobar dio djece ostao van svih tih aktivnosti uslijed različitih razloga. U tom smislu, s obzirom da se ovo djelo bazira pretežno na iskustvu rada Saveza pionira na razini Socijalističke Republike Hrvatske, Igor Duda je svojim radom uspostavio referentnu točku za daljnje studije koje bi usporedile rad te organizacije na federalnoj, dakle jugoslavenskoj razini.

Naposljedku, posljednji reci knjige posvećeni su sudbini pionirske organizacije krajem 1980-ih i početkom 1990-ih kada se mijenja društveni diskurs te dolazi do demokratizacije javnog života, ali i pojave nacionalizma. U takvom kontekstu, Savez pionira, kao i bilo koja druga organizacija koja je imala snažan pečat onog društva koje je nastalo nakon 1945., više nije bio poželjan iz razloga što je početkom 1990-ih došlo do velikog zaokreta te uspostave društva koje nije pretjerano toleriralo tekovine bivšeg socijalističkog režima, koji je i sam konstruirao radikalno društveno zaokret kada je dolazio na vlast. Kao što je to čest slučaj u svjetskoj povijesti uopće,

civilizacijski i društveni lomovi se pokazuju netolerantnim i nasilnim, što autor i dočarava u knjizi. Unatoč pokušaju reformiranja organizacije te njezinu uspostavljanju kao dječje organizacije zasnovane na UN-ovoj Konvenciji o pravima djeteta, Savez pionira je jednostavno bila preslaba organizacija da bi povratno utjecala na već započete procese nacionalizacije i demokratizma, kako autor ispravno zaključuje. U djelu se ističe mišljenje da su u takvom razvoju situacije najveća žrtva bila djeca koja su se našla u svojevrsnoj dihotomiji između poruka koje im servira pionirska organizacija i aktualnih događanja koja ih okružuju.

Danas kada postajem pionir Igora Duda naslov je koji na iscrpan način analizira nešto što u hrvatskoj historiografiji do sada nije bilo dostupno te ujedno predstavlja i temeljno djelo za daljnja istraživanja koja bi mogla biti posvećena ulozi Saveza pionira na federalnoj jugoslavenskoj razini, ali i komparaciji jugoslavenskih dječjih organizacija sa drugim organizacijama sličnog tipa u autoritarnim i totalitarnim društvima. Zbog toga bi se moglo reći da knjiga daje neke odgovore, ali i otvara širok spektar pitanja koje tek treba odgovoriti. Ono što valja istaknuti jest diskurs koji prevladava u čitavom djelu, a taj je da se Savez pionira mijenjao tijekom pet desetljeća svog postojanja, kao i socijalistička Jugoslavija, te je stoga nemoguće govoriti o jednoobraznoj, uniformnoj organizaciji koja je zadržala isti karakter tijekom čitavog svog djelovanja. Dapače, autor na uspješan način prikazuje razvoj Saveza pionira i njegovu transformaciju koja je uvijek bila uvjetovana aktualnim društvenim i političkim okolnostima. Pored vrlo visoke interpretativne razine, ovo djelo ima potencijala postati vrijedan prilog u razvoju kulture dijaloga koji hrvatskom društvu očajnički nedostaje. Naime, Savez pionira, kao i većina problematike koja je vezana uz period socijalističke Jugoslavije, u svakodnevnom društveno-političkom diskursu izazivaju brojne polemike i diskusije te ilustriraju duboku podijeljenost hrvatske javnosti. U tom smislu, knjiga Igora Duda može ponuditi jednu znanstvenu perspektivu o pitanju odgoja i indoktrinacije mladih u SFRJ te samim time može poslužiti kao instrument za izgradnju kulture dijaloga. Ta uloga može biti ostvarena ukoliko se zaključci ovog djela shvate kao jedna od perspektiva, a ne kao dogma. Time ne bi samo nastale zdravije okolnosti za dijalog, već bi bila ostvarena i zadaća historiografije kao sidrišta prilikom društvene rasprave o povijesnim temama.

Tizian Raspor

Vraćanje digniteta pionirima

Igor Duda, *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga komunizma*, Srednja Europa i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb – Pula 2015.

Povjesničar Igor Duda danas je nezaobilazna referenca u suvremenoj historiografiji kada je riječ o proučavanju jugoslavenskog socijalizma, posebice njegovih aspekata svakodnevice i potrošačke kulture, zaslužan, između ostalih i za njihovo institucionaliziranje u okviru Centra za kulturološka i povijesna istraživanja socijalizma na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli koji već nekoliko godina okuplja relevantne domaće i inozemne istraživače i generira zanimljive i intrigantne rasprave i publikacije o temama socijalizma i postsocijalizma. Nakon prethodne dvije knjige posvećene potrošačkoj kulturi i jugoslavenskoj svakodnevici, uži fokus Dudine nove knjige *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma* stavljen je na pionire i njihovu ideološku artikulaciju, deklinirane kroz različita desetljeća jugoslavenskoga socijalizma. Povijesna i kulturološka istraživanja socijalizma Igora Duda, vrijednosno su locirana u trend razdoblja u

kojem je socijalizam postao tzv. kabinet kurioziteta, kako to objašnjava bugarska filmska teoretičarka Temenuga Trifonova. Faza pristupanja socijalizmu kao povijesnoj građi uslijedila je nakon njegove agresivne revizije ranih 90-ih i nešto kasnijeg vala nostalgije iako sve navedene prakse, rekla bih, postoje simultano samo je riječ o izmjeni dominantnog pristupa. Duda tako i u *Predgovoru* svoje knjige vlastiti pristup stavlja u nišu tzv. *neutralne historiografije*, koja je lišena političke ostrašćenosti, ali ne i specifične vrijednosti politike znanstvenog rada. Za takav bi pristup bilo karakteristično svjesno odmicanje od afekata vezanih za predmet proučavanja iako oni proviruju kroz osobnu motivaciju koja proviruje s rubnih dijelova ove knjige pri čemu upravo svečanost primanja u pionire nedvojbeno zauzima istaknuto mjesto u sjećanjima različitih generacija s iskustvom života u bivšoj Jugoslaviji. Pritom je riječ o ritualu upamćenom prvenstveno zbog svoje simboličke važnosti prve velike školske svečanosti iz razdoblja ranog djetinjstva, a manje po važnosti gubitka političke nevinosti. Iskričavo u pojedinim detaljima osvijetljenima školskim reflektorima, ali obavijeno koprenom u rekonstrukciji šire slike političkih aspekata, sjećanje na svečanost primanja u pionire kao da posjeduje više metaforičku a manje metonimijsku kvalitetu narativa pamćenja koje događaje povezuje u cjelinu. Ali na točki gdje blijedi sjećanje, započinje povijest. Stoga su nostalgija i ostali spomenarski okviri pionira ovdje svjesno žrtvovani kako bi se jasnije uputilo na jednu drugu ideju kada je riječ o proučavanju ovog specifičnog segmenta povijesti djetinjstva u 20. st., a to je njegova ideološka i povijesno promjenjiva artikulacija. Takav pristup uspostavlja kontakt s novijim proučavanjima povijesti i kulture djetinjstva pri čemu je barem kao kuriozitet potrebno spomenuti važnost radova francuskog povjesničara mentaliteta i svakodnevice Philippea Arièsa iz druge polovice 20. st. koji je odjeknuo novijim istraživanjima povijesti djetinjstva u domaćem prostoru (primjerice, u radovima Marijane Hameršak, Dubravke Zime i dr.). Pionir tako – u antropološkom smisl u – predstavlja *ritual prijelaza* (Arnold van Gennep) koji barem naizgled mijenja položaj djeteta u društvenoj strukturi. Temeljno polazište Dudine knjige je djetinjstvo ne kao dobna kategorija, već ideološki konstrukt koji se od 1945. do danas može pratiti kroz dominante likove djeteta apostrofiranog kao pionira-prvopričesnika-potrošača iako navedene uloge, kada je riječ o jugoslavenskom socijalizmu, nerijetko međusobno kolidiraju što se uklapa u širu društvenu sliku jugoslavenske kulturne hibridnosti.

Duda se u svojoj knjizi dominantno bavi proizvodnjom pionira "odozgor", njihovim simbolima, manifestacijama i ostalim ritualima kako ih je kreirao Savez Pionira Jugoslavije, a koji je ideološkom lančanom transmisijom naposljetku stizao do svakog pojedinačnog pionira. Svoja istraživanja arheologije, a mogli bismo reći i ritualne koreografije pionira u ovoj knjizi Duda temelji na opsežnoj arhivskoj građi društvenih i političkih organizacija i njihove izdavačke djelatnosti pri čemu je prošao tisuće stranica materijala u kojima dokumenti Saveza pionira Jugoslavije imaju središnje mjesto. Preko te građe, Duda prati pionire, kako sam ističe, od Hobsbawmove ideje *izmišljanja tradicije* na jugoslavenski način do Burkeova *potiranja rituala* u kojem pioniri funkcioniraju kao Jugoslavija u malom iliti mini Jugoslavija – svojevrsno ogledalo, ali i teren na kojem se kalila jugoslavenska kulturna hibridnost. Naime, iako je riječ o razdoblju jedinstvene ideologije, nipošto nije riječ o monolitnom i posve homogenom razdoblju, nego unutar njegova trajanja možemo, uvjetno rečeno, zamijetiti njegove različite *ideosfere* (Barthes). Smješten između škole i školica, pionir je uvijek simptom šire jugoslavenske slike. Tako kroz ideološku proizvodnju pionira možemo govoriti o ranom razdoblju tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata gdje je organizacija imala naglašeniji ideološki, djelomice i militantni karakter. Nakon toga, uslijedila je prijelomna reformistička faza iz 1950. gdje je istaknuta važnost zabavnog života i dječjeg veselja apostrofiranim Đilasovim pismom o ulozi masovnih organizacija

u socijalističkom odgoju i izgradnji novog čovjeka koja je pratila transformaciju Jugoslavije u samoupravno socijalističko društvo. Pritom je samoupravljanje kao najizraženija specifičnost jugoslavenskog socijalizma prodrila i u pionirske organizacije kroz aktivan stav pionira o društvu ili rečeno samim dokumentom iz sredine 70-ih koji donosi Duda: *Samoupravljanje razvija kod pionira ličnu i kolektivnu odgovornost prema obavezama, i omogućuje razvijanje kritičkog stava prema negativnim pojavama. Ono podstiče razvijanje inicijative, individualnih sposobnosti i postepeno osamostaljuje pionire.* Nakon toga uslijedila je faza slabljenja ideološkog utjecaja 80-ih do ukidanja organizacije domino efektom ovisno o eskalaciji tenzija u pojedinim republikama.

Prikazujući navedeno razdoblje, autor preko *dokumentarne kulture* (Williams) prati transformaciju same organizacije koja uvijek upućuje na širu jugoslavensku sliku, primjerice kroz promjenu tekstova zakletvi, tekstova namijenjenih pionirima, promatranja različitih nijansi u pionirskim ritualima i sl. koji su se mijenjali iz godine u godinu. Pritom Dudina prerada tog arhiva, kao i u prethodne dvije knjige, pred čitatelje iznosi zanimljive i atraktivne podatke koji ruše monotoniju nizanja povijesnih dokumenata, poput: *Jutarnjeg zavjeta proleterčeta* iz prijeratnog časopisa *Budućnost* (s početnim stihovima *Oče naš, koji svakog dana žuriš/na posao, Tvoje je ime – Proleter.*) ili bilješku o zbuđenosti djece nakon '48 koja su još uvijek pjevala pjesme Staljinu, zatim nadmetanje Saveza s crkvenim autoritetima u pridobivanju dječje naklonosti (kroz nogometne lopte i sličice) ili potresne pionirske utiske iz Spomenica pred sam kraj socijalizma koja nagovještava zabrinutost najmlađih članova društva pred događajima iz ranih 90-ih. Posebice u toj zadnjoj fazi, tzv. dekadentnog socijalizma kada se *pioniri maleni* sve više transformiraju u *vojsku potrošača* (Ildiko Erdei) dolazi do izražaja slabljenje ideoloških sadržaja što je bilo distinktivno svojstvo postitovskih "pionira u Levisicama".

Ako Dudinom opsežnom arhivu mogu nadodati jedan reprezentativan primjer iz pop kulture dekadentnog socijalizma, bio bi to nastup Duška Mucala s pionirima na splitskom festivalu 1986. s hitom *Odakle se čisti riba* gdje se na pozornici uz pionire ukazuju i partijski dužnosnici koji serizonošu partijskog govora ukazuju na problem ribljeg smrada kojem tome treba stati na kraj. S Mucalom na pozornici pioniri, dakako, postaju farsa. Prizovemo li ideju Slavoj Žižeka da se ideja povijesti događa dva puta, prvo kao tragedija, a zatim kao farsa, već je u tom Mucalovom spotu nagoviješten zagrobni život pionira koji u zadnjih dvadesetak godina u regionalnom medijskom prostoru nerijetko egzistiraju upravo u karnevaliziranom obliku. U takvim reprezentacijama njihova ikonička uniforma poprima fetišističku vrijednost kao što je to, primjerice, u Globusovoj fotoreportaži o golim pionirkama iz objektiva Stephana Lupina ili u spotu Tijane Dapčević u pjesmi *Sve je isto, samo njega nema* što dovodi do zaključka da je postsocijalizam možda i više nego socijalizam zloupotrijebio pionire za svoje komercijalne interese. Nakon raspada socijalizma, pionir više ne postoji kao ideološka figura djetinjstva, ali ni kao relevantno obrađen predmet istraživanja. Duda ovu prazninu ispunjava proučavanjem svojevrstne kulturne biopolitike socijalizma kroz stvaranja novog socijalističkog čovjeka. Ova je knjiga stoga prvi korak njihove postsocijalističke deridikulizacije koja vraća pioniru njegov simbolički i analitički dignitet.

Tom se tvrdnjom želim još jednom vratiti na pitanje vrijednosti tzv. neutralne historije koja, kako tvrdim, ne znači odsustvo vrijednosti. Govor o vrijednostima ne možemo zaobići kada govorimo o ovoj knjizi jer je i sam pionir osim povijesne činjenice, ujedno i specifična vrijednosna kategorija. Naime, ovom knjigom nisu promišljene samo kvantitativne odlike pionira poput broja marame i njihovih nijansi, cijeni uniforme, tijeku manifestacije, broju djece primljenih u pionire i sl. već su pioniri u ovoj studiji i kvalitativno opisani kroz svoje vrijednosti kao što su

solidarnost, marljivost, štedljivost i posebice tolerantnost prema drugim narodima i narodnostima. Takav povijesni tijek razotkriva pionire kao dio jugoslavenskog modernizacijskog projekta koje je među svojim najmlađim članovima uz spomenute propagirala i vrijednosti jednakosti, racionalnosti, kreativnosti, radoznalosti, ekologije, usmjerenosti ka budućnosti i aktivnog stava prema društvu. Djetinjstvo je iz perspektive socijalizma bilo obuhvaćeno kao životno doba sa svojim specifičnim potrebama. Kad bismo danas imali pionire, mogli bismo ih zamisliti kako idu u posjet današnjim izbjeglicama s Bliskog istoka, kite pograničnu žilet-žicu zvijezdama ili zvjezdicama, uče s njima i rade na njihovoj aktivnoj integraciji u društvo, prikupljaju pomoć za siromašne i sl. Zato govor o spomenutim vrijednostima pionira danas treba ne samo ponoviti, nego dapače ponavljati. Stoga bi interpretacijski bilo moguće naslov Dudine studije *Danas kada postajem pionir* na svojevrstan način protumačiti ne samo kao povijesni citat pionirske zakletve, već i kao performativni čin njezine obnove. Riječima *danas kada postajem pionir*, vrijednosti novog socijalističkog čovjeka nam se vraćaju ne samo kao povijesni kuriozitet, već i kao sablast pionira s njihovim budućnostnim potencijalom. Taj je zalag pionira simbolički prisutan i u zadnjoj riječi, točnije rečenici Dudine knjige koja glasi: *U školskim kutama ili drugoj vrsti odjeće koja bi smanjivala razlike među djecom, u redu i radu koji povezuju s iskustvom s našom učiteljicom iz nižih razreda osnovne škole te u onom univerzalnom i svevremenskom dijelu poruka koje je širila pionirska organizacija prepoznaju vrijednosti koje bi i današnje društvo učinile boljim*. Eto, u toj konstataciji, rekla bih, možemo prepoznati i specifičnu vrijednost ove historiografske studije o pionirima koja je iako njezin nenametljiv zapravo itekako važan suputnik.

Dudina je studija naposljetku pionirska povijest pionira koja nam ponajprije govori o ideološkoj proizvodnji socijalističkog djetinjstva "odozgor". Sljedeći korak koji bi trebalo poduzeti bio bi širenje analize na okolne diskurse djetinjstva, popularnu kulturu, jednom riječju onaj socijalizam ispod ili izvan klupe u što bi se uklopile serije poput *Branko Kockica*, *Aca je uvek Aca*, crtiće poput *Profesora Baltazara*, rituala poput sakupljanja sličica *Životinjskog carstva*, salveta, plastičnih figurica na *Štrumfove*, igranja *Monopolya*, biblioteke *Vjeverica*, *Modere laste*, *Radosti i Simba*, Disneyevih stipova, enciklopedije *Svijet oko nas* i dr. kako bismo od inženjeringa socijalističkog djetinjstva opisanog u ovoj knjizi dobili kompleksniju sliku djetinjstva u socijalizmu. Svjestan navedene šire slike, Duda je u svojoj knjizi naćeo i taj sloj jugoslavenskog djetinjstva, uputivši poziv na njegovo daljnje istraživanje. Vjerujem da će se njegov važan komadić ove jugoslavenske puzzle djetinjstva uklopiti u tu širu sliku nekog budućeg istraživanja koji još ćeka svoje pionire.

Maša Kolanović

Lara J. Nettelfield i Sarah E. Wagner, *Srebrenica nakon genocida*, prev. Senada Kreso, Institut za istoriju, Sarajevo 2015.

Julie Mertus, profesorica s ugledne Škole za međunarodne odnose (*School of International Service*) koja djeluje u sklopu Američkoga sveučilišta (*American University*) u Washingtonu, među onim je akademskim stručnjacima o konfliktima, ljudskim pravima, Balkanu i međunarodnim odnosima, koji su bili zamoljeni dati kratak osvrt o knjizi *Srebrenica nakon genocida*. Julie Mertus u prvoj rečenici svoje recenzije piše da su politička analitičarka Lara J. Nettelfield i sociokulturna antropologinja Sarah E. Wagner napisale *masterpiece*. Recenziju završava rečenicom kako će ova knjiga uskoro postati najvažnija knjiga o vremenu koje je uslijedilo nakon genocida

u Srebrenici. Ovu će recenziju oprezan čitatelj i poznavatelj znanstvenih studija o poslijeratnoj BiH uzeti s rezervom, imajući na umu da su o Srebrenici te općenito o ratu u BiH te poslijeratnoj BiH napisani brojni članci i knjige, te su mnoge od njih napisane od strane istaknutih znanstvenika i znanstvenica kao i u izdanjima prestižnih izdavačkih kuća (Routledge, Palgrave, Cambridge University Press, Oxford University Press). Isto tako, nakon čitanja i oprezan će čitatelj i poznavatelj problematike imati brojne razloge da zaključi kako knjiga *Srebrenica nakon genocida* zaista jest *masterpiece* te da ima realan potencijal postati najboljom knjigom u širokoj, ali ujedno zavidnoj konkurenciji knjiga napisanih o genocidu u Srebrenici i događajima koji su uslijedili nakon njega.

Prije svega, knjiga *Srebrenica nakon genocida* vjerno svjedoči tome koliko vrijedi, ili koliko je isplativa, interdisciplinarna suradnja u istraživanju fenomena genocida i ostalih masovnih zločina. Jer da bismo proučavali fenomene koji se zaista tiču suočavanja s prošlošću, uz pažljiv i komparativan uvid u povijesne činjenice i u prošlost, potrebno je moći objasniti i razumjeti dinamiku povijesti i sjećanja, politiku sjećanja, politiku identiteta, procese tranzicijske pravde i s njom povezano međunarodno pravo. Znanstvena pozadina autorica Lare J. Nettelfield i Sare E. Wagner (političke znanosti, sociokulturna antropologija) ujedno školovanih na nekima od najprestižnijih svjetskih sveučilišta (Columbia University, University of California – Berkley, Harvard University), te njihovo primijenjeno etnografsko desetogodišnje istraživanje provedeno u pet zemalja, zajedno su doveli do toga da autorice ponude ovakvu studiju. Studija je zapravo i svojevrsni nastavak ranijih istraživanja i samostalno objavljenih radova autorica, koji su bili usmjereni na međunarodna krivična suđenja vezana za Srebrenicu kao i na identifikaciju i potragu za nestalim osobama nakon genocida u Srebrenici.

Ono što knjigu razlikuje te ju čini potencijalno boljom od drugih, jest svijest autorica o složenosti utjecaja srebreničkog genocida na one koji su ga preživjeli i na zajednicu u cjelini. Autorice stoga naglašavaju i polaze od nesrazmjera između suvremenog društva postmodernog kapitalizma (sa svojim imperativom komprimiranog vremena i prostora) koje zahtijeva reforme i reparacije ne samo na političkom i ekonomskom planu, već obuhvaća i očekivanja da se požuri i ide naprijed u smislu svakodnevnih života preživjelih, često razapetih između nacionalističkih agendi koje traže da se pamti i međunarodnih poziva da se oprost i zaboravi. Autorice naglašavaju da su u iste te okvire zapadnog društva postmodernog kapitalizma smještene i očekivanjima liberalnih interakcionista u pogledu izgradnje države. Stoga ne čudi da je i ubrzo nakon okončanja rata u Bosni i Hercegovini, odnosno nakon uspostave Dejtonskog sporazuma, isto tako zahtijevana brza ponovna uspostava vladavine prava: uslijedilo je međunarodno praćenje izbora tek nekoliko mjeseci nakon uspostave mirovnog sporazuma, očekivane su integrirane policijske i vojne snage, kao i usuglašeni nastavni planovi i programi. S obzirom na neposredne probleme postkonfliktne Srebrenice, autorice ističu da intervencije i njihovi sponzori i realizatori često traže mnogo, *možda i previše*, od ljudi za koje stradanje i gubitak ostaju trajni dio njihovog svakodnevnog života. Među tim ljudima su i oni koji će umrijeti prije nego njihov nestali član porodice bude nađen ili prije nego što ratni zločinci budu izvedeni pred sud. A upravo je aktivizam tih ljudi, preživjelih i članova obitelji srebreničkog genocida, onaj koji hrani osjećaj nužnosti proučavanja onog što je uslijedilo nakon Srebrenice. Ono što autorice duboko razumiju i naglašavaju te pokušavaju što češće primjenjivati u svojem istraživanju i pisanju, jest da su rekonstituiranje društvenih odnosa i obnova ljudskih vrijednosti kompleksni i dugotrajni procesi. Riječ je o svakodnevnom, ponekad dosadnom radu povijesti i radu sjećanja kojeg vrijedi prestatno ponavljati.

Njegujući istraživačku svijest o dugotrajnosti i kompleksnosti poslijeratne obnove, autorice Nettelfield i Wagner naslanjaju se na djelo filozofkinje Claudie Card koja, postavljajući pred sebe pitanje što je zapravo genocid, traga za identifikacijom središnjeg zla genocida. Članak 2 Konvencije o genocidu iz 1948. godine jasno definira genocid kao proračunatu namjeru s predumišljajem koja stoji iza nastojanja da se potpuno ili djelomično uništi grupa ljudi – na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili religioznoj osnovi. No Claudia Card se, uz podrazumijevanje te definicije, naslanja na sintagmu Orlanda Pattersona o društvenoj smrti, i to je ono što u svom radu preuzimaju Nettelfield i Wagner. Claudia Card tvrdi da je namjerno proizvođenje društvene smrti u jednom narodu ili jednoj zajednici središnje zlo genocida. A ta se društvena smrt tiče razaranja društvene strukture i institucija te društvenih odnosa, a ne razaranja tek pojedinačnih aktera. To je razaranja veza zajednice, više (ili uz) razaranja veza pojedinaca. Postavljanje društvene smrti u središte genocida premješta fokus sa brojanja mrtvih tijela, pojedinačnih karijera koje su prekinute i onih koji za njima žale – na odnose i temeljne institucije koje čine zajednicu i uspostavljaju ono što je najvažnije, a to je društveni kontekst koji daje značenje karijerama i ciljevima, životima i smrtima.

Krećući od ovih filozofskih i društvenih koncepata, autorice Nettelfield i Wagner traže odgovore na sljedeća, vrlo teška pitanja: Kako se društveni odnosi mogu rekonstituirati nakon jednog tako nasilnog prekida kao što je genocid u Srebrenici? Kako da Srebrenica postane mjesto u kojem se ljudsko dostojanstvo ponovno poštuje i štiti? Koju ulogu preživjeli, međunarodna zajednica i dijaspora igraju u tom prostoru? I kako ti različiti akteri djeluju zajedno kako bi se taj cilj postigao?

Ovakav način bavljenja posljedicama genocida u Srebrenici, a koje si na samom početku Nettelfield i Wagner daju u zadatak rasvijetliti kroz knjigu, izdvajaju knjigu kao potencijalno iznimno vrijednu interdisciplinarnu studiju – povijesnu, etnografsku, politološku, sociološku i antropološku. Istraživačka pitanja koje autorice pred sebe postavljaju osim što pokazuju da će se studija morati doticati izuzetno važnih tema nacionalizma, etniciteta, migracija, politike sjećanja, međunarodnog prava i ljudskih prava, ujedno naznačuju da će veliki naglasak biti postavljen na glas žrtava i preživjelih čiji su životi, ma gdje god oni živjeli, bitno obilježeni događajima iz srpnja 1995. godine. Stoga, iako knjiga pažljivo razmatra lokalnu i međunarodnu dinamiku sjećanja, i to sjećanja na jedan od najgorih zločina u Europi koji je uslijedio nakon Drugoga svjetskog rata, najvažniji je naglasak ipak na žrtvama – i to kao aktivnim, a ne pasivnim akterima, čije smještanje u šire, dokumentirane i sudske okvire genocida u Srebrenici na najsnažniji način uspijeva pokazati nevjerojatnu prirodu zločina, kao i dalekosežne i uznemirujuće, žive posljedice gubitka. Promatrajući ljude Srebrenice ne kao žrtve genocida, već kao individue koje su se ostale hrabro i aktivno boriti protiv sustava koji je uslijedio u želji da osiguraju osnovna ljudska prava, autorice slijede korake koje ti ljudi poduzimaju a koji su imali utjecaja na cijelu Bosnu i Hercegovinu i na cijelu međunarodnu zajednicu. Upravo zbog toga ova knjiga na jedinstven način pokazuje kako genocid i masovni ratni zločini utječu na društvo, te kako počinjeni zločini to društvo u isto vrijeme i mijenjaju i formiraju.

U centru diskursa autorica kroz cijelu se knjigu provlači koncept *intervencija* vezanih za poslijeratnu Srebrenicu. Intervenirati znači, govore autorice, ući između, iz latinskog korijena *inter* + *venire*. Kada primjerice Nettelfield i Wagner govore o izbjeglicama ili raseljenima, govore o njihovom ulasku između dvije točke u prostoru i vremenu. Kada govore o utjecaju međunarodne zajednice, govore o intervenciji kao utjecajnoj sili koja ulazi kako bi promijenila, riješila, ili spriječila neku radnju. Kada govore o utjecaju međunarodnih tribunala za ratne zločine, kažu

da se radi o ključnoj intervenciji kroz pravne kanale oblikovanja znanja o prošlosti. Kao sveobuhvatan pogled na intervenciju, studija se najvećim dijelom bavi raznovrsnim formalnim i neformalnim akcijama vezanim za život nakon genocida u Srebrenici. Autorice su s ciljem opisanja tih akcija provele razgovore s vrlo širokim spektrom društvenih aktera – od političkih elita, aktivističkih organizacija, običnih građana, udruženja žrtava i porodica žrtava, pripadnika dijaspore, i međunarodnih kreatora politika uključenih u aktivnosti oko poslijeratne Srebrenice i poslijeratne Bosne i Hercegovine. U razmatranju različitih društvenih, kulturnih i političkih oblika angažmana, autorice se puno manje usmjeravaju na dovršene intervencije, a više na sam proces interveniranja, odnosno na procese ponovne uspostave društvenih odnosa te na procese proizvodnje znanja i suprotstavljanja lažima, odnosno vrlo važnog suprotstavljanja poricanju i kontrnarativu koji i danas stižu od strane Republike Srpske i bosanskih Srba o genocidu u Srebrenici.

Knjiga je tematski podijeljena na tri dijela.

Prvi se dio bavi sjećanjem i kretanjem (str. 33-105). Taj dio obuhvaća intervencije poput komemorativne manifestacije u Memorijalnom centru i mezarju Srebrenica-Potočari (str. 37-71), zatim intervencije kroz politiku i praksu povratka izbjeglica u Srebrenicu, a gdje autorice kroz vrlo upečatljive pojedinačne priče upućuju na šire obrasce i problematiku povratka (str. 71-105). Prvi dio knjige uključuje i inicijativu za zadobivanje specijalnog statusa za Srebrenicu, izraženu protestima u Sarajevu 2007. godine, gdje su srebrenički povratnici doputovali u glavni grad i zaprijetili masovnim iseljenjem iz Srebrenice (i Republike Srpske) tražeći da se pitanje Srebrenice rješava na državnom nivou te zahtijevajući specijalni politički status za Srebrenicu kojim bi se grad izdvojio iz Republike Srpske uz niz reformi koje bi poboljšale ekonomski život i ostale životne uvjete stanovnika općine (str. 105-143). Vrijedi posebno istaknuti Memorijalni centar Srebrenica-Potočari i komemoracijsko trodnevno putovanje sjećanja koje organizira grupa aktivista i preživjelih u želji da podsjetite na određeni dio prošlosti. Učesnici Marša mira pješače tri dana obrnutim smjerom kolone egzodusa kojim je 1995. godine putovalo 15 tisuća bosanskih muslimana bježeći pred nasiljem. Za autorice Nettelfield i Wagner Marš mira do Potočara je intervencija u poslijeratnom društvu koja teži da presiječe i promijeni, popravi i obnovi, ali i ponovno uspostavi društvene odnose nakon nasilja. Na najfundamentalnijem materijalnom nivou, to pješačenje mijenja prostore. Ono dovodi ljude na teritorij koji su oni koji su počinili zločine u srpnju 1995. svjesno ignorirali i ostavili neobilježenim. Takvim kretanjem učesnici Marša mira oblikuju narativ o žrtvi i stradanju koji direktno osporava dominantni diskurs među bosanskim Srbima i glavninu javnog mijenja u Republici Srpskoj (str. 2).

Poslijeratna intervencija povratka izbjeglica i raseljenih osoba, retorika i praksa njihova „povratka kući“ u Srebrenicu također je uključivala različite aktere okupljene oko različitih ciljeva: međunarodnu zajednicu koja je bila odlučna da omogućiti povratak raseljenih osoba kao sredstvo rješavanja ratnih demografskih poremećaja, zatim nacionalističke bošnjačke političke lidere koji su nerijetko eksploatirali genocid i njihove posljedice kako bi učvrstili podršku u svojoj izbornoj bazi, potom debate među preživjelim porodicama nestalih koje su podijeljene oko srebreničke budućnosti, te iznad svega, odluke pojedinaca koji su morali dobro odvagati vlastita očekivanja i želje od mjesta koje su nekoć nazivali domom. Ti promjenjivi oblici prakse i mreža ljudi prije svega su otkrili kako se s vremenom promijenio ekonomski, politički i društveni život poslijeratne Srebrenice. Oblici suživota između Bošnjaka i bosanskih Srba u općini evoluirali su od tegobnih uvjeta krajem 1990-ih godina do relativne tolerancije i veće fizičke sigurnosti dva

desetljeće nakon genocida, makar i dalje postoje struje nepovjerenja u tim dvjema zajednicama (str. 71-105).

Druga tematska cjelina knjige, nazvana ispravljanje nepravde izvan granica Bosne (str. 143-212), govori o srebreničkoj dijaspori diljem Zapadne Europe, Sjedinjenih Američkih Država, Kanade i Australije, te načinu njihova života i njihovoj povezanosti i odnosima sa Srebrenicom i genocidom koji se dogodio. Jer preživjeti genocid i iznova izgraditi život i egzistenciju, kao emigrant ili raseljena osoba, bez obzira koliko ste daleko od mjesta nasilja, također su akti intervencije. Intervencije dijaspore otvaraju prostor za neke prepoznatljive primjere aktivizma, od političkih protesta i glasanja u odsustvu do novčanih doznaka i ljudi angažiranih na prikupljanju novca. Dijaspore tako pokazuje da ideje i potrebe za ispravljanjem nepravde ne završavaju na granicama, već idu za onima koji su se nakon nasilja rasuli diljem svijeta. Najveća zajednica bošnjačke dijaspore nalazi se u gradu *St. Louis* u američkoj saveznoj državi Missouri, dok je druga najveća bošnjačka dijaspora u SAD-u u Chicagu. Nakon SAD-a, Bošnjaci su nakon rata najviše odlazili u Hrvatsku, Njemačku, Srbiju, Austriju, Sloveniju i Švedsku. Podaci za 2011. pokazuju da je od milijun i 700 tisuća emigranata iz Bosne i Hercegovine (te njihovih nasljednika, druge i treće generacije) 350.000 emigriralo u SAD, 300.000 u Hrvatsku, 240.000 u Njemačku, zatim po 150.000 u Austriju, Srbiju i Sloveniju, te 80.000 u Švedsku (str. 155).

I dok je politički aktivizam u obliku zahtjeva za reformama u BiH te zahtjeva za javno priznanje ratnih zločina ostao ograničen na male (mada glasne) grupe u srebreničkoj dijaspori (primjerice najvidljivija takva grupa u SAD-u i Kanadi je Kongres Bošnjaka Sjeverne Amerike – *Congress of North American Bosniaks*), oblici novčane i financijske pomoći u dijaspori mnogo su zastupljeniji. Uz doznake obiteljima, rođacima, pojedincima i domaćinstvima, srebrenička dijaspora dala je značajna sredstva za pomoć u obnovi svoje poslijeratne zajednice u Istočnoj Bosni i manjim selima poput Gornjih Potočara i Osata. Značajan je primatelj pomoći dijaspore primjerice organizacija „Djeca Srebrenice – Fondacija za školovanje djece bez oba roditelja“, koja podržava školovanje 527 djece koja su izgubila oba roditelja u ratu od travnja 1992. do kolovoza 1995. godine. Važan oblik poslijeratne intervencije u srebreničkoj dijaspori bilo je i sakupljanje referentnih uzoraka DNK za pomoć u identifikaciji nestalih rođaka koji su bili dio medijske kampanje osmišljene u okviru specijalnog projekta Međunarodne komisije za nestale osobe. Taj program, usmjeren na krajnje personaliziran osjećaj gubitka (dok su druge inicijative i intervencije pretežno naglašavale kolektivno iskustvo), polučio je uspjeh i u EU i u SAD-u te su sakupljene desetine tisuća uzoraka (str. 147-183).

Druga tematska cjelina u knjizi ujedno problematizira i pristizanje iz BiH u SAD onih osoba koje su počinili zločine u srpnju 1995. godine, a koje su nastojale živjeti u istim zajednicama i biti susjedi preživjelih srebreničkog genocida. Iako su se uspjeli provući ispod radara, imigracijske službe SAD-a ubrzo su saznale za njihovu ratnu prošlost, te su poduzele akcije. Tu je najveću i najznačajniju ulogu odigrala tijesna suradnja između Haškog tribunala i američkih institucija te su upravo arhivski dokumenti vojske Republike Srpske preuzeti od Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju identificirali pojedince koji su kasnije postali predmet postupaka deportacije. Većina osoba koje su bile predmet istražnih radnji lagala je prilikom ispunjavanja imigracijskih formulara o svojoj vojnoj službi, čime su Vladi SAD-a dali pravni osnov da pokrene postupak njihovog protjerivanja iz SAD-a. U Bosni i Hercegovini su tužiocima neke od njih dočekali sa optužbama za ratne zločine. Američki sudski predmeti oslanjali su se na brdo dokaza koji su sakupljeni zahvaljujući radu Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, a u kojeg su upravo SAD uložile milijarde dolara. Ured tužioca Haškog tribunala sastavio je listu od 13.000

pripadnika Vojske Republike Srpske koji su bili u Zvorničkoj i Bratunačkoj brigadi, najvećim jedinicama Drinskog korpusa, te je identificirano oko 150 bivših pripadnika Bratunačke i Zvorničke pješadijske brigade koji su ušli kao izbjeglice i naselili se diljem SAD-a. Na taj su način primjerice pritvoreni Veselin Vidačak, Uglješa Pantić i Milivoj Janković u gradiću High Point na sjeveroistoku Sjeverne Caroline (str. 183-212).

Posljednja, treća tematska cjelina, govori o proizvodnji i subverziji znanja o genocidu u Srebrenici (str. 213-289). Proizvodnja društvenog znanja kroz pravni diskurs razmatra se na temelju transkripata suđenja i presuda Haškog tribunala za zločine počinjene u srpnju 1995. godine, a koji se sastoje od milijuna stranica dokumenata. Autorice daju vrlo vrijedan sažeti pregled svih dosad održanih suđenja na Haškom tribunalu koja do izdanja ove knjige nisu bila prikazana kroz jedan objedinjeni narativ. Naglasak je postavljen na pet glavnih suđenja – Radislavu Krstiću, Radovanu Karadžiću, Ratku Mladiću, Vujadinu Popoviću i drugima, Zdravku Tolimiru i drugima. Pružen je i detaljan opis političkih elita koje su osmislile genocid (gdje je arhitekt genocida bio Radovan Karadžić), zatim opis linije vojne komande, logistika ubijanja i njegovo prikrivanje. Autorice pridaju posebnu pažnju svjedočenjima rijetkih muškaraca koji su preživjeli masakre, a koji su ugrađeni u sudski kontekst.

Za kraj valja istaknuti da su ove dvije, naposljetku vrlo hrabre žene, dale glas mnogim drugim hrabrim ženama Srebrenice, te u niti jednom trenutku u knjizi nisu zanemarile niti propustile naglasiti tko su u ratu bili počinitelji, a tko žrtve. Pad srebreničke enklave autorice označavaju kao završetak i tragični logični kraj nacionalistickih nastojanja bosanskih Srba i Srbije vođenih s ciljem ovladavanja teritorijem i resursima Istočne Bosne i progona tamošnjeg nesrpskog stanovništva koji je izvršen u tom procesu. Autorice nas u liniji svoje priče neprestano upozoravaju i na promašenost Daytonskog sporazuma kao trajnog političkog rješenja za Bosnu i Hercegovinu. Autorice na kraju knjige postavljaju i pitanje: Kada intervencija završava? Čime upozoravaju, i to je sada na djelu, da međunarodne institucije, humanitarne organizacije, države donatori i ostali moraju u jednom trenutku izaći jer se odvijaju novi sukobi u novim postkonfliktnim društvima kojima je potrebna rehabilitacija i reforma.

Hrvatska i bez knjige *Srebrenica nakon genocida* ne bi zaboravila i neće zaboraviti genocid u Srebrenici. Rat u Bosni i Hercegovini dio je istog političkog i vojno-strateškog plana zbog kojeg je i u Hrvatskoj od 1991. godine vođen jedan agresivan i neopravdan rat za kojeg su glavni krivci bili Srbi, odnosno srbijanska vlast predvođena politikom Slobodana Miloševića, istom politikom koja je uzrokovala genocid u Srebrenici, koliko je god ta politika htjela zadržati i prikriti dokaze i tragove svog užasnog zločina. Brutalni napadi (iako u odnosu na rat u BiH manjeg intenziteta i sa manje žrtava, osobito civilnih) u Domovinskom ratu na Pakrac, Dubrovnik i Škabrnju 1991. godine dogodili su se isto zato što je tamo živjelo preko 90% hrvatskog stanovništva, te su postojale genocidne namjere.

Iako se često događa da pojedini zločini radi utjecaja medija dobivaju nepravednu prevlenciju u povijesnom i kolektivnom sjećanju nad drugima zločinima (zašto bi recimo genocid u Ruandi bio važniji ili manje važan od genocida u Kambodži?), ostaje izvan svake sumnje da je ubojstvo 8.000 muškaraca i dječaka između 11. i 19. srpnja 1995. godine, a da bi ih se potpuno uništilo i da bi se s tog mjesta izbrisao njihov bošnjački identitet, jedan od najvećih zločina na ovim prostorima, te predstavlja društvenu smrt koja i dalje traje u životima ljudi, zajednice i društva pogođenog tim genocidom. Tu su društvenu smrt Srebrenice Nettelheld i Wagner u svoj težini razmjera tog genocida i opisa života nakon tog genocida još jednom prenijele u svijet.

Štoviše, taj su genocid postavile na razinu konceptualnog modela koji postaje lekcija za buduća postkonfliktna društva o neuspjesima i uspjesima ispravljanja nepravde.

Andriana Benčić

***

Previdom autora u članku „KPJ i sigurnosno-obavještajni sustav u Hrvatskoj (1941.-1951.)“, objavljenom u prvome broju *Historijskog zbornika* 2015. godine (LXVII/br. 1), nije navedena bilješka koja glasi: „Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma* (broj: 3481).“